

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΜΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Διπλωματική εργασία
με τίτλο:

Η κρίση της Δημοκρατίας, η Έννοια και ο Ρόλος του Τρίτου Δρόμου στην Αριστερά

Δαλαμάγκα Μαρία M 4/10

Επιβλέπων Καθηγητής: Σκουλάς Γεώργιος

[Θεσσαλονίκη Μάρτιος 2012]

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτή την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Μαρία Δαλαμάγγα

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	2
2. Η εξέλιξη του κόσμου στον 20 και τον 21 αιώνα	4
Κοινωνικές συνθήκες μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	4
Κοινωνικές συνθήκες μεσοπολέμου	6
Οκτωβριανή επανάσταση	7
Οικονομικές κρίσεις του Μεσοπολέμου	7
Ανάπτυξη του σοσιαλισμού στην Ευρώπη	9
Κοινωνικές συνθήκες 2ου παγκοσμίου πολέμου.....	10
Ψυχρός πόλεμος	12
Πρώτη φάση.....	12
Δεύτερη φάση.....	18
3. Δημοκρατία και σοσιαλισμός	24
Ο ιταλικός τρίτος δρόμος.....	25
«Ο ιστορικός συμβιβασμός»	39
Κριτική για τον «ιστορικό συμβιβασμό»	48
4. Ευρωκομμουνισμός	55
«ο δημοκρατικός σοσιαλισμός»	56
Πρακτικά προβλήματα του «δημοκρατικού σοσιαλισμού»	65
5. συμπεράσματα	69
6. Η «Μετανεωτερικότητα»	74
7. Η δημοκρατία στη «Μετανεωτερικότητα»	82
8. Υποδείγματα πολιτικής οργάνωσης	84
«Επαναπροσανατολισμός» της Αριστεράς.....	84
«Ουτοπικός ρεαλισμός»	86
«Τρίτος Δρόμος»	90
«Δημοκρατική Αυτονομία».....	99
9. Συμπεράσματα.....	102
10. Βιβλιογραφία	108

1. Εισαγωγή

Δύναται να υποστηριχτεί η άποψη ότι στον 21ο αιώνα διανύουμε την άνοδο της δημοκρατίας, καθώς βρίσκεται σε εξέλιξη ο εκδημοκρατισμός ορισμένων αραβικών χωρών και έχουν υιοθετηθεί δημοκρατικοί θεσμοί σχεδόν στα περισσότερα κράτη της γης. Παρόλα αυτά, στις ώριμες δημοκρατίες της δύσης επικρατεί ένας σκεπτικισμός. Τα πράγματα δεν φαίνεται να είναι και τόσο αισιόδοξα. Πολλοί πολιτικοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η δημοκρατία διέρχεται κρίση και μάλιστα δίνουν ένα νέο όνομα στο πολίτευμά μας, αυτό της «μετά-δημοκρατίας». Είναι γεγονός ότι αυτή η αίσθηση δεν είναι κοινή μόνο στην επιστημονική κοινότητα, αλλά και στους απλούς πολίτες, οι οποίοι καθημερινά έρχονται αντιμέτωποι με την ανασφάλεια και την καταπίεση.

Οι νέες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις έχουν διαμορφώσει ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο οι παλαιές πρακτικές άσκησης της πολιτικής δεν φαίνεται να λειτουργούν. Οι ολιστικές πολιτικές θεωρίες που επικράτησαν στην νεωτερικότητα και βασίζονταν στην επίτευξη ενός κοινού σκοπού μέσα από αδιαπραγμάτευτες κεντρικές αξίες αντιμετωπίζονται σήμερα με σκεπτικισμό. Χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινωνιών, όπως ο έντονος ατομικισμός, η ηγεμονική θέση των ΗΠΑ στο μονοπολικό σύστημα που έχει διαμορφωθεί μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, η μουδιασμένη αντίδραση της ΕΕ, η αδυναμία της να αναλάβει δυναμική δράση, η πιστή συμπίεση με τις πολιτικές των ΗΠΑ και ο ηγεμονικός ρόλος που διαδραματίζουν τα μεγάλα κράτη μέλη κυρίως μέσα στο πλαίσιο της ΟΝΕ, η ανάδυση νέων γιγάντιων οικονομιών όπως η Κίνα και η Ινδία, ο πόλεμος για την τρομοκρατία και η δαιμονοποίηση του Ισλάμ σε φονταμενταλισμό, η ηγεμονία των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών, η παγκοσμιοποίηση, καθώς και η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση έχουν μετατρέψει τον τρόπο με τον οποίο

ασκείται η πολιτική σήμερα αλλά και γενικότερα την αντίληψη μας για το κράτος και τη θέση του στην κοινωνία.

Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι κυβερνήσεις παρουσιάζονται αδύναμες να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση που έχει ξεσπάσει. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι να επικρατούν σκέψεις σχετικά με την δυνατότητα επιβίωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τη μορφή που υπάρχει σήμερα. Από την πλευρά των πολιτών τα νέα μέτρα λιτότητας που υιοθετούνται από όλες τις κυβερνήσεις έχουν δημιουργήσει έντονη δυσαρέσκεια που συχνά εκφράζεται με βίαιο τρόπο, ενώ είναι διάχυτη η αίσθηση ότι η δημοκρατία έχει δεχτεί ένα ισχυρότατο πλήγμα, το οποίο δεν μπορεί να ξεπεραστεί μέσα από τις συνήθεις κοινοβουλευτικές διαδικασίες.

Ο σημερινός πολίτης προτιμά να ασχοληθεί με τα κοινά, κυρίως μέσω ομάδων πίεσης και ΜΚΟ για πολύ συγκεκριμένα θέματα και ιδιαίτερα για να εκφράσει την μοναδικότητά του παρά τις όποιες συλλογικές ταυτότητες. Αμφισβητούνται έντονα οι παραδοσιακές πολιτικές θεωρίες και αναδύονται νέες αντιλήψεις, οι οποίες τείνουν να ανταποκρίνονται στις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου. Αποπειρώνται δε να αποτρέψουν άγονες τάσεις και μειονεκτήματα της παραδοσιακής σκέψης στο φως των νέων δεδομένων που διαμορφώνουν τη νέα κατάσταση, συνδυάζοντας συγχρόνως, τόσο τα θετικά των νέων αντικρουόμενων θεωριών, όσο και τα πολιτισμικά ζητήματα αναφορικά με τις ταυτότητες και τους τρόπους ζωής.

Γι αυτόν ακριβώς το λόγο η έννοια του τρίτου δρόμου και ο αντίκτυπος που είχε στα κόμματα της αριστεράς είναι πιο επίκαιρος από ποτέ. Οι βασικές αρχές πάνω στις οποίες στηριζόταν και οι οποίες ήταν το κλειδί για την ανανέωση της αριστεράς κατά τις δεκαετίες του 60 και του 70 είναι το ζητούμενο για τους περισσότερους πολίτες σήμερα. Η ανάγκη να επιτύχουμε κοινωνίες πιο δημοκρατικές και ειρηνικές, κοινωνίες στις οποίες οι άνθρωποι θα μπορούν απρόσκοπτα να αναπτύσσονται μέσα σε ένα κλίμα

ασφάλειας και δικαιοσύνης, είναι επιτακτική και πιο πειστική από ποτέ. Η αναγνώριση και ο σεβασμός της διαφορετικότητας που πρέσβευε ο «τρίτος δρόμος» αποτελούν πρωταρχικές διεκδικήσεις των σύγχρονων πολιτών. Συνεπώς, η προσπάθεια να ανανεωθεί η έννοια του τρίτου δρόμου προκειμένου να ανταποκρίνεται στις σημερινές διεκδικήσεις των πολιτών, είναι απαραίτητη προκειμένου να μπορέσει να ξεπεραστεί η παγκόσμια πολιτική κρίση που έχει ξεσπάσει και να αποκατασταθεί η δημοκρατία.

2. Η εξέλιξη του κόσμου στον 20 και τον 21 αιώνα

Η πολιτική κατάσταση που επικρατεί στην υφήλιο είναι αποτέλεσμα των επιμέρους, αλλά και των παγκόσμιων ιστορικών συνθηκών που διαμορφώνονται. Είναι, επομένως, σημαντικό να αντιληφθούμε την πορεία του κόσμου ιδιαίτερα μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και τις συνθήκες εκείνες που συντέλεσαν στη δημιουργία της εικόνας που παρουσιάζει σήμερα.

Κοινωνικές συνθήκες μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο

Το τέλος του 19ου αιώνα κληροδότησε στην Ευρώπη σημαντικότερες προόδους, τόσο στον τομέα των επιστημών, όσο και στον τομέα της φιλοσοφίας. Η εκλογίκευση και η εκβιομηχάνιση ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά που οδήγησαν στην πρόοδο και την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών χωρών. Ο πλούτος των κρατών αυξήθηκε σημαντικά, αλλά, συγχρόνως, έγινε πιο άνιση η κατανομή του. Η ανισότητα αυτή εγκυμονούσε τον κίνδυνο της ταξικής επανάστασης εκτός από τη σύγκρουση ανάμεσα στα κράτη που ήταν παρούσα συνεχώς.¹

¹ αποικιακός ανταγωνισμός, γαλλοπρωσικός πόλεμος.

Στη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία υπήρχαν αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες με σημαντικές διαφορές από το ένα σύστημα στο άλλο. Στη Βρετανία ήταν βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία με 2 κόμματα, το συντηρητικό και το φιλελεύθερο, ενώ μετά το 1910 εμφανίστηκε και το εργατικό που σταδιακά αντικατέστησε το κόμμα των φιλελευθέρων. Στη Γαλλία υπήρχε πολυκομματισμός με βραχύβιες κυβερνήσεις που προέκυπταν από συνασπισμούς των κομμάτων στους οποίους πολύ συχνά συμμετείχε το ριζοσπαστικό σοσιαλιστικό κόμμα.² Στη Γερμανία, η δημοκρατία καθιερώθηκε από την εξουσία. Ο Καγκελάριος Μπίσμαρκ, επέβαλε την καθολική ψήφο μόνο για τους άνδρες για την ανάδειξη της Βουλής, αλλά η κυβέρνηση δεν ελεγχόταν από το κοινοβούλιο και μόνο ο αυτοκράτορας μπορούσε να τον πάψει.³ Στη Ρωσία η επανάσταση του 1905 δεν κατάφερε να εκδημοκρατίσει το αυταρχικό τσαρικό καθεστώς. Τέλος στην Ιταλία η δημοκρατία υπήρξε αρκετά σταθερή από το 1903 έως το 1914.⁴

Όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω η οικονομική ανάπτυξη των χωρών και η έντονη εκβιομηχάνιση δεν οδήγησαν σε ισότιμη ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων ούτε και σε ισότιμη ανάπτυξη των άλλων περιοχών της γης.⁵ Οι εργάτες που έβλεπαν μέρα με τη μέρα την αγοραστική τους ικανότητα να μειώνεται, αλλά και η αύξηση του προσδόκιμου ορίου ζωής λόγω της προόδου της ιατρικής οδήγησαν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη μετανάστευση, τόσο στα αστικά κέντρα της εποχής, όσο και σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες. Αποτέλεσμα αυτού του μεγάλου κύματος

² Βερεμής Θ., *Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20ός-21ός Αιώνας*, Gutenberg Αθήνα 2007 σελ. 18, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου στη Γαλλία ο κοινοβουλευτισμός περνούσε κρίση και εμφανίστηκαν πολλά ακροαριστερά και ακροδεξιά κόμματα ως αποτέλεσμα των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα.

³ Βλ. στο ίδιο, σ. 18.

⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 19.

⁵ τρίτος κόσμος, αποικίες.

μετανάστευσης ήταν η εμφάνιση εθνικιστικών τάσεων και κυρίως του έντονου αντισλαβισμού που επικράτησε στην Γερμανία εκείνη την περίοδο. Μια τάση που διευκόλυνε την έναρξη του 1ου παγκόσμιου πολέμου.⁶

Κοινωνικές συνθήκες μεσοπολέμου

Το τέλος του πολέμου σηματοδότησε και το τέλος των μεγάλων πολυεθνικών αυτοκρατοριών στην Ευρώπη (διατηρούνταν όμως οι αποικίες). Τα περισσότερα νέα κράτη που δημιουργήθηκαν από το Συνέδριο Ειρήνης του Παρισιού το 1919 ακολούθησαν το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα των νικητών του πολέμου. Η Αυστρία, η Γερμανία και η Τσεχοσλοβακία έγιναν αβασίλευτες φιλελεύθερες δημοκρατίες και η Γιουγκοσλαβία βασιλευόμενη δημοκρατία. Το κόστος του πολέμου ήταν τεράστιο 60.000.000 νεκροί και κατεστραμμένες οικονομίες, αλλά και νέοδημιουργούμενα κράτη που δεν είχαν συνείδηση της ενότητας τους. Λίγο μετά τη λήξη του πολέμου καταπνίγηκε στο αίμα η εξέγερση των εργατών και μαζί της και η βραχύβια Γερμανική Σοβιετική Δημοκρατία.⁷ Παρόλα αυτά οι δημοκρατίες στην Ευρώπη ήταν καταδικασμένες να καταρριφθούν.⁸ Πρώτα στην Ιταλία που επικράτησε φασιστικό καθεστώς το 1922, έπειτα στη Γερμανία⁹ και ακολούθησε η Γιουγκοσλαβία.

⁶ Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20^{ος} και 21^{ος} Αιώνας, οπ. αν. παρ., σ.σ 19-21. Δημογραφική ανάλυση για τον 1^ο παγκόσμιο πόλεμο από τον William Hardy McNeill.

⁷ Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20^{ός}-21^{ός} Αιώνας, οπ. αν. παρ. σ. 31.

⁸ μέχρι το 1928 είχαν δικτατορία η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ουγγαρία, η Αυστρία, η Γιουγκοσλαβία, η Πολωνία και η Λιθουανία, το 1936 η δικτατορία του Μεταξά στην Ελλάδα, στη Ρουμανία το Εθνικό Χριστιανικό Κόμμα ήταν σε στενή επαφή με τη «σιδηρά φρουρά» η οποία εμπνεόταν από τις Ναζιστικές ιδέες, στη Βουλγαρία.

⁹ Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20^{ός}-21^{ός} Αιώνας, οπ. αν. παρ. σ. 69. Η Γερμανία παρόλο που είχε το πιο προοδευτικό σύνταγμα της εποχής δεν κατάφερε να διατηρήσει την δημοκρατία για μεγάλο χρονικό διάστημα κυρίως επειδή το δημοκρατικό πολίτευμα προήλθε από την ήττα της στον πόλεμο και επιβλήθηκε από τους νικητές, αναγκάστηκε να πνίξει στο αίμα πολυπληθής εσωτερικές

Οκτωβριανή επανάσταση

Στη Ρωσία είχαν εν' τω μεταξύ επικρατήσει οι Μπολσεβίκοι και η Ρωσία είχε αποχωρήσει από τον πόλεμο. Κάτω από την ιδεολογική καθοδήγηση του Λένιν, ο οποίος “κατάφερε να πείσει τους συνεργάτες του ότι ήταν δυνατός ο συγκερασμός της αστικής με την προλεταριακή φάση της επανάστασης”,¹⁰ οι Μπολσεβίκοι μπόρεσαν κι επικράτησαν ακολουθώντας ένα δρόμο διαφορετικό από αυτόν που όριζε η κλασική μαρξιστική θεωρία. Η χώρα πέρασε στο στάδιο του σοσιαλισμού χωρίς προηγουμένως να έχει περάσει στην εκβιομηχάνιση. Η επανάσταση στηρίχθηκε στη δυστυχία των κατοίκων της υπαίθρου που ήταν κατά κύριο λόγο ακτήμονες αλλά και στην εξαθλίωση όλων των κατοίκων από τις κακουχίες που αντιμετώπιζαν από τα τόσα χρόνια πολέμου. Στο νέο κράτος που εμφανίστηκε και ονομάστηκε “Ρωσική Σοβιετική Ομόσπονδη Σοσιαλιστική Δημοκρατία” η εξουσία ήταν ιδιαίτερα συγκεντρωτική και μονοπωλούνταν από το κομμουνιστικό κόμμα, το οποίο μετά και τον εμφύλιο με τους Σοσιαλιστές επαναστάτες και την επέμβαση των δυτικών το 1918 κατάφερε να εξοβελίσει την αντιπολίτευση.

Οικονομικές κρίσεις του Μεσοπολέμου

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου η αστάθεια διατηρήθηκε και επιδεινώθηκε κυρίως από τις δύο μεγάλες οικονομικές κρίσεις (σε Αμερική και Ευρώπη). Οι τεράστιες απώλειες σε έμψυχο υλικό, ο πληθωρισμός, η ανεργία, η δυσκολία στις συναλλαγές και οι καταστροφές των παραγωγικών δομών ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά των Ευρωπαϊκών κοινωνιών κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων του μεσοπολέμου.

εξεγέρσεις και τέλος αποδέχθηκε τους ειδικούς όρους των νικητών. Ο Βέμπερ προέβλεπε ότι σε μία δεκαετία οι γερμανοί θα γίνονταν εθνικιστές.

¹⁰ Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20ός-21ός Αιώνας, οπ. αν. παρ. σ. 46.

Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού οι ΗΠΑ γνώριζαν ιδιαίτερη ανάπτυξη. Κατά την περίοδο του πολέμου ήταν ο βασικός δανειστής των εμπόλεμων κρατών οπότε με τη λήξη του πολέμου είχε να λαμβάνει μεγάλα χρηματικά ποσά από τους δανειζόμενους της. Ο ρόλος του πιστωτή συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου προσφέροντας στην Ευρώπη τα απαραίτητα κεφάλαια για την οικονομική της ανάκαμψη.

Η οικονομική όμως ανάπτυξη των δυτικών χωρών έκρυβε μια πολύ μεγάλη παγίδα. Όλα αυτά τα χρόνια οι τιμές των αγροτικών προϊόντων και των πρώτων υλών παρέμεναν ιδιαίτερα χαμηλές με αποτέλεσμα να αυξάνεται συνεχώς η παραγωγή τους και να δημιουργείται πλεονάζουσα προσφορά, η οποία με τη σειρά της έριχνε ακόμη περισσότερο τις τιμές των προϊόντων. Η απώλεια της αγοραστικής δύναμης των αγροτών είχε ως αποτέλεσμα και την αδυναμία πώλησης των βιομηχανικών προϊόντων δημιουργώντας μεγάλα αποθέματα και σε αυτό τον κλάδο. Παρόλη όμως τη δυσχέρεια που παρουσίαζαν οι αγορές τα χρηματιστήρια γνώριζαν ιδιαίτερη ανάπτυξη και οι τιμές των μετοχών κυμαίνονταν σε πολύ υψηλά επίπεδα. Αυτό δημιούργησε τη δυσπιστία των επενδυτών με αποτέλεσμα την κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης στις 29 Οκτωβρίου του 1929, η λεγόμενη “μαύρη Πέμπτη”. Η κρίση που προκλήθηκε από την έλλειψη κεφαλαίων για επενδύσεις, εξαιτίας της συρρίκνωσης της ζήτησης και κατά συνέπεια των κερδών, έληξε με τη διακυβέρνηση Ρούζβελτ, ο οποίος εφαρμόζοντας την οικονομική θεωρία του Κέυνς βοήθησε να κυκλοφορήσει χρήμα στην αγορά.¹¹ Αυτή όμως η πολιτική σήμαινε την όλο και μεγαλύτερη και πλέον μόνιμη επέμβαση του κράτους την οικονομία.

Η κρίση, αν και καθυστέρησε λίγο, έφτασε και στην Ευρώπη το 1931, και έπληξε κυρίως τη Γερμανία που ήταν απόλυτα εξαρτημένη

¹¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 59.

από τα δάνεια της Αμερικής. Αποτέλεσμα της οξύτητας της κρίσης ήταν η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία, ο οποίος προκειμένου να τονώσει την οικονομία ανέπτυξε την πολεμική βιομηχανία. Πολιτική που ακολουθήθηκε από πολλά Ευρωπαϊκά κράτη.

Ανάπτυξη του σοσιαλισμού στην Ευρώπη

Η δυσαρέσκεια από τον πληθωρισμό και την ανεργία ενίσχυσε τα σοσιαλιστικά κόμματα, ενισχύθηκε όμως συγχρόνως και η πεποίθηση “ότι οι κοινοβουλευτικές δημοκρατίες δεν είχαν τη δύναμη να επιλύσουν τα μεγάλα προβλήματα της εποχής”¹². Η Γαλλία μετά την άνοδο των ακροδεξιών κινημάτων οδηγήθηκε σε έναν ευρύ συνασπισμό αριστερών κομμάτων (ριζοσπάστες, σοσιαλιστές και κομμουνιστές) που έγινε γνωστός ως “λαϊκό μέτωπο” κι επικράτησε στις εκλογές του 1936- έχασε όμως το 1938. Στην Ισπανία κυβερνούσε, επίσης, ένα Λαϊκό Μέτωπο ρεπουμπλικάνων, σοσιαλιστών και κομμουνιστών, το οποίο όμως δεν μπόρεσε να αποτρέψει την πορεία της χώρας προς έναν από τους πιο αιματηρούς εμφυλίους και την κατάλυση της εξουσίας το 1939 από το Φράνκο. Τα λαϊκά μέτωπα στηρίζονταν από την Σοβιετική Ένωση, αλλά οι χρόνιες διαφορές μεταξύ σοσιαλιστών και κομμουνιστών δεν άφησε περιθώριο για ουσιαστικότερη και μακροπρόθεσμη συνεργασία στα αριστερά κόμματα.

Στη Σοβιετική ένωση από την άλλη πλευρά η αρχή της δεκαετίας του 1930 σήμανε την ανάκαμψη της οικονομίας. Η κυβέρνηση της σοβιετικής ένωσης από την αρχή της επανάστασης είχε διακόψει τις συναλλαγές με τις καπιταλιστικές χώρες και η οικονομία ρυθμιζόταν με πενταετή προγράμματα από την κεντρική εξουσία. Οπότε κατά την περίοδο του δεύτερου και κυρίως του τρίτου πενταετούς προγράμματος το βιοτικό επίπεδο της χώρας είχε αυξηθεί σημαντικά. Η αύξηση όμως του βιοτικού επιπέδου δεν ακολουθήθηκε και από

¹² Βλ. στο ίδιο, σ. 73.

εκδημοκρατισμό της Σοβιετικής Ένωσης. Η διακυβέρνηση του Στάλιν που είχε αναλάβει την ηγεσία του κόμματος από το 1927 υπήρξε ιδιαίτερα σκληρή. Σημαδεύτηκε από εκτεταμένες εκκαθαρίσεις των πολιτικών του αντιπάλων αλλά και αυτών που θα μπορούσαν κάποια στιγμή να αποτελέσουν απειλή¹³ καθώς και από την στενή παρακολούθηση και τον εκ των άνω προγραμματισμό των πάντων, δίνοντας πολύ μικρά περιθώρια ελευθερίας στους κατοίκους.

Κοινωνικές συνθήκες 2ου παγκοσμίου πολέμου

Πριν το ξέσπασμα του 2ου παγκοσμίου πολέμου οι δημοκρατικές δυνάμεις της δύσης αλλά και η Σοβιετική Ένωση ήταν απορροφημένες στα εσωτερικά τους προβλήματα και δε φαινόταν διατεθειμένες να συμμετάσχουν σε μια σύρραξη με τη Γερμανία. Έτσι, ο Χίτλερ, αφού κατέργησε από μόνος του το καθεστώς αφοπλισμού της Γερμανίας, κατάφερε να καταλάβει, χωρίς να βρει σημαντικές αντιστάσεις, την Αυστρία και την Τσεχοσλοβακία, ενώ προηγουμένως, είχε συνάψει συμμαχία με την Ιταλία¹⁴ και την Ιαπωνία. Όταν τελικά ξέσπασε ο πόλεμος με την εισβολή του Χίτλερ στην Πολωνία κανένας δεν περίμενε ότι τελικά η Αγγλία και η Γαλλία θα συμμετείχαν ενεργά.

Ο Στάλιν είχε υπογράψει το 1939 συμφωνία συνεργασίας με το Χίτλερ, φοβούμενος ότι οι άλλες μεγάλες δυνάμεις θα τον άφηναν εκτεθειμένο και όσο ο Χίτλερ ήταν απασχολημένος στο Δυτικό Μέτωπο ο Στάλιν καταλάμβανε τις περιοχές που βρίσκονταν στα δυτικά σύνορα της Σοβιετικής Ένωσης προκειμένου να δημιουργήσει μια ζώνη ασφαλείας γύρω από τη χώρα του.¹⁵

¹³ Εκκαθαρίσεις στον στρατό που είχαν ως αποτέλεσμα τον αποδεκατισμό του σοβιετικού στρατού.

¹⁴ Άξονας Ρώμης-Βερολίνου.

¹⁵ Κατέλαβε την Λεττονία, τη Λιθουανία, την Εσθονία ένα μέρος της Πολωνίας και της Ρουμανίας.

Ενώ ίσχυε το σύμφωνο φιλίας ανάμεσα στη Γερμανία και τη Ρωσία, η Γερμανία κήρυξε πόλεμο στη Ρωσία. Ο Χίτλερ περίμενε ότι η κατάκτηση της Σοβιετικής Ένωσης θα ήταν απλή υπόθεση,¹⁶ η καθυστέρηση όμως της επίθεσης λόγω του Βαλκανικού Μετώπου έφερε σε πολύ δυσμενή θέση τα Γερμανικά στρατεύματα που πολεμούσαν πολύ μακριά από την πατρίδα τους κάτω από αντίξοες καιρικές συνθήκες.

Από την άλλη πλευρά οι ΗΠΑ έχοντας Ρεπουμπλικανική κυβέρνηση, είχαν επιστρέψει στην παλιά πολιτική της απομόνωσης που ακολουθούσε πριν από τον 1ο παγκόσμιο πόλεμο,¹⁷ αναγκάστηκαν όμως να συμμετάσχουν ενεργά όταν η Ιαπωνία εξαπέλυσε επίθεση κατά της ναυτικής Βάσης του Περλ Χάρμπορ τον Δεκέμβριο του 1941.

Καθ' όλη τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής οι κατακτημένοι λαοί προέβαλλαν μαζική αντίσταση ακόμη και σε χώρες που η ηγεσία τους ήταν φιλική προς τον Χίτλερ.¹⁸ Στα Βαλκάνια, στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα¹⁹ η αντίσταση πήρε και μορφή κοινωνικής μεταρρύθμισης.²⁰

¹⁶ Κατά τη διάρκεια της σοβιετικής επίθεσης κατά της Φιλανδίας οι Φιλανδοί κατάφεραν να αντισταθούν στους Σοβιετικούς στην αρχή δίνοντας την εντύπωση ότι ο Σοβιετικός στρατός δεν ήταν αξιόμαχος.

¹⁷ *Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20ός-21ός Αιώνας*, οπ. αν. παρ. σ. 71.

¹⁸ Ιταλία, Νορβηγία.

¹⁹ Οι τρεις αντιστασιακές ομάδες που οργανώθηκαν στην Ελλάδα είχαν ως κοινή αφετηρία την προσπάθεια για αλλαγή στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό και πολιτικό περιβάλλον της χώρας και την οικοδόμηση ενός σταθερού δημοκρατικού πολιτεύματος. Ήδη όμως από το 1943, οι ομάδες που συνεργάστηκαν κατά της Γερμανικής κατοχής και είχαν το κοινό όραμα του μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας, άρχισαν να είναι ανταγωνιστικές και τελικά οδηγήθηκαν στον εμφύλιο πόλεμο.

²⁰ *Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20ός-21ός Αιώνας*, οπ. αν. παρ. σ. 100.

Ψυχρός πόλεμος

Πρώτη φάση

Από τον Αγώνα κατά του Γερμανικού επεκτατισμού και για την ελευθερία προέβαλαν οι δύο μεγάλες δυνάμεις που θα διαδραμάτιζαν στο εξής πρωταγωνιστικό ρόλο για τις τύχες ολόκληρης της ανθρωπότητας. Οι ιδεολογικές διαφορές των δύο αυτών συμμάχων (Σοβιετική Ένωση και ΗΠΑ) θα χαρακτήριζαν έκτοτε, τον τρόπο με τον οποίο εμφανιζόταν ο ανταγωνισμός παγκοσμίως, μέχρι την αυγή της δεκαετίας του 1990, και θα χώριζε τον κόσμο σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ο ανταγωνισμός των δύο ήταν συχνά πολύ σκληρός και εγκυμονούσε πάντα τον κίνδυνο μιας ολοκληρωτικής καταστροφής.

Με το τέλος του πολέμου η Ευρώπη έδινε την εικόνα της απόλυτης καταστροφής. Κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών είχαν χαθεί εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές, είχαν καταστραφεί οι οικονομίες, είχαν ισοπεδωθεί πόλεις και χωριά. Η Ευρώπη ήταν αποδιοργανωμένη και έπρεπε να αντιμετωπίσει τα εκατομμύρια των εξαθλιωμένων πολιτών. Μέσα σε αυτό το κλίμα της απόλυτης εγκατάλειψης έπρεπε να βρεθούν οι νέες ηγεσίες που θα οικοδομούσαν την Ευρώπη. Οι κακουχίες που είχαν αντιμετωπίσει οι άμαχοι κατά τη διάρκεια του πολέμου σηματοδότησαν και μία γενικότερη στροφή των εκλογέων προς τα αριστερά.²¹ Η ανάγκη για κοινωνική πολιτική ήταν άμεση και η συμμετοχή του κράτους σε όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής επιβεβλημένη.

Η διάσκεψη της Γιάλτας χώρισε ουσιαστικά την Ευρώπη σε ζώνες επιρροής των δύο δυνάμεων. Από τη μία πλευρά οι Δυτικοί αναγνώρισαν το δικαίωμα επιβολής της Σοβιετικής ένωσης στη

²¹ Βλ. στο ίδιο, σ.σ. 115-117, στην Αγγλία κέρδισαν οι εργατικοί, στην Γαλλία το Βέλγιο και την Ιταλία σχηματίστηκαν κυβερνήσεις συνασπισμού με τη συμμετοχή Χριστιανοδημοκρατών, κομμουνιστών και σοσιαλιστών.

Πολωνία, την Ουγγαρία, τη Φινλανδία, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, ενώ η Σοβιετική Ένωση από την πλευρά της αναγνώρισε στις Δυτικές δυνάμεις το δικαίωμα επιβολής στην Ιταλία και στην Ελλάδα. Όσον αφορά στη Γερμανία αυτή χωρίστηκε σε τέσσερις ζώνες κατοχής, τη σοβιετική, την αγγλική, τη γαλλική και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Στη Γερμανία οι διαφορές των συμμάχων γίνονταν ακόμα πιο αισθητές. Εισήχθησαν τα πολιτικοοικονομικά συστήματα των κατακτητών με αποτέλεσμα στη ζώνη της Σοβιετικής Ένωσης να υπονομευθεί εντελώς «η αστική και κεφαλαιοκρατική δομή της Γερμανικής κοινωνίας»,²² ενώ οι δυτικοί συγκρότησαν μονομερώς τις δικές του ζώνες σε ξεχωριστή κρατική οντότητα,²³ το 1949 με φιλοδυτικό προσανατολισμό.²⁴

Στην αρχή στις χώρες που ανήκαν στην επιρροή των Σοβιετικών είχαν εγκατασταθεί κυβερνήσεις «Λαϊκού Μετώπου», σιγά σιγά όμως αντικαταστάθηκαν από την αποκλειστική εξουσία των κομμουνιστικών κομμάτων,²⁵ τα οποία ελέγχονταν από την Σοβιετική Ένωση μέσω της Κομινφόρμ.²⁶ Η «Κομινφόρμ» ιδρύθηκε ως

²² Βλ. στο ίδιο, σ.σ. 26,30-32, το δόγμα Τρούμαν εξήγγειλε ότι «η ασφάλεια της Ελλάδας και της Τουρκίας ήταν ζωτικής σημασίας για τις Ηνωμένες Πολιτείες που θα αναλάμβαναν την υπεράσπιση των ελεύθερων λαών του κόσμου εναντίον του ολοκληρωτισμού». Για την Ελλάδα η οικονομική και στρατιωτική βοήθεια των αμερικανών απέκλειε κάθε ενδεχόμενο νίκης των ανταρτών και επικράτησης των κομμουνιστών. Με το δόγμα αυτό θα εγκαινιάζονταν η ενεργός συμμετοχή της Αμερικής στα παγκόσμια πράγματα αλλά και η αμερικανική πολιτική της «αναχαίτισης» που θα κυριαρχούσε στο παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό τα επόμενα χρόνια.

²³ Το παράδειγμα τους ακολούθησε και η Σοβιετική Ένωση ιδρύοντας την Ανατολική Γερμανία.

²⁴ *Ο Σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20ός-21ός Αιώνας*, οπ. αν. παρ. σ. 27.

²⁵ Όπως παρ., σ. 117.

²⁶ Η «κομινφορμ» ιδρύθηκε το 1947 και αντικατέστησε τη «κομιντερν» που είχε ιδρυθεί με τη Τρίτη διεθνή και την οποία είχε καταργήσει ο Στάλιν το 1943. Ο ρόλος της «Κομινφόρμ» ήταν να χαράσσει κοινή πολιτική για όλα τα κομμουνιστικά κόμματα κάτω από την καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, να προάγει την ενότητα των κομμουνιστικών κομμάτων και να συντονίζει την δράση τους. Αρχικά η «κομινφόρμ» ιδρύθηκε προκειμένου να υπάρξει συντονισμένη αντίδραση των σοσιαλιστικών χωρών της σφαίρας επιρροής του Στάλιν σχετικά με το σχέδιο Μάρσαλ.

απάντηση των κομμουνιστικών χωρών στο σχέδιο Μάρσαλ και στην όλο και πιο έντονη παρουσία των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ευρώπη. Αποτέλεσμα του τρόπου λειτουργίας της “Κομινφόρμ” και της μονοκαθεδρίας του κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης ήταν η αποχώρηση της Γιουγκοσλαβίας²⁷ και η διακοπή των σχέσεων της με τις χώρες της Κομινφόρμ. Από την άλλη πλευρά στην Τσεχοσλοβακία επικράτησε ολοκληρωτικά κομμουνιστικό καθεστώς, ενώ στην Ιταλία και τη Γαλλία ξέσπασαν δυναμικές απεργίες που υποκινούνταν από τους κομμουνιστές.²⁸ Οι Χώρες που συμμετείχαν σε αυτό το θεσμό οργανώθηκαν, τόσο πολιτικά, όσο και οικονομικά σύμφωνα με το σοβιετικό πρότυπο, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα επιμέρους τοπικά χαρακτηριστικά. Προωθήθηκε η αγροτική μεταρρύθμιση και ο εκσυγχρονισμός των καθυστερημένων βιομηχανικά χωρών της Ανατολικής Ευρώπης.²⁹

Αντίστοιχη κίνηση υπήρξε και στην υπόλοιπη Ευρώπη από την αντίθετη όμως πλευρά. Οι κομμουνιστές εκδιώχθηκαν από τις κυβερνήσεις συνασπισμού στην Ιταλία, το Βέλγιο και τη Γαλλία³⁰ και συγχρόνως ενισχύθηκαν τα αντικομμουνιστικά καθεστώτα.³¹ Η οικονομική δυσχέρεια στην οποία βρίσκονταν τα ευρωπαϊκά κράτη υπήρξε πρόσφορο έδαφος για την όλο και πιο ενεργή ανάμειξη της Αμερικής στην Ευρώπη και την εδραίωση της επιρροής της. Το

²⁷ Η Γιουγκοσλαβία με ηγέτη τον Τίτο ήταν η μόνη από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που είχε καταφέρει να απελευθερωθεί από την Γερμανική κατοχή χωρίς την βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης. Οι Γιουγκοσλάβοι δυσανασχετούσαν από την συνεχή επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης στα εσωτερικά της χώρας τους. στις 28 Ιουλίου του 1948 η Γιουγκοσλαβία αποπέμθηκε από την Κομινφόρμ ενώ το Σεπτέμβριο του 1949 αποφασίστηκε ο οικονομικός αποκλεισμός της από τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους της. ως απάντηση σε αυτό η Γιουγκοσλαβία έκλεισε τα σύνορα της στην Ελλάδα αποκλείοντας έτσι τον ανεφοδιασμό των ανταρτών και άρχισε να αναπτύσσει εμπορικές σχέσεις με χώρες της δυτικής Ευρώπης.

²⁸ Βισβίτση-Δοντά Δ., *Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου 1945-1970*, Βάνιας Θεσσαλονίκη 1995, σ. 46.

²⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 54.

³⁰ Ήταν άλλωστε επιταγή του σχεδίου Μάρσαλ.

³¹ *Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου 1945-1970*, οπ. αν. παρ. σσ. 36-37.

σχέδιο Μάρσαλ που ήταν ένα πρόγραμμα ανάπτυξης και παροχής οικονομικής βοήθειας προς τις ευρωπαϊκές χώρες, σε συνδυασμό με το δόγμα Τρούμαν αποτελούν τα πρώτα δείγματα της προσπάθειας της Αμερικής να δημιουργήσει συνασπισμούς με φιλικές χώρες κάτω από την ηγεμονία της.

Παράλληλα με τις ανακατατάξεις που συντελούνταν στην Ευρώπη πολλά εθνικιστικά κινήματα άρχισαν να εμφανίζονται παγκοσμίως απειλώντας το σύστημα των αποικιών των παλιών μεγάλων δυνάμεων. Η τάση για χειραφέτηση των Εθνών ήταν μαζική και προκάλεσε την αλλαγή της μέχρι τότε εικόνας της Υφηλίου.

Οι μεγάλοι αποικιοκράτες της προηγούμενης περιόδου εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια του 2ου παγκοσμίου πολέμου ανίσχυροι αναζωπυρώνοντας την ελπίδα των λαών των απομακρυσμένων αποικιών για ελευθερία. Από την άλλη πλευρά καμία από τις μεγάλες αποικιακές αυτοκρατορίες δεν είχε τους απαραίτητους πόρους, αλλά και τη στρατιωτική δύναμη, να καταπνίξει τις εξεγέρσεις και να διατηρήσει την κυριαρχία της.

Τα κινήματα αυτά αντιμετώπιζονταν από τις μεγάλες δυνάμεις ως ευκαιρίες για να αυξήσουν την επιρροή τους και να επιβάλλουν την ιδεολογία τους. Το σχέδιο Μάρσαλ και η “Κομινφόρμ” είχαν παγιώσει κατά κάποιο τρόπο την κατάσταση στην Ευρώπη και ο ανταγωνισμός μεταξύ ΗΠΑ και Σοβιετικής Ένωσης μεταφέρθηκε σε άλλα σημεία της Γης.

Στην Κίνα από το 1949 είχαν επικρατήσει οι κομμουνιστές και η Κίνα ανακηρύχτηκε “Λαϊκή δημοκρατία της Κίνας”. Η Σοβιετική Ένωση και οι σύμμαχοι της, την αναγνώρισαν κατευθείαν και η Σοβιετική Ένωση υποσχέθηκε οικονομική βοήθεια. Παρ’ όλα αυτά τα δύο κομμουνιστικά κράτη παρουσίαζαν πολλές διαφορές, οι οποίες ήταν αξεπέραστες και ποτέ δεν κατάφεραν να έχουν καλή συνεργασία. Ο Στάλιν υποστηρίζοντας την ιδεολογική μονοκρατορία της Σοβιετικής Ένωσης δεν μπορούσε να δεχτεί το γεγονός ότι ο

κινεζικός κομμουνισμός ακολούθησε το δικό του δρόμο, όπως και ο Τίτο στη Γιουγκοσλαβία.³²

Η Κορέα μετά την κατάρρευση των ιαπωνικών δυνάμεων καταλήφθηκε από αμερικανικά και σοβιετικά στρατεύματα και τελικά όπως και η Γερμανία χωρίστηκε σε δύο “ανεξάρτητα” κράτη. Η Βόρειος Κορέα αναγνωρίστηκε από την Κίνα, τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους της, ενώ η Νότιος Κορέα από τους Δυτικούς. Οι Φιλιππίνες ανεξαρτητοποιήθηκαν από την Αμερική, παρόλα αυτά οι εξεγέρσεις που ακολούθησαν και ήταν υποκινούμενες από κομμουνιστές, κατεστάλησαν. Η Ινδονησία ανεξαρτητοποιήθηκε από την Ολλανδία μετά από επέμβαση του ΟΗΕ.

Στην Μέση Ανατολή η απόφαση δημιουργίας εβραϊκού κράτους θεωρήθηκε απαράδεκτη από τους Άραβες. Μετά την αποχώρηση της Βρετανίας από την Παλαιστίνη οι Ισραηλίτες ανακηρύξαν την ανεξαρτησία τους και προσπάθησαν να σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους στα εδάφη που είχαν οριστεί, καθώς και να καταλάβουν ολόκληρη την πόλη της Ιερουσαλήμ. Οι Αραβικές δυνάμεις που είχαν συγκεντρωθεί δεν κατάφεραν να σημειώσουν καμία επιτυχία. Με επέμβαση των Ηνωμένων Εθνών τερματίστηκε ο πόλεμος και υπογράφηκε ανακωχή στη διάσκεψη της Ρόδου το 1949. Το ανεξάρτητο κράτος του Ισραήλ αναγνωρίστηκε από τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση όχι όμως και από τις Αραβικές Χώρες. Ο πρώτος αραβοϊσραηλινός πόλεμος δεν έλυσε στην ουσία κανένα πρόβλημα, αντιθέτως ενδυνάμωσε τα εθνικιστικά και ριζοσπαστικά κινήματα στις αραβικές χώρες.³³

Κατά την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όπως διαπιστώνουμε, στην Ευρώπη είχε παγιωθεί μία κατάσταση που χώριζε την ήπειρο σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Οι ιδεολογικές διαφορές των δύο συνασπισμών ήταν τόσο μεγάλες που δεν άφηναν

³² Βλ. στο ίδιο, σ. 67.

³³ Βλ. στο ίδιο, σσ. 71-72.

κανένα περιθώριο συνεννόησης. Επίσης, υπήρχε και από τις δύο πλευρές έντονη καχυποψία και συχνά ανταλλάσσονταν κατηγορίες για ιμπεριαλιστική δράση εκατέρωθεν. Το ύψωμα του “σιδηρού παραπετάσματος” στο κέντρο της Ευρώπης θα σηματοδοτούσε μία εποχή κατά την οποία η ιδεολογική μάχη ανάμεσα σε αριστερά και δεξιά θα προσομοίαζε συχνά με κυνήγι μαγισσών.

Συγχρόνως η αποκρυστάλλωση της κατάστασης στην Ευρώπη σήμαινε και την μεταφορά του ανταγωνισμού των δύο μεγάλων δυνάμεων εκτός της Γηραιάς Ηπείρου. Τα εθνικιστικά κινήματα που ξέσπασαν στις παλιές αποικίες αποτέλεσαν πεδίο ανταγωνισμού της Σοβιετικής Ένωσης και των ΗΠΑ προκειμένου να αυξήσουν τις ζώνες επιρροής τους. Η ανακήρυξη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας παρ’ όλο το μέγεθος και το δυναμικό της αχανούς αυτής χώρας δεν άλλαξε ουσιαστικά τον συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στους Μεγάλους επειδή οι δύο “αδελφές” κομμουνιστικές χώρες δεν μπόρεσαν να οικοδομήσουν μια καλή σχέση συνεργασίας.

Οι αραβικές χώρες δεν φαίνεται να απασχολούνται ιδιαίτερα από τον ανταγωνισμό των μεγάλων δυνάμεων. Συχνά τις αντιμετωπίζουν με καχυποψία και διατηρούν ουδέτερη στάση. Τα εθνικιστικά κινήματα που αρχίζουν να εμφανίζονται εκείνη την περίοδο ενδιαφέρονται περισσότερο για την αυτοδιάθεση των Αράβων παρά για τα πολιτικά παιχνίδια των Μεγάλων Δυνάμεων.

Τέλος, η περίοδος αυτή διακρίθηκε και από την προσπάθεια απόκτησης από την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης του απόλυτου όπλου της πυρηνικής ενέργειας. Καμία προσπάθεια δε μπορούσε να γίνει για έλεγχο της πυρηνικής ενέργειας και μείωση των εξοπλισμών εάν δεν κατείχαν και οι δύο δυνάμεις την τεχνογνωσία για την κατασκευή του καταστροφικού αυτού όπλου.³⁴ Το 1953 απέκτησε και η ΕΣΣΔ τη βόμβα υδρογόνου, αλλά και πάλι οι ΗΠΑ υπερτερούσαν στους εξοπλισμούς εφόσον κατείχαν πιο εξελιγμένα μέσα

³⁴Βλ. στο ίδιο, σσ. 78-79.

εξαπόλυσης βομβών. Οπότε η δεύτερη φάση του Ψυχρού Πολέμου συνεχίσθηκε με τον ανταγωνισμό των δύο δυνάμεων στον τομέα των πυραύλων και της κατάκτησης του διαστήματος.

Δεύτερη φάση

Κατά τη δεύτερη φάση του Ψυχρού Πολέμου διακρίνονται δύο εκ διαμέτρου αντίθετες τάσεις. Από τη μία μεριά στην Ευρώπη οι οικονομικές συνθήκες αλλά και η απειλή για μία ακόμη καταστροφική σύγκρουση στην Γηραιά Ήπειρο δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες για πιο ουσιαστική συνεργασία των κρατών.

Η πολιτική που ακολουθήθηκε προκειμένου να ξεπεραστούν αυτές οι φοβίες από την πλευρά της Δυτικής Ευρώπης ήταν να δημιουργηθούν περισσότερα όργανα συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη. Έτσι ο Γάλλος υπουργός Εξωτερικών Ρομπέρ Σούμαν παρουσίασε σχέδιο για κοινή εκμετάλλευση του άνθρακα και του χάλυβα με το οποίο ιδρύονταν η ΕΚΑΧ, με συμμετοχή της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου. Από εκεί και πέρα ο δρόμος για μια κοινή πολιτική των χωρών της Δυτικής Ευρώπης είχε ανοίξει και θα συνεχιζόταν για πολλά χρόνια οδηγώντας τελικά στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση - κυρίως στον οικονομικό τομέα- με την Ευρωπαϊκή Ένωση και την ΟΝΕ.³⁵

³⁵ από την αρχή είχε φανεί η δυσκολία των χωρών μελών να παραχωρήσουν μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας στο πολιτικό επίπεδο. Η Γαλλική πρόταση για την ΕΑΚ (ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα) απορρίφθηκε ακόμα και από την Γαλλική εθνοσυνέλευση ενώ οι περισσότερες χώρες δεν έβλεπαν σκόπιμη την συμμετοχή τους σε μία τέτοια κοινότητα από την στιγμή που συμμετείχαν στο ΝΑΤΟ Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει πραγματοποιηθεί μόνο στο οικονομικό τομέα ενώ στον πολιτικό αντιμετωπίζει ακόμη μεγάλες αντιστάσεις. Αυτό φάνηκε από την αποτυχία επικύρωσης της Συνταγματικής συνθήκης αλλά και από την υστέρηση της κοινής πολιτικής Άμυνας και Ασφάλειας. Η αναβλητικότητα των εταίρων για μια πιο ουσιαστική ολοκλήρωση στον πολιτικό τομέα έχει οδηγήσει την ΕΕ σε κρίση ιδιαίτερα μετά της μεγάλες διευρύνσεις και το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη.

Στο ανατολικό μέτωπο οι χώρες της Κομμουνιστικής ήταν στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους, τόσο στο οικονομικό πεδίο, μέσω της COMECON, όσο και στο πολιτικό. Η διαφορά που υπήρχε με το δυτικό συνασπισμό ήταν ότι οι πολιτικές των χωρών αυτών ελέγχονταν αποκλειστικά από τη Σοβιετική Ένωση και δεν ήταν αποτέλεσμα κοινών συναινέσεων. Μετά το θάνατο του Στάλιν το διαδέχτηκε ο Μαλένκωφ, ο οποίος όρισε Γενικό Γραμματέα του ΚΚΣΕ τον Νικήτα Χρουστσόφ. Ο Μαλένκωφ εγκαινίασε μία πολιτική κατά την οποία δόθηκε έμφαση στην ελαφριά βιομηχανία και στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Συγχρόνως υιοθέτησε πιο ανεκτική στάση απέναντι στους συμμάχους της ΕΣΣΔ. Ο Χρουστσόφ από την ηγεσία του ΚΚΣΕ “εργαζόταν δεξιοτεχνικά σε διάφορους τομείς”³⁶ και κατάφερε να απομακρύνει το Μαλένκωφ από την πρωθυπουργία προωθώντας σε αυτή τη θέση το φίλο του Νικολάι Μπουλγκάνιν.

Ο Χρουστσόφ συνέχισε την πολιτική της ανεκτικότητας που είχε εγκαινιάσει ο Μαλένκωφ και προσπάθησε να προσεγγίσει τον Τίτο ρίχνοντας την ευθύνη της ρήξης αποκλειστικά στον Στάλιν. Με αυτό τον τρόπο η Σοβιετική Ένωση κατάφερε να γίνει συμπαθής στις ουδετερόφιλες χώρες της Αφρικής και της Ασίας όπου ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς οι θεωρίες του Τίτο για τη μη δέσμευση των μικρών χωρών στους μεγάλους συνασπισμούς.³⁷

Η νέα πολιτική που θα ακολουθούσε η Σοβιετική Ένωση θα διαδραματιζόταν με πιο ήπιους τόνους και ο αγώνας για την επικράτηση του σοσιαλιστικού κινήματος έναντι του καπιταλισμού θα γινόταν μέσω της οικονομικής άμιλλας, του αγώνα για την ειρήνη και

³⁶ *Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου 1945-1970*, οπ. αν. παρ. σ. 145.

³⁷ υποστηρικτές της ουδετερότητας ήταν τόσο ο Νάσερ στην Αίγυπτο όσο και ο Νεχρού στην Ινδία. Δύο πολιτικοί με μεγάλη επιρροή.

της ενίσχυσης των κομμουνιστικών κομμάτων, ώστε να κατακτήσουν την εξουσία με ειρηνικές μεθόδους.³⁸

Στο 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ στη Μόσχα ο Χρουστσόφ εξαπέλυσε δριμεία κριτική στην πολιτική του Στάλιν. Με αυτό τον τρόπο ήθελε να διαχωρίσει την πολιτική του από τον προκάτοχό του και να θέσει το νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινούνταν στο εξής η σοβιετική πολιτική. Αναγνωριζόταν το δικαίωμα κάθε χώρας να επιλέξει το δικό της δρόμο προς το σοσιαλισμό με επακόλουθο τη διάλυση της “Κομινφόρμ” και διαμορφώθηκε η αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης. Συγχρόνως, όμως, παγιώθηκε και “ο διαχωρισμός του κομμουνιστικού κόσμου σε σταλινικό και αντισταλινικό”.³⁹

Η υιοθέτηση μιας πιο ήπιας πολιτικής από τη Σοβιετική Ένωση είχε ως αποτέλεσμα την εκδήλωση το 1956 εξεγέρσεων στην Πολωνία και την Ουγγαρία. Στη μεν Πολωνία οι εξεγερθέντες ήθελαν να επιτύχουν περισσότερη αυτονομία από το σοβιετικό έλεγχο διατηρώντας τον κομμουνιστικό χαρακτήρα της. Στην Ουγγαρία όμως οι εξεγερθέντες ήθελαν ολοκληρωτική μεταρρύθμιση και την ουδετεροποίηση της χώρας. Όπως ήταν φυσικό ο Χρουστσόφ δεν ήταν δυνατό να δεχτεί αποχώρηση ενός κράτους από τη στενή ζώνη επιρροής του που έθετε σε κίνδυνο την “πρώτη γραμμή άμυνας” της Χώρας του.⁴⁰ Οπότε σοβιετικά στρατεύματα κατέπνιξαν την ουγγρική “αντεπανάσταση”, γεγονός που υποστηρίχθηκε και από όλα τα κομμουνιστικά κόμματα. Η Δύση δεν αντέδρασε στη Σοβιετική εισβολή στην Ουγγαρία, διότι την ίδια περίοδο είχε ξεσπάσει πόλεμος ανάμεσα στην Αίγυπτο και το Ισραήλ, υποκινούμενος από την Αγγλία και τη Γαλλία, με αφορμή τον οποίο, αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα κατέλαβαν τη διώρυγα του Σουέζ.

³⁸ *Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου 1945-1970*, οπ. αν. παρ. σ. 146, «ειρηνική συνύπαρξη».

³⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 149.

⁴⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 152.

Έως το 1957 η επικράτηση του Χρουστσώφ ήταν πλέον καθολική. Οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχαν αντιληφθεί ότι τα όρια της αυτονομίας τους ήταν περιορισμένα και πάντα συνδεδεμένα με τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης. Η οικονομική ευρωστία και οι τεχνολογικές επιτυχίες είχαν αυξήσει την αυτοπεποίθηση του σοβιετικού ηγέτη. Παρόλα αυτά η ευφορία δεν διήρκεσε για πολύ. Από το 1961 και μετά είχαν αρχίσει δυσχέρειες για τη Σοβιετική Ένωση. Οι μεταρρυθμίσεις του Χρουστσώφ δεν είχαν αποφέρει τα αναμενόμενα. Η οικονομία της χώρας ήταν δυσανάλογα επιβαρυνόμενη από τις “δαπάνες γοήτρου”,⁴¹ ενώ και στον αγροτικό τομέα η παραγωγή δε μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες των πολιτών.

Στο πολιτικό πεδίο ο αποσταλινισμός δε συνοδεύτηκε με φιλελευθεροποίηση της κοινωνίας. Τέλος, στο ιδεολογικό πεδίο η μονοκρατορία της Σοβιετικής Ένωσης, ως ο απόλυτος φορέας της μαρξιστικής ιδεολογίας, δέχθηκε ισχυρό πλήγμα.⁴² Τον Ιούλιο του 1964 είχε προσκαλέσει τους εκπροσώπους των 25 σημαντικότερων κομμουνιστικών κομμάτων προκειμένου να “αφορίσουν” συλλογικά τον κινεζικό κομμουνισμό. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα την επισημοποίηση της διάσπασης του κομμουνιστικού κινήματος, οπότε βρήκε αντίσταση από τις ηγεσίες αρκετών κομμουνιστικών κομμάτων κυρίως της Ιταλίας και της Ρουμανίας.⁴³ Λίγο αργότερα ο Χρουστσώφ αναγκάστηκε σε παραίτηση.

Η τεχνολογική εξέλιξη των πολεμικών εξοπλισμών και ο φρενήρης αγώνας για την κατάκτηση του διαστήματος είχε εξασφαλίσει στις δύο μεγάλες δυνάμεις υπεροπλία ικανή να

⁴¹ Βλ. στο ίδιο σ. 246.

⁴² Ήδη από το 1956 στο 8ο συνέδριο του το ΙΚΚ είχε αρχίσει να διαχωρίζει την θέση του από την Σοβιετική Ένωση ως φορέα της «απόλυτης αλήθειας» για τον τρόπο οικοδόμησης του σοσιαλισμού, εξαγγέλλοντας ένα δικό του δρόμο πραγμάτωσης του μετασχηματισμού και διαχείρισης του σοσιαλισμού στη δημοκρατία και τον πλουραλισμό

⁴³ Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου 1945-1970, οπ. αν. παρ. σ. 247.

ισοπεδώσει τον πλανήτη. Η κρίση της Κούβας⁴⁴ έδειξε ότι ο αγώνας σε αυτόν τον τομέα είχε λήξει ισόπαλος,⁴⁵ αλλά και ότι καμία από τις δύο δυνάμεις δεν ήταν διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει αυτά τα όπλα προκαλώντας την ολοκληρωτική καταστροφή του πλανήτη.

Η ύφεση στις σχέσεις μεταξύ ΗΠΑ και Σοβιετικής Ένωσης σήμανε και την εμφάνιση φυγόκεντρων τάσεων και στα δύο στρατόπεδα.

Η Αλβανία είχε αποστασιοποιηθεί πλήρως από το “σοβιετικό μπλοκ”⁴⁶ και είχε προσεγγίσει την Κίνα, η Γιουγκοσλαβία συνέχισε να επικρίνει τόσο τις ΗΠΑ όσο και την ΕΣΣΔ και η Ρουμανία αντιτάχθηκε δυναμικά στα σχέδια του Χρουστσώφ να μετατρέψει την ΚΟΜΕΚΟΝ σε μία μορφή ελεύθερης αγοράς, κατά τα πρότυπα της ΕΟΚ, κάτω

⁴⁴ το δικτατορικό καθεστώς του Μπατίστα στην Κούβα ανατράπηκε την Πρωτοχρονιά του 1959 η επαναστατική κυβέρνηση με επικεφαλής τον Φιντέλ Κάστρο επιδόθηκε σε μεταρρυθμίσεις προς όφελος των φτωχών εργατών και αγροτών. Ο Κάστρο στην αρχή είχε ζητήσει χρηματοδότηση από τις ΗΠΑ και από το ΔΝΤ αλλά η αίτηση του απορρίφθηκε επειδή ο Κάστρο δεν δέχτηκε τους ειδικούς όρους που συνεπαγόταν η βοήθεια. Αμέσως μετά ο Κάστρο προχώρησε σε απαλλοτριώσεις των περιουσιών των Αμερικάνικων εταιρειών που βρίσκονταν στην Κούβα. Ο Κάστρο δεν σκόπευε να μετατρέψει τη χώρα σε κομμουνιστικό κράτος και συχνά εκφραζόταν εναντίον του κομμουνισμού, και είχε αποκαταστήσει την πολυκομματική δημοκρατία. Το ανεπιτυχές πραξικόπημα που οργανώθηκε από την CIA είχε ως αποτέλεσμα την στροφή του Κάστρο προς τα αριστερά. Μετά την άρνηση των ΗΠΑ να προσφέρουν βοήθεια ο Κάστρο, στράφηκε προς την ΕΣΣΔ. Η συμφωνία με την Σοβιετική Ένωση περιελάμβανε τον εξοπλισμό της Κούβας και την εγκατάσταση σοβιετικών Πυραύλων μέσου βεληνεκούς στο Κουβανικό έδαφος κάτω ακριβώς από τις ΗΠΑ. Μετά από μία σειρά μέτρων και αντιμέτρων η κρίση κλιμακώθηκε όταν η Σοβιετική Ένωση θέλησε να ενισχύσει την άμυνα της Κούβας η οποία είχε ήδη υποστεί αμερικανική επίθεση. Ο πρόεδρος Κένεντυ έστειλε τηλεσίγγραφο στον Χρουστσώφ ότι θα βυθίσει τα σοβιετικά πλοία που μετέφεραν πυραύλους στην Κούβα αν δεν επέστρεφαν στη βάση τους. Μετά την απειλή τα σοβιετικά και τσεχοσλοβακικά πλοία που μετέφεραν όπλα, άλλαξαν κατεύθυνση. Συγχρόνως η Αμερική αναγκάστηκε να υποσχεθεί ότι δεν θα επέμβαινε ποτέ πια στην Κούβα και ζητήθηκε να απομακρυνθούν οι αμερικανικοί πύραυλοι από την Τουρκία. Το τελευταίο δεν έγινε επισήμως αποδεκτό αλλά στην ουσία εφαρμόστηκε.

⁴⁵ *Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου 1945-1970*, οπ. αν. παρ. σ. 271.

⁴⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 249.

βέβαια από τον σοβιετικό έλεγχο.⁴⁷ Επίσης είχε αρχίσει να διαφαίνεται η τάση, κυρίως διανοούμενων μαρξιστών, για έναν τρόπο σύνθεσης του σοσιαλισμού με περισσότερο ανθρωπισμό, η οποία οδήγησε στην “άνοιξη της Πράγας”.

Στην Τσεχοσλοβακία οι ιδέες αυτές βρήκαν μεγάλη λαϊκή απήχηση και τον Ιανουάριο του 1968 εκλέχτηκε νέος Γενικός Γραμματέας του ΚΚΤ ο Αλεξάντερ Ντούμπσεκ. Καταργήθηκε η λογοκρισία, άνοιξαν τα σύνορα προς τη Δύση και εκδημοκρατίστηκε η λειτουργία του κόμματος. Ωστόσο, παρέμεινε κομμουνιστική και δεν επιδίωξε την έξοδό της από το σύμφωνο της Βαρσοβίας. Παρόλα αυτά στις 21 Αυγούστου του 1968 στρατιωτική δύναμη που απαρτιζόταν από σοβιετικά στρατεύματα συνεπικουρούμενα από δυνάμεις της Βουλγαρίας, της Ανατολικής Γερμανίας, της Ουγγαρίας και της Πολωνίας κατέλαβαν την χώρα και ανάγκασαν τον Ντούμπσεκ να παραιτηθεί. Η κατάπνιξη της “άνοιξης της Πράγας” κατακρίθηκε από πολλά μεγάλα δυτικοευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα, και την Κίνα, ενώ προκάλεσε και την έντονη δυσφορία της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας.

Στο δυτικό κόσμο οι κεντρόφυγες τάσεις εμφανίστηκαν αρχικά από την Γαλλία. Ο Ντε Γκώλ οραματιζόταν μία Ευρώπη ενωμένη και ισχυρή στην οποία η Γαλλία θα έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο. Στην ένωση αυτή κάθε κράτος θα ήταν ανεξάρτητο, οι κυβερνήσεις των κρατών θα αποφάσιζαν από κοινού την εξωτερική πολιτική μέσα σε ένα πλαίσιο ίσων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ενώ η άμυνα θα διαχωριζόταν από το ΝΑΤΟ. Μάλιστα τον Μάρτιο του 1966 η Γαλλία ανακοίνωσε ότι θα απέσυρε τις δυνάμεις τις από το ΝΑΤΟ διότι θεωρούσε ότι σε καιρό ειρήνης οι στρατιωτικοί μηχανισμοί του ΝΑΤΟ περιόριζαν την ελευθερία της.⁴⁸

⁴⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 250.

⁴⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 243.

Ο Γάλλος πρόεδρος που συχνά ακολουθούσε “αντιαμερικανική” πολιτική, το 1966 στην Καμπότζη επέκρινε την πολιτική των ΗΠΑ στην Ινδοκίνα ενώ το 1964 αναγνώρισε τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας. Επίσης, με αφορμή την ύφεση στις σχέσεις των δύο μεγάλων δυνάμεων άρχισαν διμερείς διάλογοι μεταξύ των ανατολικών και των δυτικών κρατών της Ευρώπης.⁴⁹ Η Βρετανία άλλαξε και αυτή τον προσανατολισμό της επιδιώκοντας στενότερη συνεργασία με την Ευρώπη.

Γίνεται, λοιπόν, εμφανές ότι οι χώρες παγκοσμίως είχαν την τάση να διαφοροποιήσουν τη θέση τους από τις δύο μεγάλες δυνάμεις και να επιζητήσουν διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης συμμαχιών από αυτούς που όριζαν οι δύο συνασπισμοί που είχαν σημαδέψει την πορεία της υφηλίου μεταπολεμικά.

3. Δημοκρατία και σοσιαλισμός

Μέσα σε αυτό το κλίμα επηρεάστηκε εμφανώς και η πολιτική σκέψη της περιόδου, η οποία αναπτυσσόμενη μέσα στα πλαίσια των δύο επικρατέστερων ιδεολογιών (του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού) αναζητούσε νέους τρόπους έκφρασης και την καθιέρωση νέων μοντέλων, τα οποία να είναι συμβατά με τις επιταγές της χρονικής περιόδου για περισσότερη αυτονομία και διαφοροποίηση.

Η τάση αυτή ήταν πιο έντονη στους κόλπους της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Αριστεροί φιλόσοφοι και πολιτικοί των κυριότερων κομμουνιστικών και των σοσιαλιστικών κομμάτων διαπίστωσαν την ανάγκη ανανέωσης της αριστεράς μέσα από μια ολοκληρωτική

⁴⁹ Στη Δυτική Γερμανία ο σοσιαλδημοκράτης Βίλυ Μπράντ εγκαινίασε μια νέα εξωτερική πολιτική, την «ανατολική πολιτική».

αναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονταν μέχρι τότε την εφαρμογή και υλοποίηση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας διατηρώντας πάντα τις βασικές αρχές του σοσιαλισμού. Για παράδειγμα ο ιταλός Παλμίρο Τολιάτι που διατύπωσε τη θεωρία του «πολυκεντρισμού» και τον «ιταλικό δρόμο» προς τον σοσιαλισμό, ή ο Πουλαντζάς, ο οποίος υποστήριζε την άμεση ταύτιση του σοσιαλισμού με τη δημοκρατία.

Ο ιταλικός τρίτος δρόμος

Το ιταλικό κομμουνιστικό κόμμα, υπήρξε από τα πιο σημαντικά και δραστήρια κομμουνιστικά κόμματα της δυτικής Ευρώπης. Σε μία χώρα, η οποία είχε ενταχθεί στις χώρες επιρροής των ΗΠΑ και αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι του δυτικού συνασπισμού, το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα κατάφερε να αρθρώσει έναν ενοποιητικό λόγο και να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας. Μίας χώρας που πορευόταν μέσα στα πλαίσια της φιλελεύθερης οικονομικής ιδεολογίας και συμμετείχε στην οικοδόμηση των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων και του NATO.

Με κεντρικό πρόσωπο τον Παλμίρο Τολιάτι, ο οποίος υπήρξε ο επινοητής της θεωρίας του πολυκεντρισμού,⁵⁰ και έπειτα τον Ενρίκο Μπερλίνγκουερ, το ΙΚΚ διατύπωσε την δική του άποψη και το δικό του πρόγραμμα, και υποστήριξε ότι μέσα από ρεαλιστικές διαδικασίες θα κατάφερνε να οδηγήσει τη χώρα στο σοσιαλισμό. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έρθει συχνά σε αντίθεση με την Σοβιετική Ένωση και να αμφισβητηθεί η ιδεολογική μονοκρατορία του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος, όταν για παράδειγμα αρνήθηκε να συμμετάσχει στη συνάντηση που προγραμματίζε ο

⁵⁰ με την οποία υποστήριζε ότι η ενότητα ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα θα επιτευχθεί μέσω της διαφορετικότητας, καθώς, και την ανάγκη να μετασχηματιστεί η κοινωνία μέσω δημοκρατικών διαδικασιών.

Χρυσόστοφο το 1964 καθώς και την καταδίκη της Σοβιετικής εισβολής στην Τσεχία το 1968.

Οι απόψεις του Τολιάτι για ένα πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο σοσιαλισμό βρήκαν πρόσφορο έδαφος στους πολίτες εκείνης της εποχής και άσκησαν μεγάλη επιρροή σε όλα τα κομμουνιστικά κόμματα όχι μόνο της Ευρώπης αλλά και παγκοσμίως. Άλλωστε, η ανάγκη για περισσότερη ελευθερία ήταν και το διακύβευμα που οδήγησε στα γεγονότα της Ουγγαρίας και της Πολωνίας το 1956.

Το διάστημα που διατυπώνονται οι απόψεις του Τολιάτι για τον νέο δρόμο προς τον σοσιαλισμό, στην Ιταλία επικρατεί έντονη κυβερνητική κρίση, η οποία οδηγεί στην κυβέρνηση Ταμπρόνι μετά από υποστήριξη από το νεοφασιστικό Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κίνημα-Εθνική Δεξιά (Movimento Sociale Italiano-Destra Nazionale).⁵¹ Οπότε εκείνη την περίοδο τίθεται το ερώτημα σύμφωνα με τον Τολιάτι, για τη στάση που θα πρέπει να ακολουθήσει το κομμουνιστικό κόμμα Ιταλίας. Από την μία μεριά είναι η ενίσχυση μιας κεντρικής πολιτικής, ενώ από την άλλη μια ουσιαστική αριστερή στροφή.⁵²

Η έως τότε στάση του ΙΚΚ που στηριζόταν σύμφωνα με τον Τολιάτι, κυρίως στην ρεαλιστική αντιμετώπιση των άμεσων προβλημάτων της χώρας, είχε οδηγήσει σε ένα άνοιγμα του ΙΚΚ προς το κέντρο, προκειμένου να οικοδομηθούν και να διατηρηθούν οι απαραίτητες συνεργασίες, που θα οδηγούσαν τη χώρα στον υπερκερασμό των σκοπέλων και στη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών ώστε να ήταν εφικτή η ανάπτυξη και η σταθεροποίηση της

⁵¹ Η υποστήριξη της κυβέρνησης Ταμπρόνι από ένα νεοφασιστικό κόμμα θα οδηγήσει στην παραίτηση τριών υπουργών παρόλα αυτά όμως θα πάρει ψήφο εμπιστοσύνης από την Γερουσία. Η υποστήριξη που είχε ο Ταμπρόνι από το νεοφασιστικό κίνημα θα οδηγήσει στην απόφασή του να παραχωρήσει άδεια για την διενέργεια του έκτου συνεδρίου του κινήματος στην Γένοβα μία πόλη η οποία υπήρξε η πρωτεύουσα της αντίστασης. Η προκλητική αυτή κίνηση προκάλεσε την έντονη διαμαρτυρία της αντιπολίτευσης αλλά και οδήγησε σε μεγάλη διαδήλωση που οργανώθηκε στην πόλη από αριστερές ομάδες και από την Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας της Ιταλίας.

⁵² Τολιάτι Π., *Με Δημοκρατία και Ειρήνη στον Σοσιαλισμό*, Ιριδανός 1964, σ. 5.

πολιτικής και οικονομικής ζωής της χώρας. Παρόλα αυτά τα αποτελέσματα δεν ήταν τα απολύτως θεμιτά. Ο αντικομμουνιστικός κομφορμισμός που είχαν τα περισσότερα κόμματα εξουσίας εκείνη την περίοδο ήταν σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ ο λόγος για τον οποίο υιοθετήθηκαν συντηρητικές πολιτικές, οι οποίες απώλεσαν από τις μεταρρυθμίσεις την απαραίτητη δυναμική για πιο ουσιαστικές και μόνιμες λύσεις.

Το τέλος της δεκαετίας του 60 και οι αρχές της δεκαετίας του 70 ήταν πολύ κρίσιμες για την Ιταλία. Σημαδεύτηκαν από διάφορες τρομοκρατικές επιθέσεις,⁵³ έντονες διαμαρτυρίες και απεργίες από μεγάλο μέρος του ιταλικού πληθυσμού, τη χρήση βίας από τα σώματα ασφαλείας⁵⁴ και έντονη κυβερνητική κρίση.⁵⁵

Παρόλα αυτά το ΙΚΚ πετυχαίνει την πρώτη του μεγάλη επιτυχία στις εκλογές του Ιουνίου του 1970 για την ανάδειξη τοπικών κυβερνήσεων όπου καθιερώνονται «3 «κόκκινες» περιοχές»⁵⁶ αλλά και την έγκριση του νόμου που εισάγει το πολιτικό διαζύγιο στην

⁵³ Τοποθέτηση βόμβας στο Μιλάνο με 14 νεκρούς και 90 τραυματίες καθώς και η επίθεση στη Μπολόνια με 84 νεκρούς για τις οποίες αρχικά είχαν κατηγορηθεί οι αναρχικοί αλλά στη συνέχεια αποκαλύφθηκε ότι ήταν φασίστες –μαύρη μηχανογραφία-, η «στρατηγική της έντασης» που υιοθετήθηκε από την άκρα δεξιά είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία ένοπλων ακροαριστερών ομάδων οι οποίες επιδίωξαν σε αντάρτικο πόλεων και τέλος το φθινόπωρο του 1969 τη συγκρότηση των Ερυθρών Ταξιαρχιών

⁵⁴ οι έντονες διαμαρτυρίες των νέων για τις κοινωνικές ανισότητες που είχε σαν αποτέλεσμα τον σοβαρό τραυματισμό ενός 16 χρόνου παιδιού από την αστυνομία, το «καυτό φθινόπωρο» όπου για 4 μήνες υπήρξαν απεργίες και διαδηλώσεις που ξεκίνησαν από τους εργάτες μετάλλου αλλά επεκτάθηκαν σε όλο τον ιταλικό πληθυσμό,

⁵⁵ τη διάσπαση του σοσιαλιστικού κόμματος και την αποδυνάμωση της κεντροαριστερής κυβέρνησης Ρουμόρ που οδηγεί στην παραίτηση της και την δημιουργία νέας κυβέρνησης αποτελούμενη μόνο από χριστιανοδημοκράτες, αλλά επίσης και τη διάσπαση του ΙΚΚ και τη δημιουργία ενός νέου κόμματος της αριστεράς.

⁵⁶ Μπερλίνγκουερ Ε., Άννα Φωκά, *Ιστορικός Συμβιβασμός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σσ. 71-72. Οι εκλογές αυτές αποτελούν μεγάλη επιτυχία για το ΙΚΚ όχι μόνο λόγω του αποτελέσματος αλλά και εξαιτίας των αιτημάτων που έθετε το ΙΚΚ για αποκέντρωση στα οποία οι Χριστιανοδημοκράτες αντιδρούσαν έντονα.

Ιταλία.⁵⁷ Το κομμουνιστικό κόμμα Ιταλίας που μετά τον αντιφασιστικό του αγώνα εμφανίζεται πιο δυναμωμένο από ποτέ, υιοθετεί μια ρητορική κατά την οποία θέτει σε πρώτο πλάνο τις αντικειμενικές ανάγκες όλου του λαού και όχι μόνο της εργατικής τάξης. Ζητά μεταρρυθμίσεις οι οποίες συσπειρώνουν το μεγαλύτερο μέρος του λαού ενώ συγχρόνως, οδηγούν σε εκδημοκρατισμό της κοινωνίας και του κράτους.

Κατά τη διάρκεια του 8^{ου} συνεδρίου του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος το 1956, ο Γενικός Γραμματέας του, διαπιστώνει την εύφλεκτη κατάσταση που επικρατεί στον ψυχροπολεμικό κόσμο, τόσο εξαιτίας της εισβολής των Γάλλων και των Άγγλων στην Αίγυπτο αλλά κυρίως για τα γεγονότα στην Ουγγαρία και την Πολωνία. Σύμφωνα με τον Τολιάτι, τα γεγονότα αυτά έχουν ως αφετηρία τη βαθιά κρίση του εργατικού κινήματος,⁵⁸ η οποία για να ξεπεραστεί θα πρέπει να υπάρξουν «ειλικρινείς αναλύσεις και θαρραλέα συμπεράσματα».⁵⁹ Για το ΙΚΚ, δεν αρκεί πλέον η επανάληψη της κουμμουνιστικής ρητορικής των προηγούμενων χρόνων και η *de facto* παραδοχή της υπεροχής του εργατικού κινήματος έναντι της καπιταλιστικής ιδεολογίας. Ο Τολιάτι κρίνει ότι είναι απαραίτητη μία ενδεδειγμένη ενδοσκόπηση προκειμένου να εντοπιστούν και να καταπολεμηθούν οι αδυναμίες του κινήματός διότι διαφορετικά θεωρεί ότι το εργατικό κίνημα δε θα είναι δυνατό και ενωμένο στον αγώνα ενάντια στην αδικία και στις δυνάμεις που προσπαθούν να καταλύσουν την δημοκρατία.

Σύμφωνα με τον Πιέτρο Ιγκράο, το ΙΚΚ κατάφερε σε αυτό το συνέδριο, έπειτα από μία μακρά περίοδο τελμάτωσης και ιδεολογικών εξαρτήσεων να ανοίξει πάλι μια θεωρητική συζήτηση και να αναζητηθούν οι πρακτικές λύσεις που αφορούσαν τη στρατηγική

⁵⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 72.

⁵⁸ *Με Δημοκρατία και Ειρήνη στον Σοσιαλισμό*, οπ. αν. παρ., σ.12.

⁵⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 12.

ολόκληρου του εργατικού κινήματος. Επίσης διερευνήθηκαν οι προσαρμοσμένοι «δρόμοι», ανάλογα δηλαδή με τα διαφορετικά εθνικά χαρακτηριστικά και τις ιστορικές συνθήκες που επικρατούσαν, προκειμένου να είναι εφικτή η μετάβαση στο σοσιαλισμό.⁶⁰ Κατά τον Ιγκράο εκείνη ήταν η στιγμή κατά την οποία κατανοήθηκε από τα μέλη ότι μπορεί να υπάρξουν κι άλλες «μήτρες, άλλες επαναστατικές παραδόσεις».⁶¹

Στο 8^ο συνέδριο του ΙΚΚ αχνοφαίνεται η πρωτοβουλία του ΙΚΚ να προτείνει έναν άλλο τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων του εργατικού κινήματος από αυτόν που μέχρι τότε όριζε η μονοκρατορία του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Ωστόσο, δεν έρχεται σε ανοιχτή ρήξη με τη Σοβιετική ένωση και δεν καταγγέλλει την εισβολή στην Ουγγαρία. Παρ' όλα αυτά ο Μπερλίνγκουερ αναφέρει ότι στο ΙΚΚ χάρη στη διδασκαλία του Γκράμσι και στη μεγάλη συζήτηση που έχει ξεκινήσει είναι απαραίτητο να εμβαθύνουν στα προβλήματα και να διορθώσουν τους λαθεμένους χειρισμούς, «ώστε να μη ανακοπεί, αλλά και να πάρει καινούρια ορμή η αναζήτηση ενός ιδιαίτερου δρόμου, που θα οδηγήσει και στην Ιταλία την εργατική τάξη να εκπληρώσει το ρόλο της».⁶²

Με τις νέες αυτές ιδέες σχετικά με την αναζήτηση του «ιδιαίτερου δρόμου» το ΙΚΚ δεν απορρίπτει τις βασικές αρχές του Μαρξισμού πάνω στις οποίες οικοδομήθηκε το εργατικό κίνημα, απεναντίας, σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, η αναζήτηση αυτή θα οδηγήσει στον καθορισμό με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο, της βάσης πάνω στην οποία θα πρέπει να εργαστεί το εργατικό κίνημα καθώς και τον τρόπο δράσης που θα πρέπει να ακολουθήσει, προκειμένου, να οικοδομηθεί ένας πιο δημοκρατικός και ελεύθερος κόσμος που θα

⁶⁰ Ιγκράο Π., Χρυσοστομίδης Α- Τσαμίχα Σ., *Μάζες και Εξουσία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 51

⁶¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 51

⁶² *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ. σ. 13.

οδηγήσει με τη σειρά του στο σοσιαλισμό. Η ανανέωση που είναι απαραίτητη για αυτό, περιλαμβάνει την εξάλειψη όλων εκείνων των δύσκαμπτων μορφών γραφειοκρατικής οργάνωσης που δυσχεραίνουν την επικοινωνία με το λαό και την κάμψη όλων των αντιδραστικών δυνάμεων που ανακόπτουν την ανανεωτική πορεία και το δυνάμωμα του ΙΚΚ καθώς και ολόκληρου του εργατικού κινήματος.

Οι βάσεις στις οποίες θα πρέπει να στηριχθεί η ανανεωτική πορεία του ΙΚΚ και η προσπάθεια εξεύρεσης του δικού του τρόπου για την πραγμάτωση του σοσιαλισμού είναι για το Γενικό Γραμματέα του ΙΚΚ, αρχικά σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η αλληλεγγύη προς όλους τους λαούς που προσπαθούν να εδραιώσουν την εθνική τους κυριαρχία, ο σεβασμός της αρχής της αυτοδιαχείρισης των λαών, η συνειδητοποίηση του τέλους της αποικιοκρατίας και τέλος μια ευρωπαϊκή και παγκόσμια πολιτική η οποία θα στηρίζεται στην ειρηνική επίλυση των διαφορών των λαών και όχι στον εκφοβισμό.

Για τον Τολιάτι, η πολιτική της ύφεσης θα μπορούσε να εγγυηθεί τη διατήρηση της ειρήνης. Βασική προϋπόθεση για αυτό ήταν ο πυρηνικός αφοπλισμός, η μείωση των εξοπλισμών και η ενοποίηση της Γερμανίας. Ο ίδιος θεωρούσε τουλάχιστον ανεύθυνους όσους μιλούσαν, είτε για Ισλαμικό Ιμπεριαλισμό, είτε για σχέδιο της Σοβιετικής ένωσης πίσω από τα κινήματα απελευθέρωσης των αραβικών κρατών, και προσπαθούσαν να διατηρήσουν την ένταση στις εξωτερικές σχέσεις θεωρώντας ότι με αυτό τον τρόπο συμβάλλουν στην διατήρηση της ειρήνης. Η αποφυγή των κρίσεων δεν θα ήταν δυνατή με το χώρισμα της περιοχής σε ζώνες επιρροής (όπως πρότειναν οι σοσιαλδημοκράτες και οι κληρικαλιστές) αλλά με την έμπρακτη αλληλεγγύη στους λαούς που προσπαθούν να απελευθερωθούν, προκειμένου να εδραιωθούν δημοκρατικοί θεσμοί στην περιοχή και να μπορέσουν αυτά τα κράτη, να αναπτυχθούν, μέσα σε ένα κλίμα εμπιστοσύνης και συνεργασίας με τους

γειτονικούς λαούς. Ο Τολιάτι πίστευε ότι έτσι μόνο ήταν δυνατή η διατήρηση της ειρήνης και η απρόσκοπτη ανάπτυξη όλων των λαών.

Σύμφωνα πάλι με τον ίδιο, η προηγούμενη φάση του ψυχρού πολέμου είχε αλλάξει ριζικά την δομή του κόσμου με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλά κέντρα πλέον, και κάθε χώρα να μην εξαρτάται για την επιβίωση της από τις δύο μεγάλες δυνάμεις. Κάθε λαός ήταν ελεύθερος να επιλέξει τον δικό του δρόμο για την διατήρηση της ειρήνης και την οικονομική του ανάπτυξη. Η κατάρρευση της αποικιοκρατίας και η ανάδειξη των νέων κρατών θα παρείχαν άπειρες δυνατότητες στους λαούς να δημιουργήσουν νέες σχέσεις συνεργασίας πέρα από τα στενά προκαθορισμένα όρια που έθεταν οι μέχρι τότε συμμαχίες.

Στο ίδιο κλίμα κινούνταν και οι απόψεις του Μπερλίνγκουερ σχετικά με την στάση του κινήματος όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική. Υποστήριζε ότι, προκειμένου να είναι επιτυχημένος ο αγώνας για μία κοινωνία, η οποία επιτυγχάνει τον μεγαλύτερο βαθμό δημοκρατικότητας και την καλύτερη εξυπηρέτηση των αναγκών όλων των κοινωνικών δυνάμεων, και για να πραγματωθεί τελικά το ιδεώδες του σοσιαλισμού, οι επαναστατημένες τάξεις δεν μπορούν να είναι αποκομμένες από τον υπόλοιπο κόσμο. Θα έπρεπε να συνδέονται, να συνδράμουν και να συμβουλεύονται και τα υπόλοιπα κινήματα που δρουν εκτός της χώρας αλλά έχουν κοινούς στόχους. Ο Μπερλίνγκουερ αναφέρει σχετικά ότι: *«Το εργατικό κίνημα κάθε χώρας πρέπει να αποτελεί μέρος ενός γενικότερου κινήματος, παγκόσμιων διαστάσεων. Το γεγονός αυτό πρέπει να εκφράζεται στην δράση μας όχι μόνο με μία ενεργό συμπαράσταση σε όλες τις απελευθερωτικές μάχες των άλλων λαών εναντίον του ιμπεριαλισμού, για την ελευθερία και την ειρήνη, αλλά στην ίδια την τοποθέτηση των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων της εργατικής τάξης και των ιταλών εργαζομένων και των εργαζομένων των άλλων χωρών του*

προχωρημένου καπιταλισμού». ⁶³ Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί εάν δεν ήταν δυνατό να ξεπεραστεί η διαίρεση του κόσμου σε συνασπισμούς και ζώνες επιρροής ⁶⁴. Το πραξικόπημα στην Χιλή, ο πόλεμος του Βιετνάμ αλλά και η εισβολή της Σοβιετικής ένωσης στην Τσεχοσλοβακία που είχε ως αποτέλεσμα τη κατάπνιξη της «άνοιξης της Πράγας» δείχνουν ότι μέσα σ' ένα κλίμα συνεχούς προσπάθειας αύξησης της επιρροής και κατάπνιξης των διαφορετικότητων από πλευράς και των δύο μεγάλων δυνάμεων δεν ήταν δυνατό να συνεχισθούν οι προσπάθειες για πιο δημοκρατικές και δίκαιες κοινωνίες.

Η ψυχροπολεμική πολιτική της έντασης θα έπρεπε να δώσει τη θέση της σε μία ουσιαστική πολιτική «*ύφεσης και συνύπαρξης*», ⁶⁵ σε μία διεθνή πολιτική όπου κάθε κράτος θα μπορούσε να αυτό-διαχειριστεί ώστε να ήταν δυνατό να μειωθούν οι πιθανότητες ιμπεριαλιστικής παρέμβασης.

Ο Μπερλίνγκουερ υποστηρίζει ότι μία τέτοιου είδους πολιτική θα διευκόλυνε την ανάπτυξη της δημοκρατίας σε όλα τα κράτη. Σε ένα άρθρο του μετά τα γεγονότα της Χιλής, αναφέρει ότι θα πρέπει να προτείνουν μία εξωτερική πολιτική για τη χώρα, η οποία να επιβεβαιώνει «*το δικαίωμα του Ιταλικού λαού να οικοδομήσει σε πλήρη ελευθερία το μέλλον του*» ⁶⁶ «*σε καθεστώς ειρήνης και φιλίας με όλες τις άλλες χώρες*». ⁶⁷ Προς αυτήν την κατεύθυνση θα μπορούσε να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο η Ευρώπη, ως ένωση, η οποία θα ήταν «*αυτόνομη ειρηνική και δημοκρατική*» ⁶⁸ χωρίς να χρειάζεται να έρθει σε αντιπαράθεση ούτε με τις ΗΠΑ αλλά ούτε και με τη Σοβιετική Ένωση. Εκείνη την περίοδο αυτού του

⁶³ *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ. σ. 77.

⁶⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 111.

⁶⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 111.

⁶⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 112.

⁶⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 112.

⁶⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 112.

είδους η διεθνής πολιτική αποτελούσε πρωταρχικό συστατικό της στρατηγικής του ΙΚΚ για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού.

Το ΙΚΚ, το οποίο ήταν πρωτοπόρο στην διακήρυξη της αυτονομίας και της αυτοδιαχείρισης των λαών είχε διαφορετική συμπεριφορά όταν έκανε κριτική στην Σοβιετική Ένωση. Η στάση του Τολιάτι ήταν πολύ σκληρή σχετικά με την επέμβαση των Άγγλων και των Γάλλων στην Αίγυπτο και την κατάληψη της διώρυγας του Σουέζ, ήταν όμως πολύ διαφορετική όταν έκανε λόγο για την επέμβαση της Σοβιετικής ένωσης στην Ουγγαρία. Σε αυτή την περίπτωση προσπάθησε να ανακαλύψει τους λόγους και να δικαιολογήσει τη Σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία και την κατάπνιξη της εξέγερσης.

Η δικαιολογία που προτάσσει είναι οι λαθεμένοι πολιτικοί προσανατολισμοί της ουγγρικής ηγεσίας, οι οποίοι επέτρεψαν στις ιμπεριαλιστικές και αντιδραστικές δυνάμεις να δράσουν διαβρωτικά οργανώνοντας χρόνια πριν την εξέγερση και προετοιμάζοντας την «έλευση ενός φασιστικού καθεστώτος».⁶⁹ Μάλιστα, η επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν επιβεβλημένη σύμφωνα με τον Τολιάτι καθώς ως ο μεγαλύτερος «υπερασπιστής της ειρήνης»⁷⁰ έδρασε εξισορροπητικά στις βλέψεις των ιμπεριαλιστικών καπιταλιστικών δυνάμεων και έβαλε ένα φρένο στις παράλογες απαιτήσεις τους, επιβάλλοντας το διεθνή νόμο.⁷¹

Η διαφοροποιημένη αντίδραση του Τολιάτι ανάμεσα στις δύο κρίσεις που στιγμάτισαν το δημοκρατικό προφίλ τόσο του δυτικού όσο και του ανατολικού συνασπισμού, δείχνει ότι παρ' όλες τις εξαγγελίες του 20^{ου} συνεδρίου του Κουμμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης, κατά το οποίο καταδικάστηκε η πολιτική του Στάλιν και υιοθετήθηκε -φαινομενικά τουλάχιστον- μία πιο φιλελεύθερη αντιμετώπιση για τις χώρες που αποτελούσαν τη ζώνη

⁶⁹ *Με Δημοκρατία και Ειρήνη στον Σοσιαλισμό*, οπ. αν. παρ. σ. 20.

⁷⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 22.

⁷¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 23.

επιρροής της Σοβιετικής ένωσης, τα Κομμουνιστικά Κόμματα δεν ήταν ακόμη έτοιμα να έρθουν σε ανοιχτή ρήξη με τη Σοβιετική Ένωση και να αμφισβητήσουν την ιδεολογική μονοκρατορία της.

Η Σοβιετική Ένωση αποτελούσε το παράδειγμα μίας χώρας που κατάφερε να αντιμετωπίσει τα πρακτικά προβλήματα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού και να δημιουργήσει ένα πανίσχυρο κράτος. Επίσης πολύ σημαντικός παράγοντας στην κριτική που άσκησε ο Τολιάτι στην Σοβιετική Ένωση, ή καλύτερα στην κριτική που δεν άσκησε, αποτέλεσε η βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης κατά τη διάρκεια του Β΄ παγκόσμιου πόλεμου και στον αντιφασιστικό αγώνα στην Ιταλία.

Ωστόσο, σε μία προσπάθεια ανάλυσης και εξεύρεσης των αιτιών που προκάλεσαν τις λανθασμένες πολιτικές της προηγούμενης περιόδου ο Τολιάτι αναφέρει ως πιο σημαντική τη «δουλική μίμηση του σοβιετικού πρότυπου»,⁷² η οποία όμως υποστηρίζει ότι υπαγορεύθηκε στις λαϊκές δημοκρατίες της Ευρώπης εξαιτίας της έναρξης του ψυχρού πολέμου.

Η προσπάθεια να εφαρμοστούν σε όλες τις σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης, πανομοιότυπα, τα προγράμματα που είχε ακολουθήσει η Σοβιετική Ένωση χωρίς να γίνουν οι απαραίτητες τροποποιήσεις ανάλογα με την κουλτούρα και τις δυνατότητες της εκάστοτε χώρας⁷³ ήταν καταστρεπτική. Στα προβλήματά που ανέκυπταν από αυτή την μηχανιστική αντιγραφή των Σοβιετικών πρακτικών η απάντηση ήταν περισσότερη σκληρότητα του καθεστώτος και η υιοθέτηση καταπιεστικών μέτρων τα οποία

⁷² Βλ. στο ίδιο, σ. 30.

⁷³ Οι λαϊκές δημοκρατίες του ανατολικού συνασπισμού δεν είχαν στο παρελθόν ισχυρή και συσπειρωμένη εργατική τάξη. Ήταν κυρίως αγροτικές χώρες και δεν είχαν δημοκρατική παράδοση.

περιορίζαν την δημοκρατία και εξαθλιώναν τους λαούς.⁷⁴ Αυτή η πρακτική ήταν αντίθετη με τις απόψεις του Λένιν ο οποίος υποστήριξε το 1902 ότι «το Ρωσικό πρόγραμμα δεν μπορεί να είναι ταυτόσημο με τα ευρωπαϊκά προγράμματα» (άπαντα νί, σελ. 48)

Το ζητούμενο στην οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας θα πρέπει να είναι η ολοένα και μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού στις δημοκρατικές διαδικασίες. Σύμφωνα με τον Μπερλίγκουερ, η δημιουργία συνασπισμών σε ταξικό επίπεδο που θα αντικατοπτρίζονταν και σε πολιτικό ήταν απαραίτητη προκειμένου να εξαλειφθούν και να απομονωθούν όλα τα αντιδραστικά φαινόμενα, μέσω της συλλογικής δράσης και της συμμετοχής, και όχι μέσω της υιοθέτησης κατασταλτικών και καταπιεστικών μέτρων. Για το σχηματισμό των συνασπισμών αυτών ήταν αναγκαίο να ληφθούν υπόψη όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχει ένας λαός. Η ιστορία, η κουλτούρα, ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένη η οικονομία, ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά που θα προσδιόριζαν τους κατάλληλους μηχανισμούς και θα επέτρεπαν κάθε χώρα να βρει το δικό της δρόμο για το σοσιαλισμό. Ένα δρόμο που δεν θα αμαυρωνόταν από καταπιεστικά και αντιλαϊκά μέτρα, αλλά θα επικαιροποιούνταν κάθε φορά ανάλογα με τις υπάρχουσες συνθήκες και θα νομιμοποιούνταν μέσω της ευρείας συμμετοχής του λαού και της ανόδου του βιοτικού του επιπέδου.

Ο Μπερλίγκουερ υποστήριζε επίσης ότι, οποιαδήποτε προσπάθεια συγκεντρωτικής οργάνωσης θα έπρεπε να απορρίπτεται προκειμένου κάθε κόμμα να προσδιορίσει από μόνο του τις διαθρωτικές αλλαγές που χρειαζόταν. Αυτό δεν σήμαινε ότι θα οδηγούνταν σε απομόνωση, ή όπως πολύ παραστατικά περιγράφει ο Ιγκράο «...μια επαρχιώτικη απομόνωση, ότι αποτραβηχθήκαμε στο

⁷⁴ Με Δημοκρατία και Ειρήνη στο Σοσιαλισμό, οπ. αν. παρ. σ. 32. Ο Τολιάτι αναφέρει ότι οι Ούγγροι επικεφαλείς είχαν καταργήσει τον εορτασμό της επετείου της επανάστασης του 1848,

μικρό μας χωραφάκι»⁷⁵ αλλά το αντίθετο, θα ήταν σε συνεχή επαφή όχι μόνο με τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κόμματα, αλλά και με κόμματα διαφορετικής ιδεολογίας, προκειμένου να έχουν την απαραίτητη πληροφόρηση και βοήθεια να ξεπεράσουν τα προβλήματα που ανέκυπταν, στηριζόμενα στη γνώση που μπορούσαν να αποκομίσουν από παρόμοιες καταστάσεις στο ευρύτερο περιβάλλον τους.

Σύμφωνα με τα παραπάνω θεωρούσε απαραίτητη την ενίσχυση των διμερών επαφών, στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού στη διαφορετικότητα και της αλληλοκατανόησης προκειμένου το κομμουνιστικό κίνημα να εμφανιζόταν ενωμένο όχι μόνο για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς, αλλά, κυρίως γιατί η ενότητα του κινήματος αποτελούσε όπως αναφέρει ο Τολιάτι, το «*πρόπλασμα της διεθνούς κοινωνίας για την οποία αγωνιζόμαστε, όπου όλοι οι λαοί θα είναι ίσοι, ελεύθεροι και αδελφοί*».⁷⁶

Τα δείγματα της παγκοσμιοποίησης που είχαν αρχίσει να φαίνονται ήδη από εκείνη την περίοδο κυρίως στο κομμάτι της οικονομίας έκαναν και συνεχίζουν να κάνουν σύμφωνα με τον Ιγκράο, ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη σύνδεσης όλων των αγώνων όχι μόνο σε επίπεδο ηθικής υποστήριξης και αλληλεγγύης των επαναστατικών κινημάτων σε όλη την υφήλιο, αλλά και σε επίπεδο συνειδητοποίησης της ενότητας που υπάρχει στο σύστημα που προσπαθούν να ανατρέψουν παγκοσμίως.⁷⁷ Επομένως, ο αγώνας για το μετασχηματισμό της κοινωνίας δεν είχε καμία πιθανότητα επιτυχίας εάν δεν συνδυαστούν όλες οι «ανανεωτικές» δυνάμεις ανά τον κόσμο.

⁷⁵ *Μάζες και Εξουσία*, οπ. αν, παρ. σ. 78

⁷⁶ *Με Δημοκρατία και Ειρήνη στον Σοσιαλισμό*, οπ. αν. παρ. σ. 40

⁷⁷ *Μάζες και Εξουσία*, οπ. αν. παρ. σσ. 78-79. Βλ. επίσης Unger R.M., *Τι Πρέπει να Προτείνει η Αριστερά*, Ευρασία, Αθήνα 2009, σσ. 25-30

Είναι άλλωστε η πολυπλοκότητα της κοινωνικής ζωής όπως έχει διαμορφωθεί στην μετανεοτερικότητα που επιβάλλει την όσο το δυνατό μεγαλύτερη σύνδεση των κοινωνικών ομάδων με την πολιτική προκειμένου η τελευταία να είναι αποτελεσματική⁷⁸ σύμφωνα με τον Γκίντενς. Πως είναι δυνατό για παράδειγμα να υιοθετηθούν οι κατάλληλες πολιτικές για την απασχόληση σε μία φτωχή περιοχή της υπαίθρου, εάν προηγουμένως δεν αναζητηθούν οι πραγματικές ανάγκες και οι δυνατότητες της περιοχής και των κατοίκων της, εάν δεν προηγηθεί συζήτηση, ώστε τα ενδιαφερόμενα μέρη να μπορέσουν να εκφράσουν τις αγωνίες και τις επιθυμίες τους για τη ζωή τους.

Η υιοθέτηση πολιτικών από απομακρυσμένα κέντρα θα πρέπει να δώσει την θέση της σε στοχευόμενες πολιτικές των οποίων επίκεντρο θα είναι ο άνθρωπος. Η υιοθέτηση αιρετών πολιτικών συνελεύσεων θα μπορούσε σύμφωνα με τον Ιγκράο να αποτελέσει σημείο αναφοράς και σύνδεσης των πολιτικών με την κοινωνική ζωή. Αυτό υποστήριζε επιβαλλόταν να γίνει μια «μαζική διαδικασία» καθώς ολοένα και περισσότερες ιδιωτικές στιγμές επηρεάζονταν από το κράτος.⁷⁹ Η παιδεία, η υγεία, η ασφάλεια είναι μερικοί μόνο από τους τομείς στους οποίους η λειτουργία του κράτους είναι καθοριστική. Η μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική διαδικασία όχι μόνο μέσω της περιοδικής ψήφου αλλά με πιο ενεργό τρόπο σε όλες τις διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης των πολιτικών αποτελεί κομβικό σημείο για την αποτελεσματικότητα του κράτους.

Οι αιρετές συνελεύσεις πολιτών όπως τις φανταζόταν ο Ιγκράο θα μπορούσαν να είναι ένας τρόπος διασύνδεσης των πολιτών με το κράτος, η πολυπλοκότητα όμως της ζωής των σύγχρονων πολιτών

⁷⁸ Βλ. σχετικά στο Γκίντενς Α., Μερτίκας Γ. *Οι Συνέπειες της Νεοτερικότητας*, Κριτική, Αθήνα 2001.

⁷⁹ *Μάζες και Εξουσία*, οπ. αν. παρ. σσ. 39-40.

επιβάλλει τη δημιουργία ενός πολύπλοκου δικτύου τέτοιων οργανώσεων οι οποίες θα μπορούν να είναι αντιπροσωπευτικές των διαφορετικών λειτουργιών που αναλαμβάνει ο σύγχρονος άνθρωπος. Για παράδειγμα ένας πολίτης σήμερα μπορεί να συμμετέχει σε πολλές διαφορετικές ομάδες, σε έναν πολιτιστικό σύλλογο της περιοχής του, σε κάποια οικολογική οργάνωση και συγχρόνως και σε κάποιο κόμμα. Είναι συνεπώς απαραίτητο να βρεθεί η κατάλληλη φόρμουλα διασύνδεσης αυτών των ομάδων τόσο με την πολιτική όσο και μεταξύ τους.

Η διαδικασία απόκτησης ταξικής συνείδησης έχει αλλάξει άρδην στα χρόνια της μετανεωτερικότητας όπως υποστηρίζουν πολλοί επιστήμονες μεταξύ των οποίων και ο Αντονι Γκίντενς. Οι παλιές στρωματοποιήσεις δεν έχουν την ίδια αξία. Η μεταστροφή αυτή στηρίχθηκε όχι μόνο στην αλλαγή του τρόπου παραγωγής από τη μαζική στην οικονομία της γνώσης και των υπηρεσιών, αλλά κυρίως από την ενασχόληση των πολιτών σε πολλά διαφορετικά πεδία. Συνεπώς, μια οργάνωση της κοινωνίας με τον τρόπο που αναφέρθηκε παραπάνω είναι επιτακτική για την απόκτηση κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης.

Αυτό το γεγονός το ΙΚΚ το συνειδητοποίησε αρκετά νωρίς, έτσι, από το 8^ο συνέδριο και έπειτα, εμφανιζόταν ως ένα κόμμα εξουσίας που μπορούσε να διατυπώσει και να προωθήσει τις απαιτήσεις των εργατών, των γυναικών, των νέων και των διανοουμένων σε μία προσπάθεια μεγαλύτερου εκδημοκρατισμού της κοινωνίας, η οποία θεωρούσε ότι σιγά σιγά θα μπορούσε να οδηγηθεί στον σοσιαλισμό μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες και μέσω ενός πλουραλιστικού κοινοβουλευτικού συστήματος.

Σύμφωνα με τον Ιγκράο η σημαντική πρωτοπορία που εισήχθη το 1956 με το 8^ο συνέδριο του ΙΚΚ, ήταν η πεποίθηση ότι οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί δεν θα αξιοποιηθούν μόνο κατά τη διάρκεια του μετασχηματισμού της κοινωνίας αλλά και στη συνέχεια,

κατά τη διάρκεια διαχείρισης της σοσιαλιστικής κοινωνίας, και ότι ο πολιτικός πλουραλισμός και οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί θα συνεχίσουν να υπάρχουν προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιβίωση της δημοκρατίας.⁸⁰

«Ο ιστορικός συμβιβασμός»

Το ΙΚΚ σύμφωνα με τις εξαγγελίες του, παρουσίαζε μια ενωτική εθνική πολιτική καταδικάζοντας πολλές φορές τις πρακτικές της Σοβιετικής Ένωσης και διαφοροποιώντας σημαντικά τις θέσεις του από αυτήν.

Σύμφωνα με την ηγεσία του ΙΚΚ δεν ήταν δυνατή η μετάβαση σε μία σοσιαλιστική κοινωνία εάν δεν πειστεί γι αυτό το μεγαλύτερο μέρος του λαού. Ο Μπερλίνγκουερ αναφέρει σχετικά: *«Παραμένει πάντως γεγονός, ότι νικηφόρες υπήρξαν μόνο εκείνες οι επαναστάσεις που περιέβαλαν ένα σύνολο διαφόρων κοινωνικών δυνάμεων, πραγματοποίησαν ένα σύστημα συμμαχιών, το οποίο κατέστησε την εργατική τάξη και τις άλλες πιο προχωρημένες ομάδες της κοινωνίας τόσο δυνατές, ώστε να κινήσουν και να ανατρέψουν τις αντιστάσεις των κυρίαρχων τάσεων»*.⁸¹

Αυτό ακριβώς είναι και το νόημα του ιστορικού συμβιβασμού στον οποίο τόσο πολύ επέμενε ο Ιταλός πολιτικός. Ένας συμβιβασμός, ο οποίος θα οδηγούσε στην συμμαχία των διαφορετικών τάξεων προκειμένου να αλλάξει η κοινωνία, δεν ήταν απλά ένα κόμμα που θα αναλάμβανε την εξουσία, αλλά μια συμμαχία διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων,⁸² προκειμένου σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, μέσα από μία δημοκρατική πορεία να μετασχηματιστούν οι οικονομικές και πολιτικές δομές προς μία

⁸⁰ Βλ. στο ίδιο, σ.55

⁸¹ *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ. σ. 73.

⁸² Βλ. στο ίδιο, σ. 43.

σοσιαλιστική κοινωνία ανοιχτή στις άλλες χώρες που θα μπορούσε να επιτυγχάνει μέσα από τον πλουραλισμό των δυνάμεων το μεγαλύτερο βαθμό δημοκρατικότητας και την καλύτερη εξυπηρέτηση των αναγκών όλων των κοινωνικών δυνάμεων. Μία διεργασία, η οποία θα είχε την τάση να βγάλει τη χώρα από τη λογική του καπιταλισμού και να εισάγει «στοιχεία σοσιαλισμού».⁸³

Επίσης σύμφωνα με τον ίδιο, σημαντικό στοιχείο προκειμένου να είναι εφικτός ο «ιστορικός συμβιβασμός» ήταν ο τρόπος με τον οποίο η εργατική τάξη θα κατάφερνε να εκφράσει την πολιτική και τον αγώνα της, συσπειρώνοντας γύρω από το όραμά της την πλειοψηφία του λαού. Μόνο τότε η εργατική τάξη θα μπορεί «να υποδείξει, και συγχρόνως να προωθήσει τις λύσεις που πιο πολύ ανταποκρίνονται στα γενικά συμφέροντα της χώρας».⁸⁴ Η στρατηγική που προτείνεται να ακολουθηθεί προκειμένου να το επιτύχει ήταν, όχι μόνο να διατυπώνει της ιδέες της για τη μελλοντική κοινωνία αλλά να προωθεί λύσεις «μέρα με τη μέρα»⁸⁵ στα σημαντικά θέματα που αφορούσαν όλη τη χώρα, όσο και στα επιμέρους ζητήματα που απασχολούσαν κάθε ομάδα του πληθυσμού. Άλλωστε και στο παρελθόν στον αντιφασιστικό αγώνα, αυτές οι ομάδες είχαν καταφέρει να ενωθούν κάτω από ένα κοινό όραμα, αυτό της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Ήταν συνεπώς χρέος της εργατικής τάξης σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, να μοιραστεί το όραμά της για μια διαφορετικού τύπου κοινωνία η οποία θα βασιζόταν στην ισότητα και την αλληλεγγύη, και να θέσει ένα ρεαλιστικό στρατηγικό σχέδιο για τον τρόπο που θα επιτευχόταν αυτός ο μετασχηματισμός. Με αυτό τον τρόπο θα κατάφερνε να πείσει ολοένα και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού προκειμένου να συνταχθούν μαζί της.

⁸³ Βλ. στο ίδιο, σσ. 181-182.

⁸⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 77.

⁸⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 77.

Αυτό που καλούνταν να κάνει το ΙΚΚ ήταν να καταφέρει να ξαναενώσει τον λαό κάτω από ένα πρόγραμμα για «δημοκρατική εξυγίανση και ανανέωση όλης της κοινωνίας και του κράτους»,⁸⁶ το οποίο θα εκφραζόταν από τις πολιτικές δυνάμεις. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να ενδυναμωθεί και να σταθεροποιηθεί η δημοκρατία και να μετασχηματιστεί η κοινωνία.

Στόχος ήταν πάντα μία σοσιαλιστική κοινωνία που θα επέτρεπε την πλήρη ανάπτυξη των ελευθεριών των ατόμων,⁸⁷ και για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος θα έπρεπε να διασπαστούν οι σχέσεις συγκατάθεσης που στήριζαν την αστική κοινωνία και τη θέση τους να πάρουν, σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, άλλες «κοινωνικές και πολιτικές συμμαχίες»,⁸⁸ οι οποίες θα προήγαγαν την επανάσταση.

Ο Γενικός Γραμματέας του ΙΚΚ υποστήριζε ότι σε χώρες όπου οι σχέσεις παράγωγής ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκες, όπως ήταν οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης δεν υπήρχε μία εργατική τάξη συνειδητοποιημένη, η οποία να αποτελούσε την πλειοψηφία του λαού, αλλά είχε δημιουργηθεί μία μεσαία τάξη που αποτελούνταν από μικροεπιχειρηματίες, στελέχη επιχειρήσεων εξειδικευμένους εργάτες, κτλ. Πέρα από αυτή την στρωματοποίηση υπήρχαν και άλλες κατηγοριοποιήσεις, οι οποίες δε στηρίζονται στις σχέσεις παραγωγής, όπως ήταν οι γυναικείες οργανώσεις, επιστημονικές και καλλιτεχνικές ομάδες. Όπως φαίνεται λοιπόν οι διαφορετικοί τύποι ομαδοποιήσεων που εμφανίζονταν ήδη στις κοινωνίες έκαναν ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη για συγκρότηση συμμαχιών προκειμένου να ήταν δυνατή η ανανέωση και η δημοκρατική ανάπτυξη των κοινωνιών.

Σύμφωνα και με την προγραμματική δήλωση του 8^{ου} Συνεδρίου του ΙΚΚ το 1956 «η μάζα της μεσαίας τάξης αποτελείται από διάφορες

⁸⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 116.

⁸⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 116.

⁸⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 123.

στρωματώσεις και κοινωνικές ομάδες, σε συσχετισμό με τα διάφορα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και το διαφορετικό βαθμό ανάπτυξης των διαφόρων ζωνών. Παρ' όλο λοιπόν το ότι είναι αναγκαία μια διαφοροποιημένη από ζώνη σε ζώνη εμβάθυνση, η δυνατότητα για μία μόνιμη συμμαχία της εργατικής τάξης με στρώματα της μεσαίας τάξης της πόλης και της υπαίθρου προσδιορίζεται από μία σύγκλιση οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων, που ξεκινάει από την ιστορική ανάπτυξη και τη σύγχρονη δομή του καπιταλισμού...». ⁸⁹

«Απ' την άλλη μεριά, πρέπει να φαίνεται καθαρά ότι για αποφασιστικής σημασίας ομάδες μεσαίας τάξης το πέρασμα σε νέες σχέσεις σοσιαλιστικού τύπου ή σοσιαλιστικές δε θα συμβεί παρά μόνο στη βάση του οικονομικού τους συμφέροντος και της ελεύθερης συγκατάθεσης, και ότι σε μία δημοκρατική κοινωνία που αναπτύσσεται προς τον σοσιαλισμό, θα είναι εγγυημένη η οικονομική τους δραστηριότητα». ⁹⁰

Αυτές οι διαφορετικές ομάδες σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, κρατώντας τα ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά και την νοοτροπία τους θα έπρεπε να συνειδητοποιήσουν (μέσα από το ανανεωτικό πρόγραμμα που προτεινόταν από το ΙΚΚ) ότι δεν πλήττονταν τα συμφέροντα τους αλλά μπορούσαν να επιδιώκουν ακόμη μεγαλύτερη βελτίωση της ζωής τους, μέσα σ' ένα νέο κοινωνικοπολιτικό σύστημα το οποίο σταδιακά θα διαπαιδαγωγούσε όλη την κοινωνία προς μία λιγότερο ατομικιστική λογική.

Αυτή ακριβώς ήταν και η βάση για την οικοδόμηση ενός νέου μοντέλου σοσιαλισμού. ⁹¹ Το οποίο θα βασιζόταν σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ σε «μία προσεχτική επιλογή των προτεραιοτήτων και των χρόνων των κοινωνικών μετασχηματισμών και συνεπάγεται κατά

⁸⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 125.

⁹⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 125.

⁹¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 126.

συνέπεια, τη λήψη μέτρων όχι μόνο για να αποφευχθεί μία κατάρρευση της οικονομίας, αλλά απεναντίας για να εξασφαλιστούν οι εγγυήσεις, ακόμα και στις κρίσιμες φάσεις περάσματος σε νέα κοινωνική οργάνωση, για την αποτελεσματικότητα της οικονομικής διεργασίας».⁹²

Βασική προϋπόθεση όμως για όλα τα παραπάνω είναι να ακολουθηθεί ένας δημοκρατικός δρόμος. Ο Μπερλίνκουερ όπως και ο Τολιάτι και ο Ιγκράο, δίνουν τεράστια σημασία στο ρόλο της δημοκρατίας προκειμένου να στεφθεί με επιτυχία ο αγώνας για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας. Πολύ συχνά ο Μπερλίνγκουερ υπενθυμίζει στους συνομιλητές-αναγνώστες του, τη δύσκολη περίοδο του φασισμού καθώς και το ότι υπήρχε πάντα το ενδεχόμενο αναβίωσης του. Ιδιαίτερα μέσα στο τεταμένο κλίμα που κυριαρχεί στην Ιταλία τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 και την παρατεταμένη κυβερνητική κρίση.⁹³

Παραδεχόταν βέβαια ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί που υπάρχουν σήμερα έχουν τις ρίζες τους στην ταξική οργάνωση της κοινωνίας και στον τρόπο με τον οποίο σχηματίστηκαν οι αστικές κοινωνίες, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι τους απέρριπτε, απεναντίας, θεωρώντας τους ως αφετηρία θεωρούσε ότι μπορούμε να επιτύχουμε μια πιο «ζωντανή και ουσιαστική, ολοένα και πιο ικανή να ανανεώνεται»⁹⁴ δημοκρατία.

Γι' αυτό θα έπρεπε οι πολιτικοί αγώνες να συνδέονται με τους κοινωνικούς, δηλαδή, οι απαιτήσεις οργανισμών και κοινωνικών ομάδων που πήγάζαν απ' ευθείας από την καθημερινή ζωή του λαού

⁹² Βλ. στο ίδιο, σ. 27.

⁹³ Το Μάρτιο του 1971 επιχειρήθηκε πραξικόπημα από φασίστες με επικεφαλής τον Βαλέριο Μποργκέζε για το οποίο υπήρχε η υπόνοια ότι στην πραγματικότητα είχε σχεδιαστεί από την κυβέρνηση, επίσης στις εκλογές που ακολούθησαν το νεοφασιστικό Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα εμφανίστηκε δυναμωμένο καθώς υπήρξε μετατόπιση προς τα δεξιά από τους Χριστιανοδημοκράτες. Μπερλίνγκουερ Ε., Άννα Φωκά, *Ιστορικός Συμβιβασμός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σ.σ. 83-84.

⁹⁴ *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ., σ. 78.

θα έπρεπε να γίνονταν πολιτικές προτάσεις και στη συνέχεια κυβερνητικές πράξεις.

Η Βουλή θα έπρεπε να γίνει ο «καθρέφτης της κοινωνίας» υποστήριζε ο Τολιάτι,⁹⁵ μόνο τότε θα λειτουργούσε σωστά ο κοινοβουλευτισμός και θα οδηγούσε σε πιο δημοκρατική κοινωνία.

Η πορεία που καλούνταν να ακολουθήσει το ΙΚΚ κινείται προς αυτό τον δρόμο. Τόσο για τον Μπερλίνγκουερ όσο και για τον Τολιάτι και τον Ιγκράο, το ΙΚΚ θα έπρεπε να αγωνίζεται καθημερινά, είτε από τη θέση της εξουσίας είτε από την αντιπολίτευση, αρχικά για την εύρυθμη λειτουργία όλων των δημοκρατικών θεσμών και την τήρηση του συντάγματος, και στη συνέχεια για την ανανέωση των δημοκρατικών θεσμών και την βαθύτερη σύνδεσή τους με τον λαό.

Σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, στην προσπάθεια για το δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας προς τον σοσιαλισμό ήταν αναγκαίο να εξακριβώνονται κάθε φορά ποιές κινήσεις ήταν απαραίτητες να γίνουν και να αναθεωρείται συνέχεια το πρόγραμμα του κόμματος το οποίο θα έκανε όλες τις διορθωτικές κινήσεις που ταίριαζαν με την εκάστοτε συγκυρία και θα κατανοούσε πιο βαθιά τις συνθήκες τις οποίες βίωνε η κοινωνία.⁹⁶ Αναφέρει σχετικά: *«...κινούμενοι πάντα απ' την άποψη του εφικτού, ενώνοντας την μαχητικότητα και την αποφασιστικότητα με την σύνεση και την ικανότητα για ελιγμούς. Το σημείο αφετηρίας της στρατηγικής και της τακτικής του επαναστατικού κινήματος είναι η ακριβής αναγνώριση της κατάστασης στην οποία βρίσκονται οι υπάρχοντες κάθε στιγμή συσχετισμοί δυνάμεων και, γενικότερα, η κατανόηση του συνολικού πλαισίου της διεθνούς και εσωτερικής κατάστασης σ' όλες τις όψεις, χωρίς ν' απομονώνεται ποτέ μονόπλευρα ετούτο ή εκείνο το στοιχείο.»*⁹⁷

⁹⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 119.

⁹⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 120.

⁹⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 122.

Για τον Μπερλίνγκουερ, αυτό ακριβώς ήταν το στοιχείο που μπορούσε να ενδυναμώσει τον αγώνα, αλλά και να προκαλέσει την μεγαλύτερη δυνατή συγκατάθεση, η δυνατότητα δηλαδή του να προωθούνται οι στρατηγικές του εφικτού, εκείνες που ήταν δυνατό να οδηγήσουν στο όραμα, και μόνο έτσι η διαδικασία αυτή θα είχε τη δύναμη για τη συνέχιση της.⁹⁸

Το νόημα του ιστορικού συμβιβασμού ως «*αναγκαία διεργασία προσέγγισης, ανάμεσα στις δημοκρατικές και λαϊκές δυνάμεις της χώρας*»⁹⁹ όπως έλεγε ο Μπερλίνγκουερ, ήταν διπλό. Δεν είχε να κάνει μόνο με την διατύπωση ενός νέου οράματος για την κοινωνία και της στρατηγικής μέσω της οποίας θα επιτύχαινε αυτό το όραμα συσπειρώνοντας δηλαδή γύρω του την πλειοψηφία του λαού και τις πιο ανανεωτικές και προχωρημένες δημοκρατικές δυνάμεις, αλλά και την συμμετοχή του κουμμουνιστικού κόμματος στην εξουσία.

Η συμμετοχή στην εξουσία μπορούσε να επιτευχθεί με την συνεργασία όλων των αριστερών και κεντροαριστερών κομμάτων που δρουν στην πολιτική σκηνή της χώρας σύμφωνα πάντα με τον Μπερλίνγκουερ. Οι συνθήκες που επέβαλλαν μία τέτοια συνεργασία ήταν όχι μόνο η προσπάθεια προάσπισης των δημοκρατικών θεσμών σ' ένα τόσο ρευστό πολιτικό περιβάλλον (όσο της Ιταλίας εκείνης της περιόδου), αλλά και το ότι είχαν ωριμάσει πλέον οι συνθήκες και η ανάγκη για ένα ανανεωτικό πρόγραμμα μεγάλων μεταρρυθμίσεων εκφραζόταν από τη πλειοψηφία του λαού.

⁹⁸ η αντιπαράθεση της «αριστερής εναλλακτικής» με την «δημοκρατική εναλλακτική» ότι δηλαδή ακόμα και εάν το ΙΚΚ καταφέρει να γίνει κυβέρνηση έχοντας το 51 % των ψήφων δεν είναι δυνατό να καταφέρει να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις που είναι απαραίτητες για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας ακριβώς γιατί αυτού του είδους οι μεταρρυθμίσεις είναι τόσο σημαντικές και διαφοροποιούν σε τέτοιο βαθμό τα δομικά χαρακτηριστικά ολόκληρης της κοινωνίας ώστε χρειάζεται μια πιο ευρεία συναίνεση προκειμένου να είναι εφικτές και εφαρμόσιμες. Όπως έδειξε και η περίπτωση της Χιλής όπου εάν η χώρα δεν ήταν διαιρεμένη πολύ πιθανό να μη πετύχαινε το πραξικόπημα.

⁹⁹ *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ. σ. 99.

Ο συμβιβασμός αυτού του είδους δεν έπρεπε να εξισώνεται με τον «μετωπισμό»,¹⁰⁰ δεν ήταν δηλαδή μία συμφωνία που είχε ως μοναδικό στόχο την απόκτηση της εξουσίας. Ήταν κάτι βαθύτερο, μία συνεργασία μέσα στα νέα πλαίσια, που διαμόρφωναν τόσο το περιεχόμενο της σύγκλισης και η μορφή με την οποία επιχειρούνταν, όσο και η σχέση που υπήρχε τότε με τις συνδικαλιστικές και μαζικές οργανώσεις και τα κόμματα.¹⁰¹

Ήταν μία συνεργασία που δεν είχε σκοπό το πλάτεμα της κεντροαριστεράς, αυτό το θέτει πολύ παραστατικά ο Μπερλίνγκουερ σε μία εισήγησή του στην Κεντρική Επιτροπή του ΙΚΚ δύο μήνες πριν το πραξικόπημα στην Χιλή αναφέρει: «.....και στην ελπίδα να περιορισθούμε, πιο μακροπρόθεσμα, σε μία υποδεέστερη θέση, και πιθανόν στο να συμμετάσχουμε, εξημερωμένοι, σ' ένα κάποιο σύστημα εξουσίας»,¹⁰² ούτε και την άμβλυση των ιδεολογικών διαφορών που υπήρχαν ανάμεσα στα κόμματα που απάρτιζαν την αριστερά, έλεγε σχετικά: «...χρειάζεται να αποδεικνύουμε στην πράξη, και να επιβεβαιώνουμε στην ιδανική μάχη. Την ικανότητα μας να παραμένουμε πιστοί στον εαυτό μας, στον ιστορικό μας πόλο που μας ανήκει σαν επαναστατικό κόμμα της εργατικής τάξης, την ικανότητά μας και την θέληση μας να αγωνιζόμαστε, χωρίς καμία ολοκληρωτιστική και ολοκληρωτική αξίωση, για την ηγεμονία της εργατικής τάξης»,¹⁰³ αλλά αντιθέτως σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, σκοπός αυτής της συνεργασίας ήταν, η διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, των διαφορετικών μερών, «με προϋπόθεση το σεβασμό των ιδιομορφιών και της αυτονομίας του

¹⁰⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 88, ο μετωπισμός είναι μία «τάση που βλέπει την συνεργασία μεταξύ αριστερών κομμάτων σε συμφωνία κορυφής, με σκοπό την κατάκτηση της πλειοψηφίας στις εκλογές.»

¹⁰¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 88.

¹⁰² Βλ. στο ίδιο, σ. 93

¹⁰³ Βλ. στο ίδιο, σ. 96.

καθενός»¹⁰⁴ και η σύσταση ενός πλουραλιστικού πολιτικού χώρου που θα προήγαγε τη δημοκρατία και θα οδηγούσε σταδιακά στην «οικοδόμηση του σοσιαλισμού».¹⁰⁵

Σύμφωνα με τον Γενικό Γραμματέα του ΙΚΚ, η υιοθέτηση της «αριστερής εναλλακτικής» για την μετάβαση στο σοσιαλισμό δηλαδή η επιτυχία ενός 51% στις εκλογές από μέρος των αριστερών κομμάτων και η απόκτηση της εξουσίας δεν μπορούσε να εγγυηθεί την επιτυχία του μετασχηματισμού. ακριβώς επειδή οι μεταρρυθμίσεις που ήταν αναγκαίες θα ήταν βαθιές και σίγουρα θα τύχαιναν μεγάλης αντίστασης. Η επιτυχία του αγώνα προς τον σοσιαλισμό μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω της οικοδόμησης συμμαχιών και ευρείας λαϊκής υποστήριξης από όλες τις δυνάμεις της κοινωνίας, μέσω δηλαδή του δρόμου του «ιστορικού συμβιβασμού» και την μέρα με τη μέρα καθιέρωση ενός «σοσιαλισμού άλλου τύπου».

Η μετάβαση στο σοσιαλισμό σύμφωνα με τον Ιταλό πολιτικό, θα ήταν μία αργή πορεία κατά την οποία απαιτούνταν να γίνεται ένα βήμα τη φορά, προωθώντας, μέσα από ένα σχήμα εξουσίας, τις κατάλληλες μεταρρυθμίσεις, τις οποίες απαιτούσε η πλειοψηφία του λαού και για τις οποίες η κοινωνία είχε ωριμάσει. Ο «νέος μεγάλος ιστορικός συμβιβασμός»¹⁰⁶ είναι η ανάγκη συνεννόησης και κοινής δράσης όλων των δυνάμεων που μπορούσαν να συσπειρώσουν γύρω τους την πλειοψηφία του λαού και να εγγυηθούν την πορεία της χώρας για «οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική ανανέωση και δημοκρατική πρόοδο».¹⁰⁷

¹⁰⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 96.

¹⁰⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 89.

¹⁰⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 133.

¹⁰⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 133.

Κριτική για τον «ιστορικό συμβιβασμό»

Την περίοδο που διατυπώνεται ο «ιστορικός συμβιβασμός» από τον Μπερλίνγκουερ ξεσηκώνεται σάλος, και αρχίζει μία έντονη πολεμική, τόσο από τις άλλες πολιτικές δυνάμεις της Ιταλίας, όσο και στο εσωτερικό του ΙΚΚ. Τα επιχειρήματα που τίθενται από τους πολέμιους της πρότασης του ιστορικού συμβιβασμού είναι ποικίλα και πολλές φορές παραπλανητικά ως προς το περιεχόμενο της πρότασης του Μπερλίνγκουερ.

Η βασική αντίρρηση που διατυπώνεται αντιλαμβάνεται τον συμβιβασμό ως μία διμερή συμφωνία ανάμεσα στο ΙΚΚ και την Χριστιανοδημοκρατία πάνω σ' αυτό ο Γενικός Γραμματέας του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος εξηγεί ότι ποτέ δεν αποκλείστηκε από την πρόταση και από την συμμαχία την οποία πρότεινε, η σοσιαλιστική συνιστώσα. Αναγνωρίζεται η μεγάλη σημασία που μπορούσε να διαδραματίσει το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και τονίζόταν σε όλους τους τόνους ότι ήταν απαραίτητη η συμμετοχή του στην εν λόγω συμμαχία. Ο Ρομπέρτο Ρομάνι αναφέρει ότι: «Το ΙΣΚ εμφανίζεται και είναι ένας σημαντικός φορέας ουσιαστικών διανοητικών προτάσεων, και, επομένως, ένας οργανικός εγγυητής του πλουραλισμού και της ισορροπίας της ίδιας της συμφωνίας των μεγάλων ιταλικών πολιτικών δυνάμεων.»¹⁰⁸

Όταν ο Μπερλίνγκουερ αναφέρεται στη συμμαχία των δημοκρατικών, προοδευτικών δυνάμεων δεν αποκλείεται κανένα κόμμα το οποίο βρισκόταν αριστερά της Χριστιανοδημοκρατίας ακόμα και τα μικρά δηλαδή οι σοσιαλδημοκράτες και οι ρεπουμπλικάνοι.¹⁰⁹ Ήταν σαφές ότι όλες οι αριστερές δυνάμεις είχαν

¹⁰⁸ Τσερόνι Ο., *Κρίση του Μαρξισμού; Συζήτηση με τον Ρομπέρτο Ρομάνι*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ.131.

¹⁰⁹ *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ., σ. 151.

ένα κοινό στόχο και ακριβώς γύρω από αυτόν τον κοινό στόχο για μετασχηματισμό της κοινωνίας, βρίσκονταν όλα τα εφόδια για μία ουσιαστική συνεννόηση. Κάτω από αυτό το πρίσμα θα έπρεπε να επανεξετασθούν οι σχέσεις ανάμεσα στα αριστερά κόμματα με «ανοιχτό και ειλικρινή τρόπο»¹¹⁰ διατηρώντας καθένα την αυτονομία του.¹¹¹

Επίσης, ο Μπερλίνγκουερ διευκρίνιζε, ότι όταν γινόταν λόγος για συνεννόηση με τις καθολικές μάζες δεν αναφερόταν μόνο στην Χριστιανοδημοκρατία,¹¹² αλλά σε όλους τους καθολικούς πολίτες. Αυτοί οι πολίτες δεν ήταν απαραίτητα μέλη της Χριστιανοδημοκρατίας, μπορεί να ανήκαν σε διαφορετικές πολιτικές ομάδες. Αυτό που θα οδηγούσε αυτές τις μάζες να συσπειρωθούν με το νέο σχηματισμό που προτεινόταν από το ΙΚΚ, ήταν ότι αποτελούνται από δημοκράτες οι οποίοι είχαν συνειδητοποιήσει την ανάγκη εξεύρεσης μίας πολιτικής λύσης ενωτικού χαρακτήρα, ικανής να προασπίζει τα φυσικά και πολιτικά δικαιώματα τους και να προάγει την δημοκρατική ανάπτυξη του έθνους. Η ανάγκη δημιουργίας και διατήρησης μίας επικοινωνίας και συνεργασίας με αυτούς τους πολίτες ήταν απαραίτητη και από την άποψη ότι έτσι θα άλλαζε και ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στην Χριστιανοδημοκρατία και τα αριστερά κόμματα.¹¹³

Επίσης προκειμένου να ήταν δυνατός ένας δημιουργικός διάλογος με τη Χριστιανοδημοκρατία, κρινόταν αναγκαίο για τον Μπερλίνγκουερ, να αλλάξουν πολλοί από τους καθιερωμένους

¹¹⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 174.

¹¹¹ Βλ. στο ίδιο, σσ. 174-177.

¹¹² Βλ. στο ίδιο, σσ. 151-153, χωρίς να υποτιμάται η εκλογική δύναμη αυτού του κόμματος και η αντιπροσώπευση που εκφράζει για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού περίπου το 37-38 % των ψήφων αποδεικνύοντας πόσο σημαντικό είναι για την Ιταλία το καθολικό ζήτημα αλλά και ότι οι δύο πολιτικοί χώροι έχουν μία λαϊκή βάση με πολλά κοινά χαρακτηριστικά η οποία θα μπορούσε να μετακινηθεί προς την μία ή την άλλη κατεύθυνση (π.χ αγρότες εργαζόμενοι, μικροβιοτέχνες κτλ.)

¹¹³ Βλ. στο ίδιο, σσ. 139-153.

προσανατολισμούς της Χριστιανοδημοκρατίας, προς μια πιο προοδευτική πορεία.¹¹⁴ Οι τριγμοί που φαίνεται ότι κλώνιζαν τη Χριστιανοδημοκρατία προέρχονταν σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, κυρίως από το διφορούμενο χαρακτήρα της πολιτικής της. *«Είναι ένα κόμμα στο οποίο υπάρχουν βαθιές αντινομίες. Είναι ένα κόμμα δεμένο με τα συμφέροντα μεγάλων οικονομικών ομάδων, τοποθετήσεων εισοδήματος, παρασιτικών ομάδων, αλλά είναι ακόμα και κόμμα που απ' την καταγωγή του, από ορισμένες παραδόσεις του, από την παρουσία μέσα σ' αυτό και ανάμεσα στους εκλογείς του ευρέων μαζών μεσαίων τάξεων, αγροτών, γυναικών, εργαζομένων και εργατών».*¹¹⁵

Σε ένα κόμμα στο οποίο εκφράζονταν τόσο διαφορετικά συμφέροντα και προσπαθούσε να αρθρώσει λόγο για τόσο διαφοροποιημένες ομάδες, δεν ήταν δυνατό να έχει ξεκάθαρο πολιτικό όραμα. Προκειμένου να έβγαινε από την κρίση θα έπρεπε να αναθεωρήσει κάποιες παγιωμένες της θέσεις και να διευκρινίσει τον προσανατολισμό της ακολουθώντας μια σταθερή πολιτική προς όφελος των ψηφοφόρων της.

Ο Μπερλίνγκουερ πρότεινε στην Χριστιανοδημοκρατία, να ακολουθήσει πάλι τον δρόμο που είχε επιλέξει στον αγώνα εναντίον του φασισμού, δηλαδή, την ενότητα των λαϊκών δυνάμεων και την συνεργασία ανάμεσα στις διαφορετικές συνιστώσες της πολιτικής ζωής, οι οποίες, ήταν αποφασισμένες να συμβάλλουν στην

¹¹⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 157. Πράγμα το οποίο αρχίζει να διαφαίνεται κυρίως από τους καθολικούς διανοούμενους οι οποίοι υποστηρίζουν ότι δεν είναι δυνατό να επιβάλλονται θρησκευτικές απόψεις μέσω νόμων. Παρόλη την ένταση που επικρατούσε σχετικά με το δημοψήφισμα για την απόσυρση του νόμου που είχε εισάγει το πολιτικό διαζύγιο στην Ιταλία και την αναβίωση της πολιτικής της έντασης με τρομοκρατικές επιθέσεις τόσο από ακροδεξιές όσο και από ακροαριστερές ομάδες η πολιτική του διχασμού δεν φαίνεται να βρίσκει πρόσφορο έδαφος.

¹¹⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 172.

ανανεωτική πορεία του έθνους και εντέλει στο ξεπέραςμα της κρίσης.¹¹⁶

Σύμφωνα με το Μπερλίνγκουερ, δύο ήταν οι ενδεχόμενες κατευθύνσεις που μπορούσε να ακολουθήσει. Η «*υπερίσχυση μιας ολοκληρωτιστικής και δεξιάς γραμμής*»¹¹⁷ από τη μία μεριά ή το ενδεχόμενο «*να υπερισχύσουν δημοκρατικοί προσανατολισμοί πρόθυμοι για έναν θετικό διάλογο με όλο το εργατικό κίνημα*»¹¹⁸ από την άλλη, γεγονός που είχε αρχίσει να φαίνεται εκείνη την εποχή.¹¹⁹ Μόνο εάν τελικά υπερίσχυε το δεύτερο ενδεχόμενο ήταν δυνατό να επιβιώσει ένας τέτοιος σχηματισμός και να επιτευχθεί μία ευρεία συνεννόηση «*στην οποία διαφορετικές λαϊκές και δημοκρατικές δυνάμεις καταλήγουν, πάνω σε ουσιαστικά για τη ζωή και το μέλλον της χώρας ζητήματα*».¹²⁰

Μια κυβερνητική συμμαχία ανάγκης η οποία θα προέκυπτε εκβιαστικά ως λύση σωτηρίας δεν ήταν μέσα στις προθέσεις και το νόημα που περιέκλειε ο ιστορικός συμβιβασμός για τον επινοητή του και απορρίπτονταν με κάθε τρόπο. Ο τρόπος για να βγει η χώρα από την βαθιά κρίση για τον Μπερλίνγκουερ, δεν ήταν μία άνευ όρων παράδοση του ΙΚΚ στις απαιτήσεις της Χριστανοδημοκρατίας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η συμμετοχή του κόμματος στην κυβέρνηση, αλλά μια ελεύθερη συμφωνία των κοινωνικών δυνάμεων που θα μπορούσε να εξασφαλίσει την ενότητα του έθνους, την εξυγίανση του δημοκρατικού πολιτεύματος και των κρατικών θεσμών και την προάσπιση του συντάγματος. Μία συμμαχία δυνάμεων που θα μπορούσε να μάχεται εναντίον των προνομίων, των αυθαιρεσιών

¹¹⁶ Βλ. στο ίδιο, σ.σ.187-188.

¹¹⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 172.

¹¹⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 173.

¹¹⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 173, στο εθνικό συμβούλιο του Ιούλιου και στην σύνοδο των ΧΔ της Λομβαρδίας.

¹²⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 141.

και των προσβολών, και υπέρ της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της δημοκρατίας.¹²¹

Η ενωτική πρόταση του «ιστορικού συμβιβασμού» όσο προκλητική και να φαινόταν ήταν παρόλα αυτά ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί η κάθετη διάσπαση του λαού σε εχθρικά στρατόπεδα. Μία διάσπαση που θα μπορούσε να προκαλέσει τεράστια προβλήματα στους δημοκρατικούς θεσμούς και να θέσει τη χώρα σε μεγάλες περιπέτειες.

Ακόμα και μέσα στο κλίμα της πολιτικής της έντασης η στρατηγική που πρότεινε να ακολουθήσει το ΙΚΚ ο Μπερλίνγκουερ ήταν αυτή της συνεννόησης και της συνεχούς προσπάθειας εξεύρεσης εκείνων των λύσεων που θα απολάμβαναν ευρεία στήριξη. Και ήταν ακριβώς η πολιτική της έντασης που ακολουθούνταν κυρίως από τα κόμματα της δεξιάς, η οποία έκανε τόσο επίκαιρη και επιτακτική την ανάγκη για να ακολουθηθεί ο δρόμος που πρότεινε το ΙΚΚ. Γιατί μόνο τότε θα μπορούσε να αποκτήσει ξανά την εμπιστοσύνη του ο λαός για την πολιτική καθώς και την αυτοπεποίθηση ότι η χώρα θα έβγαινε από την κρίση.

Σύμφωνα με τον Μπερλίνγκουερ, το ζήτημα της εισόδου του ΙΚΚ σε μία κυβερνητική συμμαχία (όσο σημαντική και να ήταν μια τέτοια εξέλιξη) δεν ήταν το πρωταρχικό και κυρίως δεν εξαρτιόνταν μόνο από το ΙΚΚ, η είσοδος σε έναν τέτοιο κυβερνητικό σχηματισμό δεν θα ήταν άνευ όρων.¹²² Αλλά επίσης και αυτό ίσως ήταν το πιο σημαντικό ο «ιστορικός συμβιβασμός» ήταν μία πρόταση, μία «στρατηγική», η οποία δεν απευθυνόταν μόνο στα κόμματα, αλλά κυρίως στο σύνολο του Ιταλικού λαού στους πολίτες που είχαν συνειδητοποιήσει ότι η ανάγκη για έξοδο της χώρας από την κρίση ήταν επιτακτική.

¹²¹ Βλ. στο ίδιο, σσ. 159-162.

¹²² Βλ. στο ίδιο, σ. 193.

Η έξοδος όμως θα μπορούσε να γίνει μόνο μέσω μίας ανανεωτικής πορείας, υιοθετώντας εκείνες τις πολιτικές που θα οδηγούσαν στον βαθύ μετασχηματισμό της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, στην εξυγίανση των κρατικών πρακτικών και τέλος στον μεγαλύτερο εκδημοκρατισμό της χώρας.

Σκοπός του ιστορικού συμβιβασμού και της συμμετοχής της εργαζόμενης τάξης στην εξουσία δεν ήταν η διάλυση της προϋπάρχουσας κατάστασης δημιουργώντας χάος, αλλά η εξεύρεση μίας αποτελεσματικής πολιτικής για να αντιμετωπιστούν τα επιτακτικά προβλήματα της χώρας. Απώτερος στόχος του Ιστορικού συμβιβασμού ήταν η σταδιακή αλλαγή της οργάνωσης της οικονομικοπολιτικής ζωής ώστε να κατακτιόνταν η ισότητα που θα οδηγούσε στην ανεπηρέαστη ανάπτυξη όλων των πολιτών.

Μια τέτοια προοπτική ήταν φυσικό για τον Μπερλίνγκουερ, να βρίσκει πολύ μεγάλη αντίσταση από τις *«περιορισμένες αλλά αρκετά δυνατές και επιθετικές οικονομικές και πολιτικές ομάδες»*,¹²³ οι οποίες θα έχαναν την ηγετική τους θέση και τα προνόμια τους. Γι' αυτό ήταν απαραίτητη η ευρεία σύγκλιση, και όχι για την εξάλειψη ενός αντιπολιτευτικού λόγου, ο οποίος σε τελική ανάλυση θα συνεχιζόταν να υφίσταται στα πλαίσια μιας πλουραλιστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Η συγκατάθεση και η συμμετοχή της πλειοψηφίας των πολιτών στην πολιτική ζωή της χώρας και στην ανανεωτική προσπάθεια θα οικοδομούσε μία σχέση εμπιστοσύνης με την κρατική εξουσία και στέρεες βάσεις που θα αποτελούσαν την εγγύηση για την τήρηση του συντάγματος και για την διατήρηση των ελευθεριών.

Όπως ανέφερε ο Μπερλίνγκουερ, προϋπόθεση για τη συγκατάθεση της πλειοψηφίας του λαού δεν αποτελούσε η ομοιογενοποίησή του αντιθέτως, οι διάφορες ομάδες που οργανώνονταν μέσα στην κοινωνία θα έπρεπε να ενδυναμώνονται

¹²³ Βλ. στο ίδιο, σ. 194.

και να είναι σε θέση να διεκδικούν τη συμμετοχή τους στην πολιτική αρένα.¹²⁴ Η επικοινωνία με όλες αυτές τις διαφορετικές συσπειρώσεις πολιτών θα αποτελούσε την έμπνευση για τις επιμέρους πολιτικές που θα έπρεπε να ακολουθηθούν και για τις επιμέρους ανάγκες που διαμορφώνονταν στο σύγχρονο κόσμο.

Έτσι, οι πολιτικές που θα υιοθετούνταν θα ήταν πραγματικά ανανεωτικές και επικαιροποιημένες και θα απολάμβαναν την αποδοχή των πολιτών. Για τους περισσότερους υποστηρικτές της δημοκρατικής μετάβασης στον σοσιαλισμό ήταν απαραίτητη η ανάπτυξη της δημοκρατίας στη βάση, ο Μπερλίνγκουερ αναφέρει ότι, η «*ανάπτυξη της δημοκρατίας βάσης... όχι μόνο συμβάλλει στην πιο αποτελεσματική λειτουργία των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας..., αλλά μπορεί να δώσει ώθηση στην εξυγίανση, στην αναγέννηση, στην ανανέωση των πολιτικών κομμάτων...*»¹²⁵ και δεν θα έπρεπε να παρανοείται ως απόπειρα για ένα σύστημα άμεσης δημοκρατίας όπως τόνιζε ο Πουλαντζάς και ο Ιγκράο.

Ο Ιταλικός λαός φαινόταν να πείθεται από την πρόταση του ΙΚΚ και το ίδιο αυξάνει την δυναμικότητά στις εκλογές του 1975 περίπου κατά έντεκα ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με τις εκλογές του 1970. στις ίδιες εκλογές, παρατηρήθηκε μετατόπιση προς τα αριστερά περίπου τριών εκατομμυρίων ψήφων ενώ ένας στους τρεις Ιταλούς ψήφισε το ΙΚΚ. Τα αριστερά κόμματα συγκέντρωσαν το 47% των ψήφων ενώ η ΧΔ σημείωσε το κατώτερο ποσοστό μετά το 1946 και η άκρα δεξιά άρχισε να υποχωρεί.¹²⁶

Η μεγάλη επιτυχία του ΙΚΚ στις εκλογές δεν οφείλονταν μόνο στην εξαγγελία μιας γενικής πολιτικής γραμμής, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι, όπου υπήρξε συμμετοχή των κομμουνιστών στις τοπικές

¹²⁴ Βλ. στο ίδιο, σσ. 194-202, «δημοκρατία βάσης» η οργάνωση κοινωνικών κινημάτων π.χ γυναικείων, νεολαιίστικων, διανοούμενων, συνεταιρισμοί κάθε είδους κτλ. Τα οποία οργανώνονται με δημοκρατικό τρόπο.

¹²⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 202.

¹²⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 205.

διοικήσεις είχε θετικό αποτέλεσμα και κατάφεραν να επιδείξουν σημαντικό έργο¹²⁷ όπως ανέφερε σε μία συνέντευξή του ο Μπερλίνγκουερ. Την ίδια περίοδο εξασφαλίστηκε σημαντική οικονομική βοήθεια για την επίσημη εφημερίδα του κόμματος και πάνω από 2 εκατομμύρια πολίτες συγκεντρώνονται για να ακούσουν τον Μπερλίνγκουερ.¹²⁸

Το ενδιαφέρον για την πολιτική ξαναζωήρευσε, και ο όρος «ιστορικός συμβιβασμός» κυριαρχούσε στην πολιτική σκηνή της Ιταλίας αλλά και στο εξωτερικό για μεγάλο χρονικό διάστημα. Παρ' όλα αυτά από πλευράς των άλλων κομμάτων ο ιστορικός συμβιβασμός ήταν αντιμέτωπος με επίμονες αρνήσεις και προσπάθειες να παραχαραχθεί το νόημα του.

4. Ευρωκομμουνισμός

Στον τρίτο δρόμο που εισήγαγε στην πολιτική σκηνή της Δυτικής Ευρώπης ο Τολιάτι και στην έννοια του «ιστορικού συμβιβασμού» που διατύπωσε αργότερα ο Μπερλίνγκουερ, ο οποίος αποτελούσε στην ουσία μία στρατηγική, έναν τρόπο δράσης που εξειδίκευε και διαμόρφωνε την πολιτική στην οποία συνίσταται ο «τρίτος δρόμος», βρισκόταν η «διαμόρφωση της στρατηγικής ολόκληρης του αριστερού κινήματος στην καπιταλιστική Ευρώπη».¹²⁹ Αποτέλεσαν τον πρόδρομο αυτού που στη συνέχεια ονομάστηκε «ευρωκομμουνισμός» και που επηρέασε την πολιτική σκέψη όλων των κομμουνιστικών κομμάτων που δρουν στην Ευρώπη αλλά και παγκοσμίως.

¹²⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 207.

¹²⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 165.

¹²⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 103.

Η έννοια του «ευρωκομμουνισμού» διατυπώθηκε πιο θεωρητικά από τον Γενικό Γραμματέα του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Σαντιάγκο Καρίλιο. Στο έργο του «Ευρωκομμουνισμός και Κράτος» δίνεται ένας εκτενής ορισμός για το σημαίνει ο ευρωκομμουνισμός και ποιες είναι οι στρατηγικές που θα πρέπει να ακολουθηθούν από τα Κομμουνιστικά κόμματα της Ευρωπαϊκής δύσης με βάση πάντα το ιδιαίτερο περιβάλλον στο οποίο δραστηριοποιούνται, αυτό της Ενωμένης Ευρώπης.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Καρίλιο η μεταστροφή της κοινωνίας προς μια σοσιαλιστική πορεία θα έπρεπε να συντελείται μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες, στις οποίες θα υπήρχαν κοινοβούλιο αντιπροσωπευτικοί θεσμοί και φυσικά πολυκομματισμός. Η λαϊκή κυριαρχία θα ασκούσαν σε τακτικά χρονικά διαστήματα με καθολική ψηφοφορία θα δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα στα ατομικά δικαιώματα, στις θρησκευτικές ελευθερίες καθώς και στην ελεύθερη καλλιτεχνική και πνευματική έκφραση και όλα αυτά θα συνέβαλλαν στην ευρύτερη συμμετοχή του λαού σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής δραστηριότητας. Τα συνδικάτα θα ήταν ανεξάρτητα από το Κράτος και τα κόμματα. Η αντιπολίτευση θα ήταν ελεύθερη να προβαίνει σε κριτική των κυβερνητικών πρακτικών και να ασκεί όλες εκείνες τις λειτουργίες που προβλέπονται σε μία κοινοβουλευτική δημοκρατία. Παράλληλα, τα κόμματα θα ήταν ελεύθερα από τον εξωτερικό έλεγχο και την καθοδήγηση ενώ συγχρόνως θα διατηρούσαν τον διεθνιστικό τους χαρακτήρα, δείχνοντας αλληλεγγύη προς τις χώρες του Τρίτου κόσμου και συμμετέχοντας ενεργά σε κάθε προσπάθεια εκδημοκρατισμού των διεθνών σχέσεων.¹³⁰

«ο δημοκρατικός σοσιαλισμός»

¹³⁰ Καρίλιο Σ., Γιάννης Λελουδης, *Ευρωκομμουνισμός και Κράτος*, Θεμέλιο Αθήνα 1978, σ.139.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Καρίλιο, βάση της έννοιας του «ευρωκομμουνισμού» ήταν ο «δημοκρατικός σοσιαλισμός». Σύμφωνα με αυτόν το πέρασμα σε μια σοσιαλιστική τάξη πραγμάτων θα ήταν μια αργή διαδικασία κατά την οποία θα συνυπήρχαν ιδιωτικές και δημόσιες μορφές ιδιοκτησίας. Στην αρχή θα γινόταν προσπάθεια για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διατήρηση των υπάρχουσών παραγωγικών δυνάμεων καθώς και των κοινωνικών υπηρεσιών προκειμένου να διατηρηθεί η δημοκρατία και να αποφευχθεί η βία από την πλευρά των πληγέντων. Συγχρόνως, όμως η κοινωνία θα αναλάμβανε ολοένα και περισσότερους αποφασιστικούς τομείς της οικονομίας. Με τον όρο κοινωνία δεν εννοούσε απλώς τη κρατικοποίηση¹³¹ αυτών των τομέων, αλλά τη συμμετοχή όλων των τοπικών και περιφερειακών αρχών στην προσπάθεια να μεγιστοποιηθεί η συμμετοχή του λαού στις καίριες αποφάσεις για την οικονομία.

Ο προγραμματισμός της οικονομίας δεν θα είχε καμία σχέση με τα πενταετή προγράμματα που ακολουθούσε η ΕΣΣΔ αλλά θα γινόταν από κάτω προς τα πάνω λαμβάνοντας υπόψη σύμφωνα με τον Καρίλιο: «τις ανάγκες και τις δυνατότητες κάθε τομέα του πληθυσμού, κάθε επιχείρησης ή υπηρεσίας».¹³² Στόχος ήταν η ευμάρεια των πολιτών και η ίση ανάπτυξη όλων των περιοχών της χώρας. Ο προγραμματισμός θα έπρεπε να γίνεται πάντα στη βάση της κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και της οικονομικής απόδοσης.¹³³

Η συνύπαρξη της ιδιωτικής και της δημόσιας περιουσίας σήμαινε και την αποδοχή της δημιουργίας υπεραξίας καθώς και την ατομική ιδιοποίηση της. Προκειμένου όμως να συγκλίνουν η κοινωνική δικαιοσύνη με την οικονομική απόδοση, η δημιουργία κέρδους θα

¹³¹ Ο Καρίλιο αντιλαμβάνεται το κράτος ως έναν ουδέτερο μηχανισμό το οποίο αντιδρά συχνά με τρόπο ευνοϊκό προς την αστική τάξη εξαιτίας του κοινωνικοπολιτικού συστήματος μέσα στο οποίο δραστηριοποιείται.

¹³² *Ευρωκομμουνισμός και Κράτος*, οπ. αν. παρ. σ.100.

¹³³ Βλ. στο ίδιο, σ.100.

έπρεπε να ελέγχεται από το κράτος μέσω της φορολογίας προκειμένου να μην είναι υπερβολική, αλλά να ήταν όση χρειάζεται για την τόνωση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.¹³⁴

Οι κοινωνικοί στόχοι που τίθενται μέσα από τον Ευρωκομμουνισμό για τον Καρίλιο, ήταν αρχικά η μεταρρύθμιση της παιδείας. Η δωρεάν και υποχρεωτική παιδεία για όλους αποτελούσε νευραλγικό παράγοντα ολόκληρου του προγράμματος του Ευρωκομμουνισμού. Αρχικά θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε αυτή όλοι ανεξαιρέτως προκειμένου από την μία πλευρά να καταφέρει ολόκληρος ο πληθυσμός να αποκτήσει τα εφόδια για την προσωπική αλλά και τη συλλογική του ανάπτυξη. Και από την άλλη πλευρά προκειμένου να ήταν εφικτή η «ιδεολογική ανεξαρτητοποίηση»¹³⁵ από την οικογένεια.

Η παιδεία είχε ένα διπλό χαρακτήρα για τον Καρίλιο, ήταν απαραίτητη για την διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου, ο οποίος θα ήταν ικανός να σκέφτεται και να ενεργεί ελεύθερος μέσα στα κοινωνικά όρια αλλά και αποτελούσε και μια παραγωγική δύναμη πολύ σημαντική για την οικονομική ευμάρεια προσφέροντας τις απαραίτητες γνώσεις για την επαγγελματική και επιστημονική ανάπτυξη. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα έπρεπε να προσανατολίζεται στο να τονίζει και να προαγάγει την συλλογικότητα και την αλληλεγγύη σε ολόκληρη την κοινωνία.

Ο δεύτερος κοινωνικός στόχος που τίθεται από τον Καρίλιο για τον ευρωκομμουνισμό, ήταν η «κοινωνικοποίηση της ιατρικής»,¹³⁶ δηλαδή η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη πρόσβαση των πολιτών στις υπηρεσίες υγείας. Αυτό δεν μπορούσε να συμβεί με την εφαρμογή καταναγκαστικών μέτρων που δεν θα επέτρεπαν την ελεύθερη άσκηση του επαγγέλματος των γιατρών, αλλά μέσω της προσφοράς

¹³⁴ Βλ. στο ίδιο, σ.102.

¹³⁵ Βλ. στο ίδιο, σ.102.

¹³⁶ Βλ. στο ίδιο, σ.102.

όλου εκείνου του υλικοτεχνικού υλικού που ήταν αναγκαίο ώστε να δημιουργηθούν μονάδες ιατρικής περίθαλψης άρτια εξοπλισμένες και επανδρωμένες σε ολόκληρη την περιφέρεια. Συγχρόνως θα έπρεπε να λαμβάνονται και τα κατάλληλα μέτρα για την προαγωγή της έρευνας και για την εκπαίδευση αριθμητικά επαρκούς προσωπικού.

Στο πολιτικό επίπεδο σύμφωνα με τον Καρίλιο θα επικρατούσε ιδεολογικός και πολιτικός πλουραλισμός.¹³⁷ Όλοι ανεξαιρέτως θα μπορούσαν να οργανώνονται πολιτικά σε κόμματα προκειμένου να προασπίσουν τα συμφέροντα τους. Η ταξική πάλη θα συνεχιζόταν να υφίσταται και να εκδηλώνεται ανοιχτά μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες. Παρ' όλα αυτά η κοινωνική συναίνεση θα ήταν πολύ μεγαλύτερη εφόσον ολόκληρος ο πληθυσμός θα είχε συμμετοχή στην ανάπτυξη της οικονομίας και στις κοινωνικές υπηρεσίες. Η ανάπτυξη του δημόσιου τομέα και η συμμετοχή της εργατικής τάξης και των προοδευτικών δυνάμεων στην εξουσία θα εξασφάλιζαν την όσο το δυνατό μεγαλύτερη ενσωμάτωση του πληθυσμού και κατά συνέπεια το προχώρημα προς μία αταξική κοινωνία.

Σε όλη τη διαδικασία μετασχηματισμού του κοινωνικοπολιτικού συστήματος προς μία σοσιαλιστική κοινωνία δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια της δημοκρατίας και στο ρόλο του κοινοβουλίου ως τρόπο άσκησης της εξουσίας τόσο από πολιτικούς των Κομμουνιστικών Κομμάτων της Ευρώπης (όπως ο Τολιάτι, ο Ιγκράο και ο Καρίλιο) όσο και από πολιτικούς φιλοσόφους (όπως τον Πουλαντζά) . Οι εργαζόμενες μάζες σύμφωνα με αυτούς, καλούνταν να καταλάβουν την εξουσία μέσα από τις διαδικασίες που ορίζονται από το σύνταγμα, οι κοινοβουλευτικές δημοκρατίες έθεταν τα όρια μέσα στα οποία θα διαδραματιζόταν η πάλη για την εξουσία. Στόχος των εργαζομένων θα ήταν ο εμπλουτισμός των δημοκρατικών θεσμών προκειμένου να γίνονται όλο και πιο αντιπροσωπευτικοί και να επιτυγχάνεται περισσότερος εκδημοκρατισμός όλων των

¹³⁷ Βλ. στο ίδιο, σ.103.

λειτουργιών του κράτους και της κοινωνίας. Η δημοκρατία δε νοούνταν ως αντίθετη του σοσιαλισμού αλλά αντιθέτως ήταν το «όχημα» που θα οδηγούσε στις αταξικές κοινωνίες. Ο εμπλουτισμός των δημοκρατικών θεσμών θα γινόταν σε όλα τα επίπεδα άσκησης εξουσίας και θα δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάπτυξη αυτοδιοικητικών μηχανισμών στους οποίους ο λαός θα έχει πιο άμεση συμμετοχή όπως οι λαϊκές συνελεύσεις που είχαν προταθεί από τον Ιγκράο. Ενώ ο Καρίλιο έκρινε απαραίτητο ότι ο λαός θα έπρεπε να μπορεί να επέμβει σε όλα τα επίπεδα εξουσίας και να ασκεί έλεγχο.¹³⁸

Ο δημοκρατικός δρόμος προς τον σοσιαλισμό σύμφωνα με τον Πουλαντζά υπονοούσε τον ριζικό μετασχηματισμό του κράτους συνδυάζοντας την εμβάθυνση και την διεύρυνση των δημοκρατικών αντιπροσωπευτικών θεσμών με την ανάπτυξη μορφών άμεσης δημοκρατίας στη βάση και την εξάπλωση των αυτοδιαχειριστικών εστιών.¹³⁹

Οι «εκλεπτυσμένες» λύσεις που σύμφωνα με τον Γκράμσι έπρεπε να αναζητηθούν μέσα στους θεσμούς προκειμένου να επιτευχθεί μια νέα ηγεμονία, βρίσκονταν στην πολυπλοκότητα και τον πλούτο των πολιτικών μορφών και μόνο μέσα από αυτή την διαδικασία θα μπορούσαμε να φτάσουμε στον μαρασμό του κράτους¹⁴⁰ σύμφωνα με τον Ιγκράο. Για τον Πουλαντζά ο μετασχηματισμός του κράτους δεν θα γινόταν βίαια με την κατάληψη της εξουσίας από μία άλλη μορφή εξουσίας που θα δημιουργούνταν εκτός αυτού αλλά σταδιακά, οξύνοντας τις εσωτερικές αντιθέσεις που υπάρχουν μέσα στο κράτος προκειμένου να αλλάξει ο συσχετισμός

¹³⁸ Σε αυτό το σημείο ο Καρίλιο αναφέρει την «πολιτική απεργία» ως τον έσχατο τρόπο με τον οποίο ο λαός μπορεί να αναιρέσει την εντολή που έχει παραχωρήσει σε μία κυβέρνηση όταν αυτή απομακρύνεται από «κοινωνικό αίσθημα και συμφέρον», προκειμένου να ζητήσει πρόωρες εκλογές.

¹³⁹ Πουλαντζάς Ν., *Νίκος Πουλαντζάς Κείμενα Μαρξισμός, Δίκαιο, Κράτος*, Νήσος-Π. Καπόλα Αθήνα 2009, σ. 479.

¹⁴⁰ *Μάζες και Εξουσία*, οπ. αν. παρ. σ. 44

δυνάμεων ανάμεσα στις τάξεις. Αυτό προϋπόθετε ότι το υπάρχον κράτος θα βρισκόταν σε κρίση μία κρίση όμως που δεν θα οδηγούσε αναγκαστικά στην κατάρρευση του.¹⁴¹

Επίσης, για πρώτη φορά το άτομο μπαίνει στο κέντρο της σοσιαλιστικής κοινωνίας, η υπεράσπιση των ατομικών δικαιωμάτων ήταν πρωταρχικό μέλημα των σοσιαλιστικών κομμάτων και όπως χαρακτηριστικά έγραφε και ο Καρίλιο: ακόμα «και των μειοψηφιών που βρίσκονται σε διάσταση με το σύνολο της κοινωνίας»,¹⁴² αναγνωριζόταν η διαφορετικότητα του καθενός και το αναφαίρετο δικαίωμα του να είναι αυτεξούσιος σε ότι αφορά την προσωπική του ζωή και ανάπτυξη. Παρ' όλα αυτά το άτομο θα έπρεπε να συνειδητοποιεί ότι σε κρίσιμες στιγμές τα συλλογικά κριτήρια θα έπρεπε να τίθενται πάνω από τα προσωπικά.

Η στάση απέναντι στο ρόλο που θα είχε το άτομο ως ανεξάρτητη μονάδα σε μία κοινωνία για τον Καρίλιο ήταν συναφής και με το ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσουν τα κράτη μέσα στο παγκόσμιο σκηνικό. Κάθε κράτος θα ήταν αυτόνομο να διαλέξει τον τρόπο δράσης και να προγραμματίσει όχι μόνο τις εθνικές του υποθέσεις αλλά και τις εξωτερικές του σχέσεις με τα άλλα κράτη. Αναγνωριζόταν η διαφορετικότητα του καθενός, η οποία ήταν απόρροια ποικίλων ιστορικών και οικονομικό κοινωνικών συνθηκών, οπότε δεν θα ήταν δυνατό να διαμορφωθεί ένα πρόγραμμα, το οποίο να μπορούσε να υλοποιηθεί από όλα τα κράτη ανεξαιρέτως.

Όσον αφορά όμως στο χώρο της Ευρώπης και ιδιαίτερα για τις χώρες που ήταν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι πολύπλοκες σχέσεις αλληλεπίδρασης που τις συνέδεαν επέβαλλαν για τον Καρίλιο, την υιοθέτηση μίας κοινής στρατηγικής. Μια στρατηγική όμως (πάντα στη βάση μιας σοσιαλιστικής προοπτικής) που θα έθετε

¹⁴¹ Νίκος Πουλιαντζάς *Κείμενα Μαρξισμού, Δίκαιο, Κράτος*, οπ. αν. παρ. σσ. 473-491.

¹⁴² *Ευρωκομμουνισμός και Κράτος*, οπ. αν. παρ. σ.124.

το γενικότερο πλαίσιο και τους στόχους και θα έδινε την ελευθερία σε κάθε κράτος μέλος να βρει μόνο του τους τρόπους για την υλοποίησή τους. Η Ευρώπη θα έπρεπε να διεκδικήσει για τον εαυτό της μια πιο βαρύνουσα θέση στην παγκόσμια σκακιέρα και να λειτουργήσει σαν αντισταθμιστικός παράγοντας στην ανεξέλεγκτη προσπάθεια των μεγάλων δυνάμεων να αυξήσουν την επιρροή τους μονομερώς σε βάρος των υπόλοιπων λαών. Θα έπρεπε να διεκδικήσει μια τέτοια θέση όχι για να αυξήσει την δική της επιρροή και να αποκτήσει μερίδιο εξουσίας παγκοσμίως, αλλά, για να προασπίσει την ειρήνη και να «επιβάλλει» μια πιο δημοκρατική και ισότιμη βάση στις διεθνείς σχέσεις κυρίως για τις χώρες του τρίτου κόσμου.

Ιδιαίτερα μετά την αποσταθεροποίηση του ιμπεριαλισμού και την αποαποικιοποίηση που χαρακτήριζε την περίοδο κατά την οποία η Ευρώπη έκανε τα πρώτα της βήματα ως μία κοινότητα ανεξάρτητων Κρατών, για τον Καρίλιο, μια ενωμένη Ευρωπαϊκή Αριστερά η οποία θα είχε μερίδιο εξουσίας, θα μπορούσε να προσφέρει την απαραίτητη αλληλεγγύη στις χώρες του τρίτου κόσμου στο να αποκτήσουν την ελευθερία τους, να εδραιώσουν δημοκρατικούς θεσμούς στις χώρες τους και να διευκολύνουν την ανάπτυξή τους.

Επίσης ο ίδιος υποστήριζε ότι, η αύξηση της συνεργασίας με τις σοσιαλιστικές χώρες κυρίως σε οικονομικό επίπεδο θα έδινε στην Ευρώπη μια ώθηση ανάπτυξης χωρίς να σημαίνει τον άμεσο μετασχηματισμό των οικονομικών σχέσεων των χωρών της δυτικής Ευρώπης. Αντίθετα, οι παραδοσιακές αγορές θα εμπλουτίζονταν και θα διαφοροποιούνταν προς μια κατεύθυνση η οποία θα ερχόταν σε αντίθεση με το μονοπωλιακό κεφάλαιο που απομυζούσε την δημοκρατικότητα αλλά και τις αναπτυξιακές δυνάμεις του οικονομικού συστήματος.

Η δημιουργία της Ευρωπαϊκής ένωσης έδινε, σύμφωνα με τον Πουλαντζά, μια ιστορική δυνατότητα για τα κράτη μέλη να επιτύχουν τον μετασχηματισμό της κοινωνίας σύμφωνα με τις αρχές του

δημοκρατικού σοσιαλισμού. Οι κοινωνικές σχέσεις που αναδύονταν μέσα στα πλαίσια της ενοποιημένης Ευρώπης αλλά και η «κρατική μορφή που εγκαθιδρύεται»¹⁴³ για όλα τα Ευρωπαϊκά κράτη σε συνδυασμό με την κρίση του κράτους το οποίο ο Πουλαντζάς παρομοίαζε με «φιλντισένιο πύργο»,¹⁴⁴ αποτελούσαν για την Ευρωπαϊκή αριστερά μια μοναδική ευκαιρία προκειμένου να διεκδικήσει μερίδιο εξουσίας και να επιτύχει τον μετασχηματισμό του κράτους ο οποίος θα συνδυάζονταν με την ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών σε όλες τις λειτουργίες του.

Ο μετασχηματισμός της κοινωνίας για τον Πουλαντζά, δε σήμαινε τη δυαδική σύγκρουση ανάμεσα στην κρατική εξουσία και σε μία άλλη μορφή εξουσίας η οποία θα έπαιρνε την θέση της κρατικής. Η Κρίση του κράτους δεν σήμαινε απαραίτητως κατάρρευση του ήταν μία κρίση η οποία θα όξυνε τις εσωτερικές αντιθέσεις του κράτους και οδηγούσε στο μετασχηματισμό του μέσα σε αυτό. Αυτό θα ήταν μια μακροχρόνια διαδικασία που προϋπόθετε τον συντονισμό των διάφορων κέντρων αντίστασης που διέθεταν οι λαϊκές μάζες στους κόλπους του κράτους¹⁴⁵ καθώς, και την ενδυνάμωση τους σε τέτοιο βαθμό, ώστε να γίνονταν οι βασικοί φορείς της εξουσίας.¹⁴⁶ Η διαδικασία αυτή θα έπρεπε σύμφωνα με τον Πουλαντζά να συνδυάζεται απαραίτητως και με τον αγώνα έξω από τα στενά όρια του κρατικού μηχανισμού για μια πιο δίκαιη και δημοκρατική κοινωνία. Ο μετασχηματισμός δε θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο αλλάζοντας το κράτος, αλλά, συγχρόνως ήταν απαραίτητη και η ανάπτυξη μιας νέας μορφής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας η

¹⁴³ Νίκος Πουλαντζάς *Κείμενα Μαρξισμού, Δίκαιο, Κράτος*, οπ. αν. παρ. σ.480.

¹⁴⁴ Βλ. στο ίδιο, σ.480.

¹⁴⁵ Σε αυτό το σημείο ο Πουλαντζάς δεν αναφέρεται μόνο στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους όπως είναι για παράδειγμα η παιδεία αλλά σε όλες τις μορφές της κρατικής εξουσίας συμπεριλαμβανομένων και των οργάνων που ασκούν την νόμιμη βία (στρατός και αστυνομία).

¹⁴⁶ Νίκος Πουλαντζάς *Κείμενα Μαρξισμού, Δίκαιο, Κράτος*, οπ. αν. παρ. σ.481.

οποία θα στηριζόταν στη βάση της σε ολοένα και περισσότερες μορφές άσκησης άμεσο-δημοκρατικών λειτουργιών και εστιών αυτοδιαχείρισης.

Μια ενοποιημένη στρατηγική για όλα τα σοσιαλιστικά κόμματα του ευρωπαϊκού χώρου θα έδινε τα εχέγγυα για τον Καρίλιο τόσο για τη διατήρηση της ειρήνης και όσο και για την προαγωγή της δημοκρατίας παγκοσμίως ενώ συγχρόνως θα πρόσφερε την απαραίτητη δύναμη και ενότητα στα σοσιαλιστικά κόμματα να προβούν στον μετασχηματισμό της κοινωνίας, Ο μετασχηματισμός όμως δεν ήταν δυνατό να επιτευχθεί για μία και μόνο χώρα δεδομένων των ποικίλων σχέσεων αλληλεξάρτησης – όχι μόνο σε οικονομικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο– που είχαν διαμορφωθεί μέσα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο Καρίλιο, σύμφωνα με τη θεωρία του «πολυκεντρισμού» του Τολιάτι θεωρούσε ότι, στόχος του ευρωκομμουνισμού ήταν η δημιουργία μιας Ευρώπης ανεξάρτητης τόσο από την ΕΣΣΔ όσο και από τις ΗΠΑ. Η δημιουργία μιας πολυκεντρικής ισορροπίας ήταν ο μόνος τρόπος για τη διαφύλαξη της παγκόσμιας ειρήνης και η Ευρώπη θα έπρεπε να αναλάβει το ρόλο που της αναλογούσε σε αυτό.

Μια μεγαλύτερη συνεργασία σε πολιτικό επίπεδο και κυρίως στον τομέα της άμυνας ήταν απαραίτητη προκειμένου να επιτευχθεί το ξεπέραςμα της πολιτικής των συνασπισμών και της διπολικής ισορροπίας που είχε διαμορφωθεί από τον ψυχρό πόλεμο. Η πολιτική ένωση όμως θα έπρεπε να διασφαλίζει και την αυτονομία της κάθε χώρας και την δυνατότητα της να δρα ανεπηρέαστη τόσο στις εξωτερικές όσο και στις εσωτερικές υποθέσεις της. Δηλαδή μία Ευρώπη της αλληλεγγύης, όπου κάθε χώρα θα διατηρούσε την ιδιαιτερότητα της και θα ήταν προσανατολισμένη προς τον σοσιαλισμό.

Για τον Καρίλιο, το πολιτικό σύστημα που υπήρχε ήδη στην δυτική Ευρώπη και βασιζόταν στους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, στο κοινοβούλιο, στη διάκριση των εξουσιών τον πολιτικό και φιλοσοφικό πλουραλισμό, την αποκέντρωση και τα δικαιώματα του ανθρώπου ήταν στη βάση του αποδεκτό αλλά υποστήριζε ότι θα μπορούσε να είναι αποτελεσματικότερο σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση το ζητούμενο για αυτόν ήταν ο ολοένα και περισσότερος εκδημοκρατισμός και η μείωση της απόστασης ανάμεσα στο λαό και την εξουσία.¹⁴⁷ Ο μετασχηματισμός του κράτους και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του αυτοδιαχειριστικού κινήματος και της άμεσης δημοκρατίας στη βάση ήταν ο τρόπος με τον οποίο θα μπορούσε να επιτευχθεί ο εκδημοκρατισμός και αύξηση της ποιότητας ζωής όλων των πολιτών. Οι δύο αυτές συνιστώσες που αποτελούσαν την στρατηγική για το δημοκρατικό σοσιαλισμό θα έπρεπε να συντονιστούν, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος η «καθεμιά να ακολουθήσει τη μοναχική και ιδιαίτερη πορεία της» όπως φοβόταν ο Πουλαντζάς.¹⁴⁸

Πρακτικά προβλήματα του «δημοκρατικού σοσιαλισμού»

Όλα τα παραπάνω δεν αποτελούσαν μια επιστροφή στη σοσιαλδημοκρατία, άλλωστε αυτή ήταν και η βασική κριτική που δεχόταν τόσο ο «Ευρωκομμουνισμός» όσο και «ο τρίτος δρόμος» από την αριστερά, στόχος αυτού του νέου στρατηγικού κινήματος δεν ήταν η διοίκηση του καπιταλισμού και η εισαγωγή κάποιων νέων πολιτικών που θα διευκόλυναν τη ζωή της εργατικής τάξης (π.χ το κράτος πρόνοιας) αλλά ο συνολικός μετασχηματισμός της κοινωνίας.

¹⁴⁷ *Ευρωκομμουνισμός και Κράτος*, οπ. αν. παρ. σσ. 132-133.

¹⁴⁸ *Νίκος Πουλαντζάς Κείμενα Μαρξισμού, Δίκαιο, Κράτος*, οπ. αν. παρ. σ.481.

Η προηγούμενη εμπειρία των φασιστικών και ναζιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη έκανε ακόμα πιο επιτακτική την διατήρηση και την ενδυνάμωση της δημοκρατίας για αυτό και η επαναστατική πρακτική δεν αποτελούσε λύση εκείνη την περίοδο χωρίς όμως να αποκλείεται η προσφυγή σε κάτι τέτοιο εάν αυτό κρινόταν αναγκαίο. Παρ' όλα αυτά η επιμονή των κομμουνιστικών κομμάτων για ένα δημοκρατικό πέρασμα στο σοσιαλισμό περιορίστηκε σε απλές εξαγγελίες ενώ στην ουσία η Αριστερά δεν κατάφερε να εμπνεύσει να παρακινήσει, να ενσωματώσει και να διατηρήσει ένα μαζικό κίνημα που θα υποστήριζε την διαδικασία για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας. Τελικά, οδηγήθηκε στην αδυναμία της να διαχειριστεί τα διάφορα κοινωνικά κινήματα της εποχής και να επιτύχει μια πιο ουσιαστική μεταρρύθμιση της κοινωνίας. Και τέλος στην ενδυνάμωση του κέντρου και της κεντροαριστεράς δημιουργώντας σύγχυση στους πολίτες, οι οποίοι συχνά θεωρούσαν τον σοσιαλισμό συνώνυμο με το κράτος πρόνοιας.

Όταν διατυπώνονται αυτές οι θέσεις είχε ήδη ξεσπάσει η ενεργειακή κρίση και η οικονομική κατάσταση των περισσότερων Ευρωπαϊκών χωρών ήταν πολύ δυσμενής. Η κρίση αυτή όμως δεν ήταν μόνο οικονομική αλλά είχε επίσης διάφορες ηθικές, πολιτικές και θεσμικές όψεις¹⁴⁹ για τον Μπερλίνγκουερ. Επίσης, το ψυχρό-πολεμικό κλίμα που επικρατούσε μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο και η προσπάθεια των μεγάλων δυνάμεων να αυξήσουν τις σφαίρες της επιρροής τους δημιουργούσαν ένα κλίμα ανασφάλειας και έντονου φόβου για μια επικείμενη ατομική καταστροφή. Τα κράτη μέλη της ευρωπαϊκής κοινότητας, που είχε σχηματιστεί ακριβώς για να αποφευχθεί ο φόβος ενός τρίτου μεγάλου πολέμου στην Ευρώπη, αντί να ακολουθήσουν μια ενωτική πορεία για το ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης αλλά και για να καταφέρουν να βγουν πιο

¹⁴⁹ *Ιστορικός Συμβιβασμός*, οπ. αν. παρ. σ. 224.

δυναμωμένα, εδραιώνοντας την θέση της Ένωσης στην παγκόσμια πολιτική σκηνή, εμφανίζονταν ανταγωνιστικά παραλύοντας τους υπάρχοντες θεσμούς.

Οι ιθύνοντες των ηγετικών ομάδων των κρατών μελών δεν είχαν συνειδητοποιήσει την ανάγκη κοινής πολιτικής δράσης προκειμένου να ξεπεράσουν την κρίση που ήταν κοινή για όλους. Κάθε κράτος ξεχωριστά δεν ήταν ικανό να ανταπεξέλθει καθώς τα συνέδεαν πολύπλοκες και ποικίλες οικονομικές σχέσεις. Η μόνη επιβεβλημένη πρακτική θα ήταν μία ενωτική πορεία με κοινές δράσης από όλα τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης.

Εξάλλου, οι συνθήκες κυρίως στο χώρο της Μεσογείου είχαν αλλάξει προς θετική κατεύθυνση μετά την κατάρρευση των δικτατοριών στην Πορτογαλία και την Ελλάδα, την άνοδο της Αριστεράς στην Γαλλία και τα σημάδια κατάρρευσης της δικτατορίας στην Ισπανία. Οι παραπάνω εξελίξεις στον Ευρωπαϊκό χώρο σύμφωνα με το Καρίλιο, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη συνεργασία μεταξύ των χωρών και να θέσουν τις βάσεις για μία ανανεωτική πολιτική σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Κάτι τέτοιο προϋπόθετε ότι θα συνεχιζόταν η πολιτική της διεθνούς ύφεσης, η οποία θα οδηγούσε σε μείωση των στρατιωτικών δυναμικοτήτων των δύο συνασπισμών και στην αύξηση της συνεργασίας μεταξύ τους. Η *«ύφεση και η συνεργασία δε σημαίνουν το τέλος της ιδεολογικής πάλης»*¹⁵⁰ έλεγε ο Μπερλίνγκουερ μια πάλη όμως που δεν θα έπρεπε να νοείται ως ένας ανταγωνισμός ανάμεσα σε σοσιαλιστικά και καπιταλιστικά κράτη. Η αύξηση του αισθήματος της ασφάλειας παγκοσμίως και η έκλειψη των καταστροφικών σεναρίων για μία ατομική καταστροφή θα επέτρεπε τις προοδευτικές δυνάμεις να λειτουργήσουν με τρόπο δημιουργικό προς το δρόμο της οικονομικής ανάπτυξης, εισάγοντας *«καινοτομίες στην οικονομική και πολιτική ζωή όλων των χωρών που συμμετέχουν στην οικοδόμηση*

¹⁵⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 218.

*μίας τάξης βασισμένης πάνω στην αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης και τροφοδοτούμενης από μία ολοένα και ευρύτερη συνεργασία».*¹⁵¹

Οι προοδευτικές δυνάμεις θα πρόσφεραν επιπρόσθετα, και τη λύση για το πιο επικίνδυνο στοιχείο που παρουσίαζε η κρίση για τον Μπερλίνγκουερ, το «κενό προοπτικής»,¹⁵² την απουσία δηλαδή μακροπρόθεσμων στόχων και την υιοθέτηση πολιτικών «*με μόνη προοπτική να αποφύγουμε το χειρότερο*»¹⁵³ αλλά και την ελπίδα και το δικαίωμα των πολιτών να ονειρεύονται ένα κόσμο πέρα από αυτά που φαντάζουν ρεαλιστικά, σύμφωνα με ότι έχει βιώσει μέχρι τώρα, ένα κόσμο με διαφορετική ηθική που θα στηριζόταν στην αλληλεγγύη και στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Τέλος, ήταν απαραίτητο για τον Μπερλίνγκουερ προκειμένου να προαχθεί η δημοκρατική πρόοδος και η οικονομική και κοινωνική ανανέωση της Ευρώπης, όλα τα κόμματα που εξέφραζαν την πλειοψηφία του λαού κατά κύρια βάση τα σοσιαλιστικά, τα κομμουνιστικά, τα σοσιαλδημοκρατικά και τα κόμματα χριστιανικής έμπνευσης καθώς και άλλα κινήματα, να συνεργαστούν προκειμένου να επιτευχθεί ο «ιστορικός συμβιβασμός».¹⁵⁴ Όποιες κι αν ήταν οι διαφορές που εμφάνιζαν αυτά τα κόμματα διαφορές ιδεολογικές ή διαφορές που προέρχονταν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την ιστορία του κάθε κράτους, είχαν σαν κοινό την αντίληψη ότι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας ήταν απαραίτητος και έπρεπε να πραγματοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να εγγυάται τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών, μέσα στα πλαίσια της δημοκρατικής οργάνωσης των κρατών. Αυτό το κοινό χαρακτηριστικό αρκούσε σαν αφετηρία για να επιτευχθεί μια συνεννόηση και μία συνεργασία για την ανάπτυξη της δημοκρατίας στην Ευρώπη.

¹⁵¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 218.

¹⁵² Βλ. στο ίδιο, σ. 225.

¹⁵³ Βλ. στο ίδιο, σ. 225.

¹⁵⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 219.

Αν και η έννοια του «τρίτου δρόμου» και του «ιστορικού συμβιβασμού» οδήγησε στην άνοδο του ΙΚΚ και τη συμμετοχή του σε σχήματα εξουσίας, δεν κατάφερε τελικά να αναδείξει την δυναμική του και να προωθήσει πραγματικά ριζοσπαστικά μέτρα. Τα περισσότερα κομμουνιστικά κόμματα εκείνης της περιόδου, αλλά και μετέπειτα είχαν αποκοπεί εντελώς από την επαναστατική εικόνα που εκ των πραγμάτων εμφανίζουν τα κόμματα που σκοπό έχουν το μετασχηματισμό της κοινωνίας, συχνά ήταν αδύναμα να αρθρώσουν ένα πραγματικά μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα και ο ρόλος τους περιοριζόταν απλά στην υποστήριξη των κυβερνητικών σχηματισμών.

Έτσι, ακόμα και μέσα στο ιδιαίτερα ευνοϊκό κλίμα που είχε διαμορφωθεί για τα κομμουνιστικά κόμματα με την άνοδο του εργατικού κινήματος και την ολοένα και μεγαλύτερη αποδοχή της σοσιαλιστικής ιδεολογίας από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, η αριστερά στην Ευρώπη αυτοπεριορίστηκε σε κυβερνητικό δεκανίκι υιοθετώντας ολοένα και πιο δεξιές πολιτικές και την όλο και πιο έντονη προσέγγιση με τη σοσιαλδημοκρατία, οδηγήθηκε στο τέλος στον αποκλεισμό και την έντονη εσωκομματική κρίση.

5. συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση και τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Αριστερά παρ' όλη τη δυναμική που είχε αποκτήσει τις προηγούμενες δεκαετίες, γίνεται φανερό ότι είναι επιτακτική ανάγκη η συνεχής ανανέωση και αναδιάρθρωση του σοσιαλισμού, αφήνοντας πίσω όλες τις πρακτικές που συγκρατούσαν τον δυναμισμό του και τον απομόνωναν. Μία ανανέωση που θα στηρίζεται στην ευρεία συμμετοχή όχι μόνο της εργατικής τάξης αλλά και των πιο προοδευτικών και δυναμικών τμημάτων του πληθυσμού,

ο Τολιάτι αναφέρει σχετικά: «ο σοσιαλισμός Είναι ένας κοινωνικός μετασχηματισμός που πρέπει να αναβλύσει από την εργασία και την πάλη ολόκληρου του λαού... είναι μία επαναστατική θεωρία, μία πείρα αποκτημένη απ' τον ίδιο το λαό και της διαμόρφωσης μίας νέας συνείδησης μέσα σ' αυτόν».¹⁵⁵ Οι συμμαχίες αυτές θα οδηγήσουν σε πιο συνεκτικές και ειρηνικές κοινωνίες, στις οποίες θα υπερισχύει η αλληλεγγύη και όλοι μαζί θα καταφέρνουμε απρόσκοπτα να ξεπερνάμε τα προβλήματα μας και να αναπτυσσόμαστε μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες.

Η επίτευξη όσο το δυνατόν περισσότερης δημοκρατίας θα πρέπει να είναι η βάση της ανανεωτικής προσπάθειας. Η εξάλειψη της διαφθοράς και η ανοιχτή αναμέτρηση με άλλες ιδεολογίες είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορεί να κατακτηθεί η δημοκρατία στις σύγχρονες κοινωνίες. Δεν είναι όμως δυνατό να επιβληθεί από πάνω ο μηχανισμός με τον οποίο θα επιτευχθεί, γι αυτό είναι απαραίτητη η συμμετοχή όλων σε αυτή την προσπάθεια. Επίσης, δεν είναι δυνατό να επιβληθεί ο ίδιος τρόπος/δρόμος σε διαφορετικές χώρες. Τίθενται οι βασικές αρχές και οι αντικειμενικοί στόχοι και κάθε χώρα θα πρέπει να είναι ελεύθερη να επιλέξει το δικό της δρόμο, αυτόν που ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία του λαού της και στις ιστορικές συνθήκες που αντιμετωπίζει. Δεν υπάρχει σωστό ή λάθος σε αυτό.

Ο δρόμος που θα ακολουθηθεί για το μετασχηματισμό μιας καπιταλιστικής κοινωνίας σε σοσιαλιστική, είναι συνδυασμός πολλών διαφορετικών συνιστωσών. Η οικονομική ανάπτυξη, οι εργασιακές σχέσεις, η διάρθρωση του εργατικού κινήματος, οι διαφορές ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, ο τρόπος που είναι οργανωμένο το πολιτικό σύστημα της χώρας και η ιστορία της, είναι κάποιοι από τους παράγοντες που θα πρέπει να εξετάζονται διεξοδικά κατά την προσπάθεια προγραμματισμού και υλοποίησης του μετασχηματισμού της κοινωνίας.

¹⁵⁵ *Με δημοκρατία και Ειρήνη στον Σοσιαλισμό*, οπ. αν. παρ. σ. 39.

Τα προγράμματα που θα ανακύψουν από αυτή την διαδικασία θα πρέπει να είναι ρεαλιστικά και εφαρμόσιμα και να είναι τα πλέον ενδεδειγμένα για τις ανάγκες του λαού και του προχωρήματος του αντικειμενικού σκοπού, την επίτευξη δηλαδή πιο δημοκρατικών και ειρηνικών κοινωνιών στις οποίες πρωταρχικό ρόλο θα διαδραματίζουν οι πολίτες και θα κυριαρχεί η αλληλεγγύη ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας.

Το πέρασμα από την καπιταλιστική στην σοσιαλιστική κοινωνία δεν μπορεί να γίνει από την μία στιγμή στην άλλη. Ο ίδιος ο σοσιαλισμός ωριμάζει μέσα στον καπιταλισμό¹⁵⁶ σύμφωνα με τον Τολιάτι, και προκειμένου να είναι επιτυχής ο μετασχηματισμός, θα πρέπει να δημιουργηθούν εκείνες οι συνθήκες τόσο μέσα στο Κράτος όσο και στην κοινωνία όπως υποστήριξε ο Πουλαντζας, που θα έκαναν την αλλαγή επιβεβλημένη και θα στηριζόταν από το μεγαλύτερο μέρος του λαού. Είναι επομένως χρέος όλων των κομμάτων αριστερής ιδεολογίας και των προοδευτικών τμημάτων του πληθυσμού να εργάζονται προς αυτή την κατεύθυνση συμμετέχοντας ολοένα και πιο ενεργά στην επίλυση των σοβαρών προβλημάτων που ανακύπτουν καθημερινά. Προσφέροντας με την συμμετοχή τους τα εχέγγυα που είναι απαραίτητα προκειμένου να προστατευθούν τα συμφέροντα του λαού απέναντι στις μονοπωλιακές δυνάμεις της βιομηχανίας, του χρηματιστηρίου ακόμη και της κρατικής εξουσίας, που έχουν την τάση να εξαθλιώνουν την κοινωνία.

Είναι ανάγκη με λίγα λόγια, να δρομολογηθούν διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις έναντι των μεταβατικών. Εκείνων δηλαδή που θα σήμαιναν τον ολικό μετασχηματισμό της κοινωνίας μέσα από επαναστατικές διαδικασίες.¹⁵⁷ Σε αυτό τον αγώνα η εργατική τάξη θα μπορούσε να είναι ηγέτιδα καθώς διαθέτει τον απαραίτητο δυναμισμό

¹⁵⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 46

¹⁵⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 52, οι μεταβατικές αφορούν εκείνες τις μεταρρυθμίσεις που μέσα από επαναστατικές διαδικασίες προτρέπουν τις λαϊκές μάζες για την κατάκτηση της εξουσίας και έχουν μικρή διάρκεια ζωής.

και την οργάνωση, αλλά θα πρέπει να συμμαχήσει και με τις άλλες ομάδες του πληθυσμού. Ήδη, ο Γκράμσι από το 3^ο συνέδριο του ΚΚΙ είχε διακρίνει την ανάγκη να ενωθούν οι αγώνες της εργατικής και της αγροτικής τάξης της Ιταλίας, καθώς και το ρόλο του Βατικανού στον εξαθλιωμένο Νότο. Όλες αυτές οι ομάδες μαζί με τους μικρούς και μεσαίους παραγωγούς έχουν συμφέρον να ενωθούν προκειμένου να εξασφαλίσουν μεγαλύτερη δικαιοσύνη και να αναπτύξουν το βιοτικό τους επίπεδο. Θα πρέπει να εμφανίζονται ενωμένες για να διασφαλίσουν την απαραίτητη ορμή και δυναμισμό προκειμένου να αντιταχθούν στα οργανωμένα συμφέροντα των ιδιωτικών αλλά και των κρατικών μονοπωλιακών ομάδων.

Η συμμετοχή και η προώθηση των διαθρωτικών αλλαγών δεν σημαίνει ότι παύει ο αγώνας για την δημιουργία μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Σκοπός τους δεν είναι, ούτε η «νομιμοποίηση» της καπιταλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας, ούτε βέβαια απλά η μεταρρύθμιση του καπιταλισμού. Αντίθετα, οι διαθρωτικές αλλαγές σκοπό έχουν την δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για την ωρίμανση της εργατικής τάξης και την ολοένα και μεγαλύτερη έλξη των σοσιαλιστικών ιδεών στο πληθυσμό. Μέσω των διαθρωτικών αλλαγών προτείνονται ρεαλιστικά προγράμματα που προσφέρουν στο λαό τη δυνατότητα να αυξήσει το βιοτικό του επίπεδο να μάχεται σε ένα άλλο επίπεδο πέραν του βιοποριστικού. Να δημιουργηθεί μία ικανή κοινωνία των πολιτών που να μπορεί να ελέγξει τόσο την κρατική εξουσία όσο και τις αυθαιρεσίες των μεγάλων επιχειρήσεων και των κερδοσκόπων, ώστε ο αγώνας για την κατάκτηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας να είναι εφικτός.

Από το 1956 οπότε και έγινε η πρώτη προσπάθεια διατύπωσης μιας νέας στρατηγικής για την αριστερά κυρίως για τις χώρες της Δύσης έχουν αλλάξει πάρα πολλά πράγματα. Κυρίως μετά την κατάρρευση του τοίχους του Βερολίνου και κατά συνέπεια του «υπαρκτού σοσιαλισμού» η Αριστερά βρέθηκε αντιμέτωπη με μία

μεγάλη κριτική η οποία αφορούσε στη βάση της, το κατά πόσο είναι εφαρμόσιμα όλα αυτά που πρέσβευε. Τόσο ο τρόπος με τον οποίο βιώθηκε ο σοσιαλισμός στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (όπου δημιουργήθηκαν κοινωνίες ιδιαίτερα καταπιεσμένες και μη δημοκρατικές), όσο και η κατάρρευση του συστήματος αποτέλεσαν τα καλύτερα επιχειρήματα για τους πολέμιους του σοσιαλισμού. Συγχρόνως ήταν έντονη και η δυσαρέσκεια από την πλευρά των πολιτών που ήταν φιλικά προσκείμενοι στο χώρο της Αριστεράς για την αποτυχία του «πειράματος» στην Ανατολική Ευρώπη.

Όλα τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των κομμάτων της Αριστεράς που έκτοτε δεν φαίνεται να έχουν ανακάμψει. Παρόλα αυτά τα ζητήματα τα οποία διαπραγματευόταν η έννοια του «δημοκρατικού σοσιαλισμού» παραμένουν επίκαιρα όσο και τότε. Η ανάγκη για ουσιαστικό εκδημοκρατισμό των σύγχρονων κοινωνιών είναι περισσότερο επιτακτική στις μέρες μας καθώς, σε πολλές περιπτώσεις και κυρίως για τις ώριμες δημοκρατίες της Δύσης, βλέπουμε να καταστρατηγούνται συνέχεια οι δημοκρατικοί θεσμοί και τα ατομικά δικαιώματα. Για παράδειγμα, στη χώρα μας με αφορμή την οικονομική κρίση έχει διορισθεί μια κυβέρνηση η οποία δεν έχει εκλεγεί από τον ελληνικό λαό και η οποία λαμβάνει αποφάσεις που δεσμεύουν όλους τους πολίτες για μεγάλο χρονικό διάστημα. Επίσης μια ανανέωση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η δημοκρατία στις σύγχρονες κοινωνίες είναι απαραίτητη προκειμένου να μπορέσει να καλύψει τις σύγχρονες ανάγκες και τον τρόπο ζωής των πολιτών. Η γνώμη των πολιτών δεν είναι δυνατό να ακούγεται μόνο μία φορά κάθε τέσσερα χρόνια αλλά θα πρέπει να συμμετέχει πιο ενεργά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων λαμβάνοντας πάντα υπόψη από την πολιτεία τα ποικίλα ενδιαφέροντα που έχει ο σύγχρονος πολίτης.

6. Η «Μετανεωτερικότητα»

Οι συνθήκες που επικρατούν στην μετανεωτερικότητα καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό την ανάγκη για ανανέωση που αναφέρθηκε παραπάνω. Αρχικά, θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε τα χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας που την διαφοροποιούν τόσο πολύ από της προηγούμενες ιστορικές περιόδους.

Σύμφωνα με τον Γκίντενς η αντίληψη που έχουμε για τη νέα τάξη πραγμάτων, δηλαδή, η αίσθηση ότι ζούμε σε ένα «κόσμο συμβάντων τον οποίο δεν κατανοούμε ολοκληρωτικά και ο οποίος στο μεγαλύτερο μέρος του δείχνει να βρίσκεται έξω από τον έλεγχό μας»,¹⁵⁸ οφείλεται στη δυνατότητα που έχει η ίδια η νεωτερικότητα να εξελίσσεται. Η μετανεωτερικότητα δεν σημαίνει δηλαδή απομάκρυνση από την νεωτερικότητα αλλά είναι μία φάση «ριζοσπαστικοποίησης» της.¹⁵⁹ Οι πηγές αυτής της δυναμικής για εξέλιξη που έχει η νεωτερικότητα είναι, πάντα σύμφωνα με τον Γκίντενς, ο διαχωρισμός του χώρου και του χρόνου, η ανάπτυξη «μηχανισμών αποσύνδεσης» και η «αναστοχαστική ιδιοποίηση της γνώσης».

Πιο συγκεκριμένα, στις προμοντέρνες κοινωνίες ο χρόνος σχεδόν πάντοτε συνδεόταν με το χώρο. Αυτό άλλαξε με τη διάδοση του μηχανικού ρολογιού, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα να προσδιοριστούν με ακρίβεια οι «ζώνες» της ημέρας. Ενώ, η οριστική αποσύνδεση του χρόνου με το χώρο έγινε όταν υιοθετήθηκαν ομοιόμορφα συστήματα οργάνωσης του χρόνου. Π.χ το ωράριο.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Γκίντενς Α., Μερτίκας Γ. *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας*, Κριτική, Αθήνα 2001, σ. 17

¹⁵⁹ Βλ. στο ίδιο, σσ. 71

¹⁶⁰ Βλ. στο ίδιο, σσ. 33-37

Αυτή η δυνατότητα που δημιουργήθηκε από την υιοθέτηση κοινών συστημάτων μέτρησης του χρόνου, διευκόλυνε τη διαδικασία της αποσύνδεσης σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικές σχέσεις πλέον δεν περιορίζονται από συγκεκριμένα χώρο-χρονικά όρια, αλλά οι νέες τεχνολογίες δίνουν τη δυνατότητα υπέρβασης αυτών των ορίων. Μηχανισμοί αποσύνδεσης είναι αρχικά, οι «συμβολικοί δείκτες» π.χ το χρήμα, όχι απλά ως μέσο ανταλλαγής αλλά ως μία έννοια που επιτρέπει τις συναλλαγές ξεπερνώντας τα όρια του χώρο-χρόνου, το οποίο πολύ συχνά είναι εντελώς αποστασιοποιημένο από κάποιο περιουσιακό στοιχείο. Και δεύτερον, «Τα ειδικευμένα συστήματα», δηλαδή, «τεχνικά επιτεύγματα» ή «επαγγελματικές ειδικότητες», τα οποία αποτελούν μεγάλο μέρος της υλικής και κοινωνικής μας ζωής. Παραδείγματα ειδικευμένων συστημάτων είναι το αεροπλάνο, το οποίο χρησιμοποιούμε και έχουμε εμπιστοσύνη ότι θα φτάσουμε στον προορισμό μας χωρίς να γνωρίζουμε ουσιαστικά τίποτα για την λειτουργία του, αλλά και ο μηχανικός που εμπιστευόμαστε για το κτίσιμο του σπιτιού μας.¹⁶¹ Τόσο τα ειδικευμένα συστήματα, όσο και οι συμβολικοί δείκτες έχουν αλλάξει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο «εμπιστευόμαστε». Η εμπιστοσύνη, πλέον, δεν αφορά άτομα, αλλά «αφηρημένες ικανότητες»,¹⁶² έχει να κάνει με την βεβαιότητα που έχουμε για συγκεκριμένα αποτελέσματα παρά την κατανόηση τους με βάση τη γνώση. Γι αυτό ακριβώς είμαστε σε θέση να χρησιμοποιούμε όλα αυτά τα τεχνολογικά επιτεύγματα για τα οποία δεν γνωρίζουμε τον τρόπο λειτουργίας τους.

Τέλος, σημαντική πηγή δυναμισμού της νεωτερικότητας για τον Γκίντενς, είναι η αναστοχαστικότητα. Όχι απλά με την έννοια της επόπτευσης της συμπεριφοράς μας, αλλά η διαρκής επόπτευση με βάση τις γνώσεις. Την πληροφόρηση, δηλαδή, που αποκτάμε κάθε

¹⁶¹ Βλ. στο ίδιο, σσ. 37-47

¹⁶² Βλ. στο ίδιο, σ.43

φορά για τις συγκεκριμένες κοινωνικές πρακτικές. Αποσυνδέεται με αυτό τον τρόπο ολοένα και περισσότερο η συμπεριφορά μας από την παράδοση και η κριτική πλέον βασίζεται στην απόκτηση συνεχώς νέας πληροφόρησης. Υπό μία έννοια αυτή η λειτουργία προσφέρει μεγαλύτερη βεβαιότητα καθώς στηρίζεται στη λογική, αλλά από την άλλη, υπάρχει συνέχεια ο φόβος ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία η αποκτημένη γνώση μπορεί ανά πάσα στιγμή να αναθεωρηθεί.¹⁶³

Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας τη διαφοροποιούν σε πολύ σημαντικό βαθμό από τις προηγούμενες ιστορικές περιόδους, αλλά της προσδίδουν και ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο. Τη δυνατότητα να εξελίσσεται σε τέτοιο βαθμό που πολλοί να μιλούν για το τέλος μίας εποχής.

Η πρόταση του Γκίντενς να εξετάσουμε την νεωτερικότητα με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά της εισάγοντας έτσι και άλλους τομείς στην ανάλυση της πέρα του οικονομικού, βρίσκεται σε αντιδιαστολή με μία άλλη άποψη ευρέως διαδεδομένη. Σύμφωνα με αυτή, η αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής ζωή που παρατηρούμε τα τελευταία χρόνια είναι αποτέλεσμα του διαφορετικού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής. Μία άποψη, η οποία στηρίζεται κατά βάση στις ολιστικές πολιτικές θεωρίες που έχουν επικρατήσει στη νεωτερικότητα, στον ιστορικό υλισμό του Μαρξ και στο φιλελευθερισμό.

Ανεξάρτητα με το τι ακριβώς αποτελεί την πηγή αυτής της αλλαγής που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια στον τρόπο που οργανώνονται οι κοινωνίες και κατά συνέπεια και στην αντίληψή μας για την πολιτική, είναι γεγονός ότι η παραγωγή πλέον οργανώνεται διαφορετικά και δε στηρίζεται σε μονάδες παραγωγής μεγάλης κλίμακας. Έχει ενισχυθεί ο τομέας των υπηρεσιών και η χρηματιστηριακή αγορά (μεταβιομηχανική περίοδος), με αποτέλεσμα,

¹⁶³ Βλ. στο ίδιο, σσ. 54-64

ο ρόλος των εργατών που την προηγούμενη περίοδο διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή, να έχει περιοριστεί και έτσι να χάνεται σύμφωνα με τον Κόλιν Κράουτς, το πιο δραστήριο και συνεκτικό κομμάτι της κοινωνίας. Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο την κυρίαρχη τάξη, η οποία δεν αποτελείται μόνο από τους επιχειρηματίες αλλά και από τα υψηλόβαθμα διευθυντικά στελέχη και τους μεγαλομετόχους. Τη στιγμή μάλιστα που οι άλλες τάξεις δεν μπορούν να δουν τον εαυτό τους ως μία σαφώς προσδιορισμένη κοινωνική ομάδα.

Η ταξική πάλη συνεπώς παρότι συνεχίζει να υφίσταται δεν είναι τόσο εμφανής καθώς η ετερογένεια των επαγγελματιών καθιστά αδύνατη τη συνειδητοποίηση μιας κοινής ταυτότητας για όλους τους εργάτες. Τα διαφοροποιημένα επαγγελματικά-κλαδικά συμφέροντα που έχουν για παράδειγμα οι υπάλληλοι πωλήσεων με τους εργαζόμενους στις κρατικές γραφειοκρατίες και τους χειρώνακτες εργάτες αλλά και οι έντονες διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στα διάφορα επίπεδα της ιεραρχίας, δημιουργούν την εντύπωση ότι δεν έχουν τίποτα κοινό οπότε δεν έχουν κανένα λόγο να συμπορευτούν με βάση την ιδιότητα της εργασίας.¹⁶⁴ Έτσι παρατηρείται ότι η σημερινή εργατική τάξη έχει *«ανομοιογενή και πολυσύνθετη εκλογική συμπεριφορά καθώς στερείται τη σαφή αίσθηση του συμφέροντος»*.¹⁶⁵ Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι δεν ασχολούνται με τα κοινά, αντιθέτως, αναλαμβάνουν δραστήρια δράση κυρίως όμως μέσω ομάδων πίεσης για πολύ συγκεκριμένα θέματα και πέρα από τις παραδοσιακές ομάδες πολιτικής έκφρασης.

¹⁶⁴ Αυτό οδήγησε πολλούς να υποστηρίξουν ότι δε υφίστανται πλέον κοινωνικές τάξεις παρόλα αυτά η αστική τάξη όπως διαμορφώνεται σήμερα με τους μεγαλομετόχους και τα διευθυντικά στελέχη εμφανίζεται πλήρως συνειδητοποιημένη και μαχητική για την εξασφάλιση όσο το δυνατό πληρέστερη κάλυψη των συμφερόντων της

¹⁶⁵ Κράουτς Κ., *Μεταδημοκρατία*, Αθήνα 2006 σελ. 122

Παρατηρείται μια μεταστροφή στον τρόπο που πραγματοποιείται ο πολιτικός ανταγωνισμός πέρα από τους στενούς όρους αριστεράς και δεξιάς που επικρατούσε μέχρι τώρα. Ο σύγχρονος πολίτης λόγω της ποικιλότητας που έχει η οργάνωση της κοινωνικής ζωής περιμένει από την πολιτεία να ενασχοληθεί και να δώσει λύσεις σε όλα τα θέματα που τον αφορούν, τα οποία συχνά είναι πολύ διαφοροποιημένα μεταξύ τους. Επίσης, αυτή η πολυμορφία που εμφανίζεται στην οργάνωση της κοινωνίας έχει μετατρέψει και τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζεται η «ταυτότητα» του καθενός μας. Δεν είναι μόνο ένα χαρακτηριστικό πλέον αυτό που καθορίζει την αντίληψη μας για την ατομικότητα μας όπως για παράδειγμα η σχέση μας με τα μέσα παραγωγής, αλλά πολλά διαφορετικά στοιχεία συνθέτουν την προσωπικότητα μας και μας κάνουν να ταυτιζόμαστε συγχρόνως με διαφορετικές ομάδες. Συνεπώς, ο πολιτικός ανταγωνισμός θα πρέπει να περιλαμβάνει αυτή την ποικιλομορφία και να ξεφύγει από τα πολύ στενά όρια μέσα στα οποία εκφραζόταν μέχρι σήμερα.

Η πρακτική που ακολούθησαν τα κόμματα εξουσίας μέχρι σήμερα για να αντιμετωπίσουν αυτή την κατάσταση ήταν μια προσπάθεια να προσεγγίσουν το «κέντρο» αμβλύνοντας τις διαφορές ανάμεσα στην αριστερά και την δεξιά. Δεν έχουν αντιληφθεί την ανάγκη επαναπροσδιορισμού των θέσεων τους, την ανάγκη δηλαδή να δημιουργήσουν νέες ταυτότητες οι οποίες θα στηρίζονται σε συγκεκριμένες ιδεολογίες και όχι σε ευκαιριακές θέσεις που επιβάλλονται από τις δημοσκοπήσεις. Αυτή ακριβώς η πρακτική που έχουν ακολουθήσει μέχρι σήμερα τα έχει απομακρύνει από τη βάση τους με αποτέλεσμα να μην έχουν την κατάλληλη ανατροφοδότηση για τις πραγματικές ανάγκες των ψηφοφόρων τους. Προτιμούν να εθελοτυφλούν και να ακολουθούν τις συμβουλές επικοινωνιολόγων και δημοσιοσχεσιτών συμβούλων για τη διαμόρφωση της πολιτικής τους από το να μελετήσουν με νηφαλιότητα της σύγχρονες

κοινωνικές επιταγές και να διαμορφώσουν τα πολιτικά τους προγράμματα.

Παρόμοια αντίδραση είχαν και τα κόμματα της αριστεράς με αποτέλεσμα να χάσουν την παραδοσιακή τους βάση που τα στήριζε τόσα χρόνια. Παράλληλα, δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν το παρελθόν τους και να ανανεωθούν, όπως επιβαλλόταν από τις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες. Συχνά, είναι αναχρονιστικά και χωρίς καμία επαφή με το σήμερα. Ο Unger αναφέρει συγκεκριμένα : *«το πρόγραμμά τους έχει μεταλλαχθεί σε μία φθηνή εκδοχή του προγράμματος των συντηρητικών τους αντιπάλων. Οι «τρίτοι δρόμοι» τους δεν είναι παρά μεταμφιεσμένοι «πρώτοι δρόμοι» : χρυσωμένα χάρτια μιας αντισταθμιστικής κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής ασφάλισης, οι οποίες αποζημιώνουν για την αποτυχία να επιτευχθεί μια θεμελιακή διεύρυνση των ευκαιριών για όλους».*¹⁶⁶

Από την άλλη πλευρά τα κόμματα της ακροδεξιάς συνειδητοποίησαν την ανάγκη να επικαιροποιήσουν τη θεματολογία τους σύμφωνα με τις νέες κοινωνικές συνθήκες και να αρθρώσουν συγκεκριμένο λόγο. Δεν προσπάθησαν απλά να προσεγγίσουν το κέντρο αλλά διαφοροποιήθηκαν πολύ από τα υπόλοιπα κόμματα με αποτέλεσμα να προσεγγίσουν ξεκάθαρα την ομάδα των πολιτών που εκφράζουν και να γνωρίσουν μεγάλη επιτυχία στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια.

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι ο τρόπος με τον οποίο ασκείται η πολιτική έχει αλλάξει ριζικά τα τελευταία χρόνια και φαίνεται να παίρνει μαθήματα από τις διαφημίσεις. Ο πολιτικός λόγος είναι αποσπασματικός χωρίς καμία ουσία και συχνά παραπλανητικός. Η πολιτική ασκείται κυρίως μέσα από την

¹⁶⁶ Unger R.M., Τάσης Θ. *Τι Πρέπει να Προτείνει η Αριστερά*, Ευρασία, Αθήνα 2009, σ.22

τηλεόραση οπότε όσο πιο τηλεγενής είναι ένας πολιτικός τόσο πιο επιτυχημένος θα είναι. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο η πολιτική ζωή έχει κατακλυστεί από ηθοποιούς, αθλητές και τραγουδιστές. Η προσωπική ζωή των πολιτικών γίνεται το νέο πεδίο αντιπαράθεσης και τελικά, οι πολίτες πηγαίνουν για ψηφοφορία γνωρίζοντας τα πάντα για τους πολιτικούς εκτός από τα προγράμματα που έχουν σκοπό να προωθήσουν, όταν θα γίνουν κυβέρνηση.

Και όπως και για τις επιχειρήσεις το προϊόν δεν είναι αυτό που παίζει τον πρωτεύοντα ρόλο, αλλά, η τιμή της μετοχής έτσι και για τους πολιτικούς η εικόνα είναι αυτή που διαμορφώνει το τελικό αποτέλεσμα. Γιατί τα χρηματιστήρια δεν στηρίζονται σε γεγονότα αλλά σε εντυπώσεις.

Και αυτό δεν είναι το μόνο στοιχείο που έχουν υιοθετήσει οι κυβερνήσεις από τις επιχειρήσεις. Προσπαθούν όλο και περισσότερο να αντιγράψουν τις επιχειρηματικές πρακτικές, ακόμα, και σε τομείς που καμία σχέση δεν έχουν με τον ιδιωτικό τομέα. Η κοινωνική πρόνοια αξιολογείται με όρους αποτελεσματικότητας των ιδιωτικών επιχειρήσεων οι δείκτες έχουν να κάνουν με τη σχέση κόστους παραγόμενου προϊόντος χωρίς να συνυπολογίζονται τα κοινωνικά οφέλη και το κοινωνικό προϊόν που παράγεται. Σε αυτή την αξιολόγηση, σίγουρα το κράτος βγαίνει ανάκατο, οπότε θα πρέπει, είτε να υιοθετήσει πρακτικές των ιδιωτικών επιχειρήσεων, είτε να παραχωρήσει μέρος της εξουσίας του σε αυτές.

Οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα αμβλύνονται¹⁶⁷ σύμφωνα με τον Χέλντ, και δημιουργούνται προνομιακές οικονομικές σχέσεις, οι επιχειρήσεις στη συνέχεια διευρύνουν τον έλεγχο που ασκούν στις κυβερνήσεις όχι προσφέροντας χρηματοδότηση αυτή τη φορά αλλά τεχνογνωσία. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο οι επιχειρήσεις και γενικότερα η αστική

¹⁶⁷Χέλντ Ν., *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Πολύτροπον, Αθήνα 2003, σ. 115.

τάξη καταφέρνει να προωθήσει τα συμφέροντα της. Μάλιστα έχει φτάσει σε τέτοιο βαθμό η εξάρτηση των κρατών από τις εταιρείες που η πορεία τους και το κύρος τους εξαρτάται αποκλειστικά από αυτές. Όπως έγινε απολύτως κατανοητό με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες όπου ιδιωτικοί οίκοι αξιολόγησης κρίνουν τις τύχες ενός ολόκληρου λαού.

Τα υπέρογκα δημόσια χρέη που έχουν οι περισσότερες ανεπτυγμένες οικονομίες αλλά κυρίως η ανεξέλεγκτη δραστηριότητα των τραπεζών με τη συσσώρευση τοξικών προϊόντων οδήγησε στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2009. Η λύση που υιοθετήθηκε από τις περισσότερες κυβερνήσεις ήταν να υπερχρεωθούν όχι όμως για να στηρίξουν τους πολίτες αλλά για να στηρίξουν τις τράπεζες προκειμένου να διατηρηθεί το υπάρχον οικονομικό σύστημα. Στη χώρα μας, παρόλο, που ο τραπεζικός τομέας παρουσίαζε πολύ υψηλά κέρδη και δεν είχε μεγάλη συμμετοχή σε τοξικά προϊόντα όπως οι τράπεζες του εξωτερικού, η οικονομική κρίση εμφανίστηκε κυρίως λόγω της κάκιστης διαχείρισης, της κατασπατάλησης του δημοσίου χρήματος και της διαφθοράς. Η εκδήλωση της οικονομικής κρίσης έφερε στην επιφάνεια σημαντικότερα δομικά προβλήματα τόσο του οικονομικού συστήματος στην Ελλάδα αλλά κυρίως του πολιτικού. Η λύση που προτάθηκε και εφαρμόζεται είναι η εγκατάλειψη του κοινωνικού κράτους (λύση που είχε υιοθετηθεί στην προηγούμενη οικονομική κρίση) και η συμπίεση όλων των κρατικών δαπανών με αποτέλεσμα να οξύνονται ακόμη περισσότερο οι κοινωνικές αντιθέσεις και η ανασφάλεια. Παράλληλα, η ελληνική κυβέρνηση έχει παραχωρήσει ένα μεγάλο μέρος της κυριαρχίας της στους «ειδικούς», τεχνοκράτες, οι οποίοι έχουν επιφορτιστεί με το δύσκολο έργο να μας βγάλουν από την κρίση επιβάλλοντας πολιτικές. Στο όνομα του δημοσίου συμφέροντος αποσύρονται ελευθερίες και δικαιώματα και καταστρατηγούνται οι δημοκρατικές πρακτικές. Με τη μορφή του

κατεπείγοντος λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις χωρίς να προηγηθεί συζήτηση και σίγουρα χωρίς να λαμβάνουν την απαραίτητη λαϊκή νομιμοποίηση. Ένας μόνο υπουργός κυρώνει αποφάσεις που επηρεάζουν όλες τις σφαίρες της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Ο τρόμος που έχει καλλιεργηθεί από τα ΜΜΕ είναι το πιο έφορο έδαφος ώστε οι πολίτες να παραμένουν μουδιασμένοι και ανίκανοι να αντιδράσουν στις κατάφορες αδικίες που συμβαίνουν ενώ παράλληλα πιστεύοντας ότι μόνο έτσι θα σωθεί το κράτος δεν απαιτούν από τους υπεύθυνους να λογοδοτούν.

7. Η δημοκρατία στη «Μετανεωτερικότητα»

Ο τρόπος με τον οποίο βιώνουμε πλέον την πολιτική είναι ιδιαίτερα επιζήμιος για την δημοκρατία. Οι πολίτες απομακρύνονται συνεχώς από την πολιτική και προτιμούν να δρουν έξω από τα παραδοσιακά όρια που θέτουν οι κοινοβουλευτικές δημοκρατίες. Η συμμετοχή τους συχνά εξαντλείται στην άσκηση των εκλογικών δικαιωμάτων ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Ο σημερινός πολίτης καμία σχέση δεν έχει με τον ιδανικό πολίτη της δημοκρατίας, ο οποίος είναι ενεργός και συνδιαμορφωτής της δημόσιας ατζέντας και δεν είναι ένας απλός παθητικός θεατής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εκλογές στη Φλόριντα των ΗΠΑ το 2000 όπου υπήρξαν καταγγελίες για νόθευση του αποτελέσματος και παρόλο που η κοινή γνώμη είχε πειστεί ότι οι καταγγελίες ήταν βάσιμες, οι πολίτες προτίμησαν ένα οποιοδήποτε αποτέλεσμα προκειμένου να αποκατασταθεί το κλίμα εμπιστοσύνης στις χρηματαγορές. Από αυτό και μόνο διαφαίνεται ότι οι πολίτες των σύγχρονων δυτικών δημοκρατιών είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν το εκλογικό τους δικαίωμα στο βωμό των αγορών. Είναι πιο αποξενωμένοι από ποτέ από την πολιτική και δείχνουν παντελή απάθεια και αδιαφορία.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι κυβερνώντες να μην έχουν την απαραίτητη νομιμοποίηση, ενώ η διαδικασία λήψης αποφάσεων επηρεάζεται όλο και περισσότερο από τα λόμπι και τις επιχειρήσεις που είναι ιδιαίτερα δραστήριες. Συγχρόνως ο περιορισμός των παρεμβάσεων στην καπιταλιστική οικονομία έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχει μόνο κατ'επίφαση ισότητα των πολιτών. Η ισότητα καταπατείται από τα συμφέροντα που προβάλλουν και επιβάλλουν οι προνομιούχες τάξεις καθώς έχουν τον έλεγχο των κυβερνήσεων αλλά και της γενικότερης πολιτικής ζωής.

Οι πολίτες απαθείς και αμέτοχοι στην πολιτική ζωή συχνά χειραγωγούνται. Ο τεράστιος όγκος των πληροφοριών και η ευκολία στην πρόσβαση που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες δεν φαίνεται να προσφέρει γνώση τελικά στους πολίτες, οι οποίοι είναι πιο παραπλανημένοι από ποτέ. Επίσης, οι πολύπλοκες πολιτικές διαδικασίες και η μεταφορά της διαδικασίας λήψεων αποφάσεων σε απομακρυσμένα κέντρα όπως είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αλλά και γενικότερα όλες οι διαδικασίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση διαμορφώνουν ένα περιβάλλον ξένο στον πολίτη και συχνά ακατανόητο, με αποτέλεσμα να αποξενώνεται ακόμη περισσότερο από την πολιτική.¹⁶⁸

Η κατάσταση, όπως περιγράφεται παραπάνω, έχει επιδεινωθεί ακόμη περισσότερο μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και την εμφάνιση αυτού που ο Roberto Mangabeira Unger αποκαλεί «δικτατορία της απουσίας εναλλακτικών».¹⁶⁹ Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι, ακόμη, δεν έχει εμφανιστεί κάποια παγκόσμια ιδεολογία, η οποία να διαθέτει την «*αυθεντία του κλασικού φιλελευθερισμού ή του κλασικού σοσιαλισμού*»¹⁷⁰ η

¹⁶⁸ Σιγάλας Ε., *Από την αντιπροσωπευτική στη συμμετοχική δημοκρατία; Η Ε.Ε. σε σταυροδρόμι*, <http://www.re-public.gr/?p=386>

¹⁶⁹ *Τι Πρέπει να Προτείνει η Αριστερά*, οπ. αν. παρ. σ.21

¹⁷⁰ Βλ. στο ίδιο, σ.22

αδυναμία αυτή οφείλεται στις τρεις κυρίαρχες τάσεις σκέψης που έχουν επικρατήσει, οι οποίες οδηγούν «στον αφοπλισμό της μετασχηματιστικής φαντασίας» σύμφωνα με τον Unger.¹⁷¹ Στις κοινωνικές επιστήμες και κυρίως στην οικονομική επικρατεί η εκλογίκευση δηλαδή, υποστηρίζουν την αναγκαιότητα διατήρησης της κοινωνικής οργάνωσης που κυριαρχεί σήμερα ως την μόνη ρεαλιστική μορφή οργάνωσης. Στην πολιτική φιλοσοφία και τη νομική επιστήμη επικρατεί ο εξανθρωπισμός, ο οποίος υποστηρίζει την «αντισταθμιστική κρατική αναδιανομή και την εξιδανίκευση του νόμου» ως τα μόνα μέσα για ισότητα και ευημερία με αποτέλεσμα να μη θέτει ζητήματα μετασχηματισμού της κοινωνίας, αλλά απλά άμβλυνσης των ανισοτήτων μέσω αυτών των πολιτικών. Τέλος, στις ανθρωπιστικές επιστήμες επικρατεί η «φυγομαχία».¹⁷² Αυτές οι τρεις τάσεις σκέψης στερούν τους διανοητές από την απαραίτητη δημιουργικότητα για να οραματιστούν μία άλλου είδους κοινωνία, η οποία θα δίνει στους πολίτες τις ευκαιρίες για αυτοπραγμάτωση δηλαδή να κάνουν κάτι για την ζωή τους που να αξίζει για τους ίδιους.

8. Υποδείγματα πολιτικής οργάνωσης

«Επαναπροσανατολισμός» της Αριστεράς

Η απουσία εναλλακτικής, όπως περιγράφηκε παραπάνω, σε συνδυασμό με την αποδυνάμωση της παραδοσιακής εκλογικής βάσης της αριστεράς και την έλλειψη μίας κρίσης είναι οι τρεις λόγοι, οι οποίοι σύμφωνα με τον Unger έχουν οδηγήσει στον αποπροσανατολισμό της αριστεράς. Παρόλα αυτά, υπάρχει ακόμη η δυνατότητα επαναπροσανατολισμού της, ιδιαίτερα κάτω από το

¹⁷¹ Βλ. στο ίδιο, σ.35

¹⁷² Βλ. στο ίδιο, σσ.23-24

βάρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που έχει ξεσπάσει και η οποία έχει εντείνει ακόμη περισσότερο την κρίση των δημοκρατικών θεσμών.

Η αριστερά θα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι δεν αρκεί απλά ο εξανθρωπισμός της κοινωνικής ζωής, αλλά είναι αναγκαία μία ολοκληρωτική αλλαγή. Μία αλλαγή αρχικά στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το δίπολο που οργανώνει τους ιδεολογικούς ανταγωνισμούς, δηλαδή, τον προσανατολισμό στην αγορά ή την κρατική διεύθυνση και την αντικατάστασή του από διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης «οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού πλουραλισμού».¹⁷³ Στόχος είναι ο εκδημοκρατισμός της αγοράς μέσα στα όρια που τίθενται από μια κοινωνική οργάνωση βασισμένη στην αλληλεγγύη και την εμπάθυνση της πολιτικής δημοκρατίας.¹⁷⁴ Η κινητήριος δύναμη γι' αυτό δεν είναι η άμβλυνση των ανισοτήτων και του αποκλεισμού μέσω αναδιανεμητικών πολιτικών, αλλά η αναδιοργάνωση του κράτους και της οικονομίας προκειμένου όλοι οι

¹⁷³ Βλ. στο ίδιο, σσ.38-41. Ο Unger προτείνει για την οικονομία μια οργάνωση η οποία να συνδυάζει διαφορετικά ιδιοκτησιακά καθεστώτα, στον τομέα της εκπαίδευση θεωρεί ότι η ανάπτυξη γενικών ικανοτήτων είναι πιο χρήσιμη από την απόκτηση συγκεκριμένων επαγγελματικών δεξιοτήτων. Εισάγει την έννοια της κοινωνικής κληρονομιάς ως μια δεξαμενή αποθεμάτων στην οποία έχουν πρόσβαση οι πολίτες στις κρίσιμες καμπές της ζωής του, καθώς και την «οικονομία της φροντίδας» στην οποία κάθε άτομο ικανό για εργασία είναι υποχρεωμένο να συμμετέχει και να προσφέρει στον συνάνθρωπό του. Η κοινωνική αλληλεγγύη δεν πρέπει να βασίζεται ποτέ σε χρηματικές συναλλαγές σύμφωνα με τον Unger αλλά στην «μοναδική ασφαλή βάση που μπορεί να διαθέτει : την άμεση υπευθυνότητα του ενός ανθρώπου για τον άλλο». Στην πολιτική θεωρεί απαραίτητη την «εγκαθίδρυση θεσμών μας ζέουσας δημοκρατικής πολιτικής» δηλαδή την ολοένα και μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού η οποία να συνδυάζεται με στοιχεία άμεσης και αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

¹⁷⁴ Βλ. στο ίδιο, σ.39

άνθρωποι να μπορούν να αυξάνουν τις ικανότητες και τις ευκαιρίες τους. Η λέξη κλειδί λέει χαρακτηριστικά ο Unger «δεν είναι ο εξανθρωπισμός της κοινωνίας, αλλά η θέωση της ανθρωπότητας».¹⁷⁵

«Ουτοπικός ρεαλισμός»

Η νεωτερικότητα φαντάζει ένας φρενήρης κόσμος τον οποίο στην πραγματικότητα δεν μπορούμε να ελέγξουμε και να προβλέψουμε, ώστε να μπορέσουμε να σχεδιάσουμε την ζωή μας. Ο Γκίντενς την παρομοιάζει με «Τζάγγερνωτ».¹⁷⁶ Οι παράγοντες που οδηγούν σε αυτή την κατάσταση και στον αλλοπρόσαλλο χαρακτήρα της νεωτερικότητας είναι αρχικά οι «ακούσιες συνέπειες»,¹⁷⁷ οι οποίες περιλαμβάνουν ένα σύνολο «σφαλμάτων σχεδιασμού»¹⁷⁸ στα διάφορα αφηρημένα υποσυστήματα που συνθέτουν την νεωτερικότητα, καθώς και την «αποτυχία σχεδιασμού».¹⁷⁹ Η αποτυχία σχεδιασμού είναι στενά συνυφασμένη με τα σφάλματα χειρισμού, γιατί όσο καλύτερος είναι ο σχεδιασμός τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα για λάθη χειρισμού, αλλά παρόλα αυτά επειδή στα συγκεκριμένα συστήματα επεμβαίνει ο ανθρώπινος παράγοντας υπάρχει πάντα μια διακινδύνευση, η οποία εντείνεται ακόμη περισσότερο από την πολυπλοκότητα των συστημάτων. Δεύτερος

¹⁷⁵ Βλ. στο ίδιο, σ.40

¹⁷⁶ *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας*, οπ. αν. παρ. σ.170. Ο όρος είναι ένας χαρακτηρισμός του Κρίσνα και σημαίνει «άρχοντας του κόσμου» ένα είδωλο αυτή της θεότητας περιφέρεται κάθε χρόνο πάνω σε ένα πελώριο όχημα κάτω από το οποίο έπεφταν πιστοί προκειμένου να συντριβούν από τους τροχούς του.

¹⁷⁷ Βλ. στο ίδιο, σ.185.

¹⁷⁸ Βλ. στο ίδιο, σ.183.

¹⁷⁹ Βλ. στο ίδιο, σ.184.

σημαντικός παράγοντας είναι η «αναστοχαστικότητα» της γνώσης,¹⁸⁰ καθώς σύμφωνα με αυτή τη διαδικασία δεν θα κατορθώσουμε ποτέ να οικοδομήσουμε ένα σταθερό περιβάλλον και κάθε φορά η προϋπάρχουσα γνώση θα αναθεωρείται από την νέα.

Η δυσκολία όμως που προσθέτουν οι παραπάνω παράγοντες δεν σημαίνει ότι δε θα πρέπει να οραματιζόμαστε μια εναλλακτική μελλοντική ζωή. Έτσι, σύμφωνα με αυτή την παραδοχή ο Γκίντενς προτείνει ένα υπόδειγμα «ουτοπικού ρεαλισμού»¹⁸¹ ξεφεύγοντας από τη διαλεκτική «κυρίου και δούλου» του Μαρξ καθώς όπως υποστηρίζει ο Γκίντενς οι καταπιεσμένοι δεν είναι φορείς των συμφερόντων όλης της ανθρωπότητας.¹⁸² Το υπόδειγμα του ουτοπικού ρεαλισμού βασίζεται στην τάση που εμφανίζουν οι θεσμοί της νεωτερικότητας¹⁸³ για αλλαγή. Η τάση αυτή υπαγορεύει τις διαστάσεις του ουτοπικού ρεαλισμού, οι οποίες είναι η «*πολιτικοποίηση του τοπικού και του παγκόσμιου*»¹⁸⁴ και αφορά κυρίως στη σχέση συνάφειας που προσδιορίζει αυτές τις δύο διαστάσεις, η «*βιοτική πολιτική*» που αφορά την «αυτοπραγμάτωση», δηλαδή την προσπάθεια του καθένα ξεχωριστά να έχει μια ικανοποιητική ζωή και η «*χειραφετησιακή πολιτική*» που αφορά στην αποδέσμευση από την ανισότητα και στηρίζεται στις ιδέες της δικαιοσύνης και της ισότητας.

¹⁸⁰ Βλ. στο ίδιο, σ.185.

¹⁸¹ Βλ. στο ίδιο, σσ.186-190.

¹⁸² Βλ. στο ίδιο, σ.189.

¹⁸³ Βλ. στο ίδιο, σσ.75-100. Οι τέσσερις βασικές διαστάσεις της νεωτερικότητας είναι ο καπιταλισμός (η καπιταλιστική συσσώρευση στο πλαίσιο ανταγωνιστικών αγορών εργασίας και παραγωγής), η επιτήρηση (έλεγχος πληροφόρησης και κοινωνική επίβλεψη), η στρατιωτική εξουσία (έλεγχος των μέσων άσκησης βίας στο πλαίσιο της εκβιομηχάνησης του πολέμου) και ο βιομηχανισμός (μετασηματισμός της φύσης: ανάπτυξη του «δημιουργημένου περιβάλλοντος»). (Σχήμα 1 σ. 79).

¹⁸⁴ Βλ. στο ίδιο, σσ.188-190. Σχήμα 3, σ.189.

Η δυναμική που έχουν οι θεσμοί της νεωτερικότητας για μετασχηματισμό σύμφωνα με τις διαστάσεις που περιγράφηκαν παραπάνω, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μία κατάσταση όπου ο καπιταλισμός θα έδινε τη θέση του σε ένα σύστημα «μετα-σπάνεως», σ' ένα σύστημα δηλαδή που τα «σπουδαιότερα ζωτικά αγαθά δεν σπανίζουν πλέον».¹⁸⁵ Η καπιταλιστική συσσώρευση δε μπορεί να συνεχιστεί εφόσον δεν είναι αυτάρκης, έτσι στην ωρίμανση της νεωτερικότητας θα μπορούσαμε να επιτύχουμε κοινωνίες οι οποίες θα οργάνωναν την παραγωγή τους με βάση ένα άλλο σύστημα εκτός του καπιταλισμού, αλλά, και του σοσιαλισμού νοούμενου ως τον εκ των άνω προγραμματισμό της παραγωγής και το συγκεντρωτισμό που επιδείκνυαν οι χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η κοινωνίες «μετα-σπάνεως» είναι εφικτές μόνο εφόσον υφίστανται τόσο οι χειραφετησιακές πολιτικές όσο και οι βιοτικές με την έννοια ότι η αυτοπραγμάτωση συνίσταται πέραν των οικονομικών όρων.

Ο Γκίντενς έχει υποστηρίξει, επίσης, σε ένα άλλο του βιβλίο ότι «σε πολλές περιπτώσεις στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες δεν έχουμε να κάνουμε με προβλήματα ανεπάρκειας πόρων αλλά με ζητήματα τρόπου ζωής»,¹⁸⁶ συνεπώς η αλλαγή στον τρόπο ζωής στις δυτικές τουλάχιστον κοινωνίες θα μπορούσαν να σημάδουν την μετάβασή μας σε συστήματα μετα-σπάνεως. Η επίτευξη τέτοιων συστημάτων είναι ρεαλιστική σύμφωνα με τον Γκίντενς, τόσο επειδή η πολυπλοκότητα των συστημάτων σήμερα επιβάλλει μια νέου είδους οργάνωση που θα χαρακτηρίζεται από «εισροές» από τη βάση πάρα από κυβερνητικό έλεγχο και συγκεντρωτισμό, όσο και εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης, η οποία προσφέρει μία ιστορική δυνατότητα προκειμένου να ξεπεραστούν οι ανισότητες ανάμεσα στα φτωχά και τα πλούσια κράτη μέσω της παγκόσμιας ανακατανομής του πλούτου.

¹⁸⁵ Βλ. στο ίδιο, σ.198.

¹⁸⁶ Γκίντενς Α., *Η Ευρώπη στην Παγκόσμια Εποχή*, Πολύτροπον 2008, σ. 167.

Σε αντίθετη περίπτωση οι «διακινδυνεύσεις» θα είναι μεγάλης κλίμακας και θα απειλήσουν την ανθρωπότητα. Για παράδειγμα, η απειλή ενός πυρηνικού πολέμου ως αποτέλεσμα βίαιων συγκρούσεων που θα ξεσπάσουν λόγω των έντονων ανισοτήτων.

Άλλο βασικό χαρακτηριστικό του υποδείγματος του ουτοπικού ρεαλισμού που προτείνει ο Γκίντενς είναι η «πολυεπίπεδη δημοκρατική συμμετοχή»,¹⁸⁷ η οποία θα αντικαταστήσει την «επιτήρηση». Ήδη γίνεται φανερό ότι στις νέες πολυσύνθετες κοινωνίες η συναίνεση των πολιτών είναι απαραίτητη προκειμένου να υπάρξει αποτελεσματικότητα των πολιτικών που εφαρμόζονται. Οπότε νέες μορφές πιο έντονης δημοκρατικής συμμετοχής, οι οποίες, είτε θα συμπληρώνουν, είτε θα αντικαθιστούν τις υφιστάμενες διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διακυβέρνησης, είναι πολύ πιθανό να εμφανιστούν τα επόμενα χρόνια. Όσον αφορά στις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, η σχέση αλληλεπίδρασης και συνεργασίας που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στα κράτη μέσα από την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης επιβάλλει να υιοθετηθούν «συνεργατικές στρατηγικές», οι οποίες να αφορούν τόσο στον έλεγχο της στρατιωτικής εξουσίας, όσο και στην επίλυση των διαφορών μεταξύ των κρατών.¹⁸⁸ Άλλωστε, η αλληλεξάρτηση των κρατών αυξάνει τις περιπτώσεις «στις οποίες τα κράτη συμμερίζονται τα ίδια συμφέροντα»¹⁸⁹ και κάνει τον οραματισμό για ένα κόσμο χωρίς πόλεμο εφικτό.¹⁹⁰

Τέλος, ο «εξανθρωπισμός της τεχνολογίας» είναι η τέταρτη διάσταση της μετανεωτερικότητας, ο οποίος θα αντικαταστήσει τον βιομηχανισμό. Ο εξανθρωπισμός που θα επιτευχθεί με την εισαγωγή

¹⁸⁷ *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας*, οπ. αν. παρ., σ.197.

¹⁸⁸ Βλ. στο ίδιο, σσ.201-203.

¹⁸⁹ Βλ. στο ίδιο, σ.203.

¹⁹⁰ Βλ. στο ίδιο, σ.203.

«ηθικών ζητημάτων»,¹⁹¹ είναι απαραίτητο στοιχείο για την βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία δεν θα προκαλεί οικολογικές ή άλλου είδους μεγάλες καταστροφές.

«Τρίτος Δρόμος»

Ένα τρίτο υπόδειγμα πολιτικής οργάνωσης έχει επίσης διατυπωθεί από τον Γκίντενς και αφορά περισσότερο στην ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας. Η πολιτική του «τρίτου δρόμου» προσπαθεί να συνδυάσει τις αρχές της σοσιαλδημοκρατίας με τις επιταγές της σύγχρονης εποχής που ορίζονται από τα μείζονα θέματα της παγκοσμιοποίησης, του ατομισμού, της άμβλυνσης των διαφορών ανάμεσα σε αριστερά και δεξιά, του ζητήματος του πολιτικού φορέα και τέλος των οικολογικών προβλημάτων.¹⁹²

Η παγκοσμιοποίηση είναι ένα σύνθετο πλέγμα διαφορετικών διεργασιών, γίνεται κυρίως αισθητή στον οικονομικό τομέα αλλά παρόλα αυτά επηρεάζει όλους τους τομείς της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι δυνατότητες που έχουμε σήμερα μέσω της τεχνολογίας έχουν εκμηδενίσει τις αποστάσεις και τα προβλήματα επικοινωνίας ανάμεσα στα κράτη, με αποτέλεσμα οι εμπορικές και κάθε είδους συναλλαγές να μην περιορίζονται από εθνικά σύνορα. Κυρίως στον τομέα των χρηματαγορών μια «πλήρως παγκόσμια οικονομία»¹⁹³ είναι ήδη γεγονός. Μακρινά γεγονότα για τα οποία στο παρελθόν δεν θα είχαμε καν πληροφόρηση επηρεάζουν την ζωή μας πιο άμεσα από ποτέ. Η δύναμη της τηλεόρασης αλλά και του internet δίνει

¹⁹¹ Βλ. στο ίδιο, σ.204.

¹⁹² Γκίντενς Α., *Ο τρίτος Δρόμος, η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις, Αθήνα 1998, σ. 47.

¹⁹³ Βλ. στο ίδιο, σ. 50.

ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στην επιρροή που έχει η παγκοσμιοποίηση στην καθημερινότητά μας.

Οι συνθήκες αυτές που έχουν διαμορφωθεί εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης ασκούν πιέσεις στο παραδοσιακό εθνικό κράτος και επιβάλλουν την ανανέωση της μορφής του. Το εθνικό κράτος αποδυναμώνεται καθώς χάνει ένα μέρος της παραδοσιακής του εξουσίας (π.χ δεν μπορεί πλέον να αυξομειώνει τα επιτόκιά του με την ίδια ελευθερία που το έκανε στο παρελθόν), επιβάλλεται η στενότερη συνεργασία με τα υπόλοιπα κράτη, ενώ ταυτόχρονα ασκούνται πιέσεις για περισσότερη αυτονομία σε τοπικό επίπεδο.

Στενά συνδεδεμένος με την παγκοσμιοποίηση είναι ο «νέος ατομισμός»,¹⁹⁴ ο οποίος αποτελεί μείζον θέμα προβληματισμού των σοσιαλδημοκρατών από την δεκαετία του 70 και έπειτα. Ο προβληματισμός έγκειται στη δυσκολία να συνδυαστούν οι αρχές για αλληλεγγύη και κολεκτιβισμό της παραδοσιακής αριστερής ιδεολογίας με τις νέες απαιτήσεις για σεβασμό στην ατομικότητα του σύγχρονου ανθρώπου.

Τόσο στους κόλπους της σοσιαλδημοκρατίας όσο και στους κόλπους των νεοφιλελευθέρων και των συντηρητικών έχουν εκφραστεί οι φόβοι ότι από το «εγώ» οδηγούμαστε σε μία κοινωνία του «πάνω απ' όλα εγώ»,¹⁹⁵ οι λόγοι στους οποίους αποδίδεται αυτό είναι διαφορετικοί για την κάθε πλευρά. Από τη μία, οι σοσιαλδημοκράτες θεωρούν υπεύθυνες τις δυνάμεις της αγοράς και τον αντίκτυπο που είχε η νέα δεξιά όταν διακήρυττε το «δικαίωμα των ατόμων να υπερασπίζονται μόνο τους τον εαυτό τους αντί να εξαρτώνται από το κράτος»,¹⁹⁶ ενώ, από την άλλη πλευρά, οι συντηρητικοί υποστηρίζουν ότι η «ηθική κατάπτωση» (με την οποία πολύ συχνά παρομοιάζουν τον νέο ατομισμό) έχει τις ρίζες της στην

¹⁹⁴ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 54-59.

¹⁹⁵ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 56-57.

¹⁹⁶ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 56-57.

«υπερβολική ανεκτικότητα της δεκαετίας του 60».¹⁹⁷ Αυτό που πρέπει να ξεκαθαρίσουμε αρχικά είναι ότι ο νέος ατομισμός δε σημαίνει αυτόματα ηθική κατάπτωση και εγωισμό, ίσα-ίσα που οι έρευνες αποδεικνύουν ότι η νέα γενιά έχει περισσότερες ηθικές αξίες,¹⁹⁸ οι οποίες όμως δεν βασίζονται στις παραδόσεις και τα έθιμα των προηγούμενων γενεών και τις οποίες έχει αποσυνδέσει από την κρατική εξουσία.¹⁹⁹ Αυτό που συμβαίνει σήμερα είναι μία «ηθική μετάβαση»,²⁰⁰ η οποία υπαγορεύει και την ανάγκη αναζήτησης νέων μέσων για τη δημιουργία αλληλεγγύης στην κοινωνία.²⁰¹

Εκ των πραγμάτων είμαστε αναγκασμένοι να ζούμε με πιο δραστήριο τρόπο από ότι οι παλαιότερες γενεές και να αναλαμβάνουμε μεγαλύτερη ευθύνη για τις πράξεις μας. Θα πρέπει συνεπώς να βρεθεί μία «*νέα ισορροπία μεταξύ του ατόμου και των συλλογικών ευθυνών*»,²⁰² η οποία θα συνδυάζεται με τα αιτήματα από την πλευρά των ατόμων για περισσότερη δημοκρατία.

Τα θέματα που ανακύπτουν από την παγκοσμιοποίηση, όσο και από την «ηθική μετάβαση» που σηματοδοτεί ο νέος ατομισμός έχουν επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον πολιτικό ανταγωνισμό. Έχει υποστηριχθεί από πολλούς σύγχρονους πολιτικούς στοχαστές αλλά και πολιτικούς ότι η διάκριση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς δεν υφίσταται πλέον. Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει γίνει μια προσπάθεια υποβάθμισης της σπουδαιότητας της διάκρισης ανάμεσα σε αριστερά και δεξιά. Τα

¹⁹⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 57.

¹⁹⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 57.

¹⁹⁹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 54-59. Οι σοσιαλδημοκράτες θεωρούσαν την κρατική εξουσία ως τον αποκλειστικό φορέα των αρχών της ισότητας και της αλληλεγγύης, και ήταν βασικός ρόλος του κράτους να τις διαχέει στην κοινωνία.

²⁰⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 58.

²⁰¹ Βλ. στο ίδιο σ. 58.

²⁰² Βλ. στο ίδιο σ. 58.

κόμματα συχνά προσπαθούν να περιορίσουν την σημασία της όταν σύμφωνα με τον Bobbio δεν υπάρχει ισορροπία δυνάμεων και κάποιο κόμμα υπερτερεί έναντι των άλλων. Τότε, τόσο οι νικητές όσο και οι χαμένοι έχουν την τάση να αμφισβητούν την σπουδαιότητα αυτής της διάκρισής γιατί, οι μεν νικητές θέλουν να παρουσιάσουν ότι δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική, ενώ οι χαμένοι προσπαθούν να προσεγγίσουν όσο γίνεται τους νικητές προκειμένου να εξουδετερώσουν τις θέσεις των αντιπάλων τους μέσω της προσέγγισης.²⁰³ Αυτή η πρακτική είναι ιδιαίτερα εμφανής στις μέρες μας όπου όλος ο πολιτικός ανταγωνισμός στηρίζεται σε μία διαδικασία σύνθεσης θέσεων τόσο της αριστεράς όσο και της δεξιάς αμβλύνοντας τις διαφορές των δύο ιδεολογιών. Μόνο από την πλευρά της άκρας δεξιάς γίνεται μία προσπάθεια να «αυτόριοθετηθεί» με βάση την αντίθεσή της στην παγκοσμιοποίηση.²⁰⁴

Οι κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν με την κατάρρευση του κομμουνισμού και την παγκοσμιοποίηση έχουν αλλάξει το «περίγραμμα της αριστεράς και δεξιάς»²⁰⁵ σύμφωνα με τον Γκίντενς. Παρόλο που η διάκριση είναι ζωτικής σημασίας για τον πολιτικό ανταγωνισμό, θα πρέπει να βρεθεί ένα νέο πολιτικό πεδίο που να καλύπτει τις σύγχρονες απαιτήσεις των πολιτών, πάνω στο οποίο θα εκφράζεται πλέον αυτή η διάκριση.

Είναι ζωτικής σημασίας για τη σοσιαλδημοκρατία να εισάγει στοιχεία «βιοπολιτικής»²⁰⁶ στο πολιτικό της πρόγραμμα τα οποία θα

²⁰³ Βλ. στο ίδιο, σ. 61.

²⁰⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 65.

²⁰⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 65.

²⁰⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 67, τα ζητήματα αυτού που ονομάζει ο Γκίντενς «βιοπολιτική» έχουν να κάνουν με αλλαγές στον τρόπο ζωής, με τα οικολογικά ζητήματα, με τις αλλαγές στην φύση της οικογένειας και της εργασίας και γενικότερα με όλα τα ζητήματα που αφορούν την

συνδυάζονται βεβαίως με τα ζητήματα της χειραφετησιακής πολιτικής για κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη. Η βιοπολιτική επιβάλλει κατά κάποιο τρόπο να γίνουν ευρείες συμμαχίες «από τα κάτω»²⁰⁷ και μια προσέγγιση του κέντρου που όμως δεν θα πρέπει να εξομοιώνεται με την σύνθεση που αναφέραμε παραπάνω. Η προσέγγιση αφορά όλους εκείνους τους πολίτες, οι οποίοι δεν αποτελούν απλά μια μετριοπαθή αριστερά αλλά θα μπορέσουν να εκφραστούν μέσα από το ανανεωμένο πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας που θα περιβάλλει όλα τα ζητήματα που τους αφορούν. Αυτό θα δώσει την δυναμική στην σοσιαλδημοκρατία να προτείνει μια πιο ριζοσπαστική πολιτική προκειμένου να επιτευχθεί η ευημερία των πολιτών μέσα από τις αξίες της κοινωνικής αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας.

Το πρόβλημα του πολιτικού φορέα είναι απόλυτα συνδεδεμένο με την αδυναμία που παρουσιάζουν ακόμη και σήμερα τα κόμματα να συνδέσουν τον πολιτικό τους λόγο με τα ζητήματα της «βιοπολιτικής». Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και ο «νέος ατομισμός» έχουν πυροδοτήσει μια διαδικασία αποπολιτικοποίησης όσον αφορά στον παραδοσιακό τρόπο άσκησης της πολιτικής, ενώ από την άλλη πλευρά οι σύγχρονοι πολίτες επιλέγουν να δραστηριοποιηθούν ολοένα και πιο ενεργά στον τομέα που ο Ulrich Beck ονομάζει «υποπολιτική»,²⁰⁸ «μιας πολιτικής δηλαδή που έχει μεταναστεύσει από το κοινοβούλιο προς θεματικές ομάδες δράσης στο εσωτερικό της κοινωνίας».²⁰⁹

Οι ΜΚΟ και άλλες ομάδες πολιτών έχουν αναλάβει τα ηνία όσον αφορά στην πολιτική δράση με αποτέλεσμα να εμφανίζονται συχνά

«προσωπική και πολιτισμική μας ταυτότητα». Βλ. επίσης *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας*, οπ. αν. παρ.

²⁰⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 69.

²⁰⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 73.

²⁰⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 73.

«κόμματα διεκδικήσεων»²¹⁰ όπως για παράδειγμα το κόμμα των πρασίνων. Αυτά τα κόμματα προβάλλουν διεκδικήσεις που τα παραδοσιακά κόμματα δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν και να τις εισάγουν στο πολιτικό τους πρόγραμμα. Η σημασία της υποπολιτικής γίνεται ακόμα περισσότερο εμφανής αν αναλογιστούμε τον τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να καλύψει το δημοκρατικό έλλειμμα εισάγοντας την διαδικασία της διαβούλευσης σε όλο και μεγαλύτερο φάσμα της νομοθετικής της λειτουργίας.

Παρόλα αυτά τα κοινωνικά κινήματα δεν είναι σε θέση να κυβερνήσουν, καθώς οργανώνονται στη βάση κάποιας θεματικής και όχι για ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών ζητημάτων. Οι κυβερνήσεις, όμως, θα πρέπει να διδαχθούν από αυτά τα κινήματα και να διαπραγματεύονται μαζί τους. Ωστε να εγκαθιδρυθεί μια νέου τύπου διακυβέρνηση, η οποία *«να ανταποκρίνεται όσο το δυνατόν καλύτερα στα ζητήματα της σύγχρονης εποχής»*²¹¹ που θα υπαγορεύεται από τους πολίτες και θα συμβάλλει στον εκδημοκρατισμό των σύγχρονων κοινωνιών.

Το οικολογικό ζήτημα μαζί με τα ηθικά ζητήματα που τίθενται από την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο, αν και αποτελούν μέρος της βιοπολιτικής, θα πρέπει να εξετάζονται ξεχωριστά εξαιτίας των διακινδυνεύσεων που εμπεριέχουν. Η δημιουργία ενός ασφαλούς φυσικού και τεχνητού περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι από τα βασικά μελήματα όλων των κυβερνήσεων. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είχαν ανέκαθεν μια αυξημένη ευαισθησία αναφορικά με το θέμα της ασφάλειας και για πολλά χρόνια θεωρούνταν ότι το κράτος πρόνοιας είναι αρκετό στο να προσφέρει το αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες. Στις σημερινές συνθήκες, όμως, που η οικολογική καταστροφή του πλανήτη έχει λάβει δραματικές διαστάσεις, αλλά και οι τεράστιες δυνατότητες που

²¹⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 77.

²¹¹ Βλ. στο ίδιο, σ.σ. 79-80.

προσφέρει η τεχνολογική πρόοδος δημιουργώντας συνεχώς άγχος στους πολίτες και συναισθήματα ανασφάλειας, το παραδοσιακό κράτος πρόνοιας είναι ανεπαρκές. Τα ζητήματα αυτά θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο της δημοκρατικής διαδικασίας και να ληφθούν αποφάσεις που θα προσφέρουν τα εχέγγυα για ασφαλή ανάπτυξη και σωστή χρήση των φυσικών πόρων.

Παραπάνω περιγράψαμε το πλαίσιο στο οποίο θα πρέπει να κινηθεί ο τρίτος δρόμος, τις κοινωνικές συνθήκες που καλείται να διαχειριστεί και να δώσει λύσεις, ώστε να οδηγήσει τους πολίτες στην ευημερία και την αυτοπραγμάτωση. Η πολιτική του τρίτου δρόμου θα πρέπει να μη ταυτίζει την έννοια της παγκοσμιοποίησης με τον «άκριτο ενστερνισμό της ελευθερίας του εμπορίου»,²¹² βγαίνοντας από την λογική του προστατευτισμού που είχε η σοσιαλδημοκρατία τόσα χρόνια. Η οικονομική ανάπτυξη που συντελείται μέσω του ελεύθερου εμπορίου θα πρέπει να σταθμίζεται πάντα με τις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης. Στον τομέα της οικονομίας θα πρέπει να δημιουργηθεί μία «νέα μικτή οικονομία»²¹³ η οποία να συνδυάζει των δυναμισμό των αγορών με το δημόσιο συμφέρον.²¹⁴

Η πολιτική του τρίτου δρόμου είναι αναγκαίο να επανεφεύρει μια νέα σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα. Μια σχέση που θα δίνει την δυνατότητα αυτονομίας στα άτομα, ενώ συγχρόνως θα οδηγεί σε ευρεία συμμετοχή στις δημοκρατικές διαδικασίες. Μια σχέση όμως στην οποία τα άτομα δεν θα είναι φορείς μόνο δικαιωμάτων, αλλά και υποχρεώσεων. Βασική αρχή της πολιτικής του τρίτου δρόμου είναι το «κανένα δικαίωμα χωρίς υποχρεώσεις»²¹⁵ για όλους τους πολίτες και όχι μόνο για αυτούς που απολαμβάνουν

²¹² Βλ. στο ίδιο, σ. 94.

²¹³ Βλ. στο ίδιο, σ. 139.

²¹⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 140.

²¹⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 96.

τις παροχές του κράτους πρόνοιας. Απαραίτητο είναι ακόμη να αναθεωρηθούν τα μοντέλα πρόνοιας που υπάρχουν σήμερα και να δώσουν τη θέση τους σε πιο ευέλικτες μορφές πρόνοιας, οι οποίες θα βοηθούν τους πολίτες να αναλαμβάνουν δράση με υπευθυνότητα και να αναγνωρίζουν τις υποχρεώσεις που έχουν απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Η κοινωνική πρόνοια είναι μία «ψυχική έννοια»²¹⁶ και αφορά την ευημερία. Συνεπώς πρέπει να συνδυαστούν τόσο η οικονομική βοήθεια όσο και η ψυχολογική υποστήριξη, ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο μίγμα που θα οδηγήσει τελικά τους πολίτες στην ευημερία. Το κράτος πρόνοιας σύμφωνα με τον Γκίντενς θα πρέπει να δώσει την θέση του στο «κοινωνικό κράτος επενδύσεων»²¹⁷ στόχος του οποίου θα είναι η «επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο παρά, ευθεία παροχή οικονομικών μέσων συντήρησης».²¹⁸

Όσον αφορά το ζήτημα της ισότητας, οι αναδιανεμητικές πολιτικές συνεχίζουν να διαδραματίζουν πολύ σημαντικό κομμάτι της πολιτικής του τρίτου δρόμου, αλλά περισσότερο ως αναδιανομή δυνατοτήτων και ως προσπάθεια καλλιέργειας του ανθρώπινου δυναμικού. Οι πολιτικές για την ισότητα καθίσταται αναγκαίο να συμβάλουν στην διατήρηση της ποικιλομορφίας των σύγχρονων κοινωνιών ως αποτέλεσμα του νέου ατομισμού. Στο πρόγραμμα του τρίτου δρόμου η ισότητα αντιμετωπίζεται ως «συμπερίληψη»,²¹⁹ δηλαδή αφορά στην ιδιότητα του πολίτη, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που έχει το άτομο, τις ευκαιρίες που του δίνονται καθώς και τη συμμετοχή του στη δημόσια σφαίρα.²²⁰ Με λίγα λόγια, το να μπορεί ο καθένας μας να συνδυάζει όλα τα παραπάνω χωρίς

²¹⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 164.

²¹⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 164.

²¹⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 164.

²¹⁹ Βλ. στο ίδιο, σ.σ. 141-155.

²²⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 144.

να αποκλείεται από κάποιο από αυτά και αυτή την δυνατότητα να την έχουν όλοι οι πολίτες.

Επίσης, κεντρικό ρόλο στην πολιτική του τρίτου δρόμου έχει και η αρχή σύμφωνα με την οποία δεν θα υπάρχει «καμία εξουσία χωρίς δημοκρατία».²²¹ Στις μέρες μας η εδραίωση της εξουσίας δεν οφείλεται στην παράδοση και τα έθιμα αλλά στην νομιμοποίησή της μέσω των δημοκρατικών θεσμών. Ο σύγχρονος πολίτης βρίσκεται συνεχώς σε μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού του τρόπου με τον οποίο νομιμοποιείται η εξουσία και δεν βασίζεται στις πρακτικές άσκησης της εξουσίας που ίσχυαν τα προηγούμενα χρόνια, αλλά απαιτεί μεγαλύτερη και πιο ενεργό συμμετοχή.

Οι κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν κατά την μετανεωτερικότητα επιβάλλουν την αναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πολιτική μέχρι σήμερα. Τα ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει ο πολίτης είναι ποικίλα και πολύ διαφοροποιημένα από τα ζητήματα προηγούμενων χρόνων. Η διάκριση ανάμεσα σε αριστερά και δεξιά -όσο σημαντική και να είναι-, εντούτοις, αφήνει απ' έξω ένα μεγάλο μέρος των σύγχρονων ζητημάτων. Η «*κατάρρευση της παράδοσης και των εθίμων*»²²² επιβάλλουν να επαναπροσδιορίσουμε σε τί έγκειται η κοινωνική δικαιοσύνη και η αλληλεγγύη, και με ποιό τρόπο ο σύγχρονος πολίτης θα καταφέρει να ζει ελεύθερος και αυτόνομος προάγοντας αυτές τις αξίες. Προκειμένου να συμβούν, όμως, όλα αυτά ένας βαθύς εκδημοκρατισμός των κοινωνιών μας είναι απαραίτητος. Η μεταρρύθμιση του κράτους είναι απαραίτητο να ακολουθεί αυτόν ακριβώς το δρόμο και να υιοθετηθούν πιο αποκεντρωμένα συστήματα οργάνωσης που θα δίνουν τη δυνατότητα στους πολίτες να συμμετέχουν πιο ενεργά και ταυτόχρονα να επιτυγχάνουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Η νέα γενιά πολιτών έχει αποκτήσει

²²¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 96.

²²² Βλ. στο ίδιο, σ. 97.

μια αναστοχαστική στάση απέναντι στην εξουσία. Η νομιμοποίηση της εξουσίας πλέον δεν βασίζεται στην παράδοση, αλλά στον τρόπο με τον οποίο καταφέρνει να διευθετήσει τα προβλήματα των πολιτών και να προάγει την ευημερία τους. Αυτό σημαίνει ότι η εξουσία πρέπει να είναι σε συνεχή επαφή με την κοινωνία των πολιτών, να προσφέρει όλες τις απαραίτητες λειτουργίες προκειμένου να διευκολύνεται η συμμετοχή στην διακυβέρνηση και ο μεγαλύτερος έλεγχος της εξουσίας από την πλευρά των πολιτών.

«Δημοκρατική Αυτονομία»

Η «δημοκρατική αυτονομία» ή αλλιώς «φιλελεύθερος σοσιαλισμός»²²³ είναι ένα μοντέλο κράτους το οποίο προτείνει ο Χέλντ. Συνδυάζοντας χαρακτηριστικά τόσο του Φιλελευθερισμού όσο και του Μαρξισμού δημιουργείται μια μορφή διακυβέρνησης κατά την οποία επιτυγχάνεται όσο το δυνατόν περισσότερη δημοκρατικότητα. Τα άτομα, δηλαδή, μέσα από αυτό το μοντέλο είναι ελεύθερα και ίσα στο να αξιοποιούν τις ευκαιρίες που τους παρουσιάζονται προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους που τα ίδια θέτουν και την μέγιστη κοινωνική ευημερία.

Κεντρικό στοιχείο στη «δημοκρατική αυτονομία» είναι η «αρχή της αυτονομίας» σύμφωνα με αυτή την αρχή τα άτομα θα πρέπει να είναι αυτόνομα και ανεξάρτητα, θα πρέπει να είναι ικανά να αποφασίζουν το καθένα ξεχωριστά για την πορεία της δικής του ζωής. Επίσης, να έχουν την ικανότητα της «αυτοσυνείδησης» της «αυτοανάλυσης» και του «αυτοκαθορισμού».²²⁴

Ο ορισμός που δίνει ο Χέλντ για την αρχή της αυτονομίας είναι ο ακόλουθος: *«Τα άτομα πρέπει να είναι ελεύθερα και ίσα στον προσδιορισμό των συνθηκών της ζωής τους· αυτό σημαίνει ότι*

²²³ Μοντέλα Δημοκρατίας, οπ. αν. παρ., σ. 287.

²²⁴ Βλ. στο ίδιο, σ.270.

*πρέπει να έχουν ίσα δικαιώματα (και αντίστοιχα, ίσες υποχρεώσεις) στον καθορισμό του πλαισίου που δημιουργεί και περιορίζει τις ευκαιρίες που τους προσφέρονται, στο βαθμό που δεν χρησιμοποιούν το πλαίσιο για να αρνηθούν τα δικαιώματα των άλλων».*²²⁵

Η αρχή της αυτονομίας αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε όλοι να μπορέσουν να αναπτύξουν την φύση τους και να εκφράσουν τις ποικιλόμορφες ιδιότητές τους, ενώ παράλληλα θα σέβονται τις ιδιότητες των άλλων. Επίσης αποτελεί το εχέγγυο για προστασία από την αυθαιρεσία της πολιτικής εξουσίας και για τον σεβασμό στην «ιδιωτική σφαίρα». Είναι προαπαιτούμενο για την ίση συμμετοχή όλων των πολιτών στην διαδικασία λήψης αποφάσεων προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερη αξιοποίηση των οικονομικών ευκαιριών και να αυξηθούν οι διαθέσιμοι πόροι.²²⁶

Η αρχή της αυτονομίας θα πρέπει να κατοχυρώνεται συνταγματικά με το χάρτη δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα που απορρέουν δεν πρέπει να είναι μόνο τυπικά, αλλά και ουσιαστικά. Θα πρέπει να αντανakλούν ότι στην πράξη υπάρχει η δυνατότητα και οι ευκαιρίες για την ικανοποίηση αυτών των δικαιωμάτων. Όταν, για παράδειγμα, αναφέρεται το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αυτό σημαίνει ότι το κράτος θα πρέπει να παρέχει όλες εκείνες τις συνθήκες που αφορούν όχι μόνο στη γέννηση του παιδιού αλλά και στην μέριμνά του στην προστασία της μητέρας κτλ.²²⁷

Προκειμένου να επιτευχθεί η αρχή της αυτονομίας καθίσταται απαραίτητο να υπάρξει ένας «διπλός εκδημοκρατισμός»²²⁸ τόσο στο κράτος όσο και στην κοινωνία των πολιτών, τα οποία πρέπει να είναι

²²⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 271.

²²⁶ Βλ. στο ίδιο, σ.σ. 269-270.

²²⁷ Βλ. στο ίδιο, σ.σ. 283-284.

²²⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 282.

σαφώς διαχωρισμένα. Βασική προϋπόθεση, εκτός από τον διαχωρισμό, είναι και ότι στη διαδικασία λήψης αποφάσεων συμμετέχουν όλοι χωρίς αποκλεισμούς και ανισότητες.²²⁹ Επίσης, η δημοκρατική ανάπτυξη του κράτους αποτελεί προϋπόθεση για την δημοκρατική ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών.²³⁰

Προς το σκοπό πραγματοποίησης αυτού του διπλού εκδημοκρατισμού πρέπει να υιοθετηθούν πρακτικές μέσα από τις οποίες οι πολίτες θα μπορούν να ασκούν μεγαλύτερο έλεγχο π.χ. με την δημιουργία πολλαπλών «κοινωνικών τομέων», όπως «επιχειρήσεις κοινωνικής ιδιοκτησίας»,²³¹ που θα επιτρέπουν την άμεση συμμετοχή των πολιτών.

Όσον αφορά στη μορφή της κρατικής εξουσίας, αυτή πρέπει να είναι οργανωμένη συνδυάζοντας στοιχεία αντιπροσωπευτικής και άμεσης δημοκρατίας. Υπάρχει, λοιπόν, Κοινοβούλιο και Συμβούλια που οργανώνονται σύμφωνα με τις αρχές της έμμεσης και άμεσης συμμετοχής αντίστοιχα, ένα Δικαστικό Σύστημα όπου εξετάζονται οι πραγματικές ερμηνείες των δικαιωμάτων, και, τέλος, υπάρχει ένα ανταγωνιστικό σύστημα κομμάτων. Οι κεντρικές και τοπικές διοικητικές υπηρεσίες σκοπό έχουν την εξυπηρέτηση και τον συντονισμό των αιτημάτων του «τοπικού χρήστη» και είναι οργανωμένες σύμφωνα με τις αρχές της άμεσης συμμετοχής.²³²

Τέλος, όσον αφορά στην κοινωνία των πολιτών, είναι απαραίτητη η ποικιλομορφία πηγών πληροφόρησης, πολιτιστικών θεσμών και καταναλωτικών ομάδων, όπως και η ύπαρξη υπηρεσιών κοινότητας που διέπονται από την αρχή της άμεσης συμμετοχής και λειτουργούν σύμφωνα με τις προτεραιότητες που τίθενται από τους χρήστες. Μάλιστα, υπάρχουν αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις υπό εθνική

²²⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 282.

²³⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 285.

²³¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 285.

²³² Βλ. στο ίδιο, σ. 288.

ιδιοκτησία σε ζωτικές βιομηχανίες ή με κοινωνική ή συνεταιριστική ιδιοκτησία και ποικιλία ιδιωτικών επιχειρήσεων, οι οποίες βοηθούν στην προώθηση της καινοτομίας και της ποικιλομορφίας.

9. Συμπεράσματα

Όλα τα μοντέλα διακυβέρνησης που περιγράφηκαν παραπάνω έχουν ως κύριο μέλημα την διαχείριση των ιδιαίτερων συνθηκών που προκύπτουν στη μετανεωτερικότητα. Προτείνουν μια βαθιά μεταρρύθμιση του κράτους καθώς και ένα πλάτεμα στα ζητήματα που μέχρι πρότινος απασχολούσαν την εξουσία. Για όλους τους συγγραφείς η ανάγκη μεγαλύτερου εκδημοκρατισμού της κοινωνίας είναι επιτακτική και υπαγορεύεται από τις ιδιαίτερες συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί στην μετανεωτερικότητα. Η υιοθέτηση από την πλευρά της εξουσίας πρακτικών που υπονομεύουν την δημοκρατία θα οδηγήσει σε ένα αδιέξοδο όπου οι διακινδυνεύσεις μεγάλου μεγέθους δεν θα είναι δυνατόν να διαχειριστούν από τις κυβερνήσεις.

Είναι, επομένως, σημαντικό να διακρίνουμε τους τρόπους με τους οποίους θα καταφέρουμε να μετασχηματίσουμε τις κοινωνίες προς μια πιο δημοκρατική οδό. Η παγκοσμιοποίηση και ο νέος ατομισμός υποδεικνύουν την ανάγκη των σύγχρονων πολιτών για μεγαλύτερη και ουσιαστικότερη συμμετοχή στα κοινά. Ο διπλός εκδημοκρατισμός δηλαδή ο εκδημοκρατισμός τόσο της εξουσίας όσο και της κοινωνίας των πολιτών θα πρέπει να αποτελεί το κύριο μέλημα όλων των κυβερνήσεων. Η υιοθέτηση πιο ευέλικτων συστημάτων διακυβέρνησης επιβάλλεται από την πληθώρα των ζητημάτων που απασχολούν τους σύγχρονους πολίτες. Η εξουσία θα πρέπει να βρίσκεται σε διαρκή διάλογο με τους πολίτες προκειμένου να εξακριβώνει τις ανάγκες τους και να υιοθετεί τις κατάλληλες πολιτικές. Από την άλλη πλευρά οι πολίτες θα πρέπει να

συνειδητοποιήσουν το μερίδιο ευθύνης που έχουν απέναντι στην κοινωνία ο καθένας ατομικά και να διεκδικήσουν μεγαλύτερη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Ο καπιταλισμός φαίνεται ότι έχει φτάσει στο αποκορύφωμα της ανάπτυξης του και προκειμένου να διατηρηθεί επιβάλλει την υιοθέτηση μάλλον αντιδημοκρατικών μέτρων. Ο Σλαβόι Ζίζεκ είχε δηλώσει σε μία συνέντευξη του: *«Πιστεύω ότι μια ορισμένη εποχή του καπιταλισμού φτάνει όντως στο τέλος της. Προκειμένου να επιβιώσει, το σύστημα πρέπει να γίνει πιο «οργανωμένο», εξασθενίζοντας τη Δημοκρατία»*.²³³ Αυτό όντως αποτελεί αλήθεια, καθώς όλες οι κυβερνήσεις των δυτικών κρατών προκειμένου να επιτύχουν την διατήρηση του υπάρχοντος πολιτικοοικονομικού συστήματος έχουν υιοθετήσει μέτρα με τα οποία καταστρατηγούνται τα περισσότερα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Ο ρόλος της πολιτικής έχει περιορισθεί σε μια απέλπιδα προσπάθεια για συνέχιση των οικονομικών πρακτικών του παρελθόντος αντί να διοχετεύσει την δημιουργικότητα της στην εξεύρεση εκείνων των λύσεων που θα έχουν ως απώτερο σκοπό την ευημερία των πολιτών. Το ζήτημα μετασχηματισμού της κοινωνίας και κυρίως του οικονομικού συστήματος είναι σήμερα πιο επείγον από ποτέ.

Η υιοθέτηση μιας οικονομικής οργάνωσης η οποία θα συνδυάζει τον εκδημοκρατισμό της αγοράς με την αποτελεσματικότητα είναι η μόνη βιώσιμη λύση. Ο εκδημοκρατισμός της αγοράς θα συντελεστεί με την εισαγωγή και άλλων μορφών ιδιοκτησίας πέραν της ιδιωτικής και της κρατικής με τη δημιουργία για παράδειγμα επιχειρήσεων κοινοτικής ιδιοκτησίας στις οποίες θα συμμετέχουν τα μέλη μιας κοινότητας. Αυτή η «νέα μικτή οικονομία» όπως την ονομάζει ο Γκίντενς δίνει τα εχέγγυα ότι η οικονομική ανάπτυξη θα είναι

²³³ *Εύθραυστη σχέση αγοράς και δημοκρατίας*,
http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_world_1_12/12/2010_42567
7

προσανατολισμένη στην ευημερία της κοινωνίας και όχι αποκλειστικά την δημιουργία πλούτου χωρίς το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης. Επίσης, η εισαγωγή στοιχείων άμεσης δημοκρατίας στις οικονομικές πρακτικές θα ενισχύσει τον έλεγχο και την διαφάνεια χωρίς να μειώνεται η αποτελεσματικότητα.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που θα πρέπει να αναθεωρηθεί είναι ο τρόπος με τον οποίο μετράται η αποτελεσματικότητα. Η αποτελεσματικότητα δε θα πρέπει να νοείται απλά ως ένας οικονομικός δείκτης, αλλά είναι σημαντικό να προσμετρείται και το αίσθημα ικανοποίησης που έχουν οι πολίτες. Ο συνδυασμός οικονομικής απόδοσης και παραγόμενου κοινωνικού προϊόντος θα πρέπει να είναι αυτό που προσδιορίζει την αποτελεσματικότητα.

Η πρόνοια και οι αναδιανεμητικές πολιτικές είναι σημαντικό να προσανατολιστούν περισσότερο προς τη δημιουργία ευκαιριών παρά στην απλή προσφορά χρήματος, γεγονός που συμβαίνει μέχρι σήμερα. Επίκεντρο αυτών των πολιτικών θα πρέπει να είναι η καλλιέργεια του ατόμου προκειμένου να μπορεί μετά το ίδιο αυτόνομο, να διεκδικήσει τον τρόπο ζωής που του αρμόζει. Είναι αναγκαίο, βέβαια, να υπάρχει ένα ελάχιστο επίπεδο ασφάλειας για όλους, το οποίο θα παρέχει την δυνατότητα στους ανθρώπους να αναπτύσσονται, ενώ συγχρόνως θα βοηθά να δημιουργηθούν πιο συνεκτικές και αλληλέγγυες κοινωνίες.

Το επίπεδο ελάχιστης ασφάλειας, όμως, και τα αιτήματα για αλληλεγγύη και κοινωνική δικαιοσύνη δεν μπορούν να επιτευχθούν στο πλαίσιο ενός μεμονωμένου κράτους. Την εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπου όλα τα κράτη είναι συνδεδεμένα με ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων, ο εκδημοκρατισμός της εξουσίας πρέπει να είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, διαφορετικά δεν θα είναι βιώσιμη οποιαδήποτε προσπάθεια από ένα μόνο κράτος. Ήδη σήμερα με την υιοθέτηση δημοκρατικών θεσμών σχεδόν από όλα τα κράτη της γης δίνεται μια ιστορική δυνατότητα για την επίτευξη αυτού που πολλοί

συγγραφείς αποκαλούν «κοσμοπολίτικη δημοκρατία». Ο πολίτης τώρα δεν είναι πολίτης μόνο μιας περιορισμένης εδαφικής οντότητας, αλλά μπορεί να θεωρηθεί πολίτης όλου του κόσμου. Με βάση αυτό, οι διεθνείς οργανισμοί είναι απαραίτητο να ρυθμιστούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να εκδημοκρατιστούν. Μάλιστα, κύρια μονάδα και σημείο αναφοράς στη διαδικασία λήψης αποφάσεων πλέον πρέπει να θεωρείται το άτομο και όχι τα κράτη.²³⁴

Η τοποθέτηση του ατόμου στο κέντρο όλων των μεταρρυθμιστικών διαδικασιών δεν σημαίνει ότι θα οδηγηθούμε σε πιο εγωιστικές κοινωνίες. Αντίθετα, οι σύγχρονοι πολίτες εμφανίζονται πιο ευαισθητοποιημένοι για περισσότερα ακόμη θέματα από αυτά με τα οποία απασχολούσαν την παραδοσιακή πολιτική. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για την πολιτική, που εμφανίζεται σε πολλές έρευνες, είναι αποτέλεσμα της αδυναμίας από την πλευρά των πολιτικών φορέων να συνειδητοποιήσουν αυτήν την «ηθική μετάβαση» και να την ενσωματώσουν στον πολιτικό τους λόγο. Συνεπώς η επικαιροποίηση του πολιτικού λόγου σύμφωνα με τις ανάγκες των πολιτών θα προκαλέσει μεγαλύτερη συμμετοχή σε όλες τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στην άσκηση εξουσίας. Θα οδηγήσει μάλιστα σε μια αναζωπύρωση του ενδιαφέροντός τους και τελικά σε μία «ζέουσα δημοκρατία».²³⁵

Η εγκατάλειψη του δίπολου Αριστεράς – Δεξιάς δεν έγινε έπειτα από ενσωμάτωση στοιχείων της «βιοπολιτικής» στην πολιτική διαδικασία, αλλά προκειμένου και οι δύο πλευρές να έχουν πρόσκαιρα οφέλη στις εκλογικές αναμετρήσεις. Η αποδυνάμωση των συλλογικών ταυτοτήτων δεν οδήγησε τελικά σε έναν κόσμο χωρίς

²³⁴ Φραγκονικολόπουλος Χ., Προέδρου Φ., *Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Μία εισαγωγή στην κοσμοπολίτικη δημοκρατία*, Σιδέρης Ι.

²³⁵ *Τι πρέπει να Προτείνει η Αριστερά*, οπ. αν. παρ.

εχθρούς.²³⁶ Εχθροί πλέον δεν είναι οι αντίθετοι ιδεολογικά, αλλά οι ίδιοι μας οι εαυτοί. Όπως προέβλεψε και ο Πασκάλ Μπρύνκερ στο «Η Μελαγχολική Δημοκρατία», «... τι θα συμβεί αν το τέλος του ερυθρού κινδύνου σημαίνει το θρίαμβο του γενικευμένου φόβου που μπορεί τώρα να πάρει όλα τα πρόσωπα, ακόμη και το πρόσωπο του γείτονά μου, χθεσινού συμμάχου μου;».²³⁷ Ο κόσμος δεν φαίνεται να απολαμβάνει την ασφάλεια που οι υποστηρικτές της «συναινετικής προσέγγισης»²³⁸ προβλέπουν, αντιθέτως, οι εργασιακές σχέσεις, η φτώχεια, η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας και ηγεμονία των πολυεθνικών επιχειρήσεων έχουν δημιουργήσει ένα κλίμα ανασφάλειας και έντονου ανταγωνισμού. Ανταγωνισμού μάλιστα ο οποίος δεν εκφράζεται μέσα από θεσμοθετημένες δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά με βάση το δίκαιο του πιο ισχυρού. Και, αντί να ανταγωνιζόμαστε πλέον με όρους Αριστεράς – Δεξιάς, ανταγωνιζόμαστε ανάμεσα στο Καλό και το Κακό. Αυτός ο ηθικός ανταγωνισμός στον οποίο έχουμε επιδοθεί μπορεί να αποβεί πολύ πιο επικίνδυνος από τον παραδοσιακό πολιτικό ανταγωνισμό διότι προκαλεί πάθη και ερεθίζει το υποσυνείδητό μας.

Είναι ανάγκη, λοιπόν, να αλλάξουμε την πολιτική και να την προσαρμόσουμε στον σύγχρονο τρόπο ζωής. Οι πολίτες είναι σημαντικό να μη στέκονται στο περιθώριο της πολιτικής, αλλά να αποτελούν το σημείο αναφοράς όλων των εξελίξεων σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Σύμφωνα με τον Χέλντ: «η δημοκρατία είναι ένα «εύθραυστο» και «ευάλωτο» πολιτικό σύστημα. Η σύγχρονη ιστορία επιβεβαιώνει ότι είναι «μια εξαιρετικά δύσκολη μορφή διακυβέρνησης ως προς την ίδρυση και τη διατήρησή της».²³⁹ Είναι, όμως, παρόλα αυτά το καλύτερο πολίτευμα που διαθέτουμε

²³⁶ Μουφ Σ., *Επί του Πολιτικού*, Εκκρεμές Αθήνα 2010 σ. 7.

²³⁷ Μπρύνκερ Π., *Η Μελαγχολική Δημοκρατία*, Αστάρτη 1990, σ. 47.

²³⁸ *Επί του Πολιτικού*, οπ. αν. παρ., σ. 10.

²³⁹ *Μοντέλα Δημοκρατίας*, οπ. αν. παρ., σ. 15.

και θα πρέπει να κάνουμε ό,τι είναι ανθρωπίνως δυνατό για να τη διαφυλάξουμε και να την αναπτύξουμε, διότι μόνο σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα τα άτομα θα καταφέρουν να «ζήσουν σπουδαιότερες ζωές».²⁴⁰

²⁴⁰ *Τι Πρέπει να Προτείνει η Αριστερά*, οπ. αν. παρ

10. Βιβλιογραφία

1. Βερεμής Θ., «Ο σύγχρονος Δυτικός Κόσμος 20ός-21ός αιώνας» Gutenberg Αθήνα 2007
2. Βισβίζη-Δοντά Δ., «Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου 1945-1970» Βάνιας Θεσσαλονίκη 1995,
3. Τολιάττι Π., «Με δημοκρατία και ειρήνη στον σοσιαλισμό», Ιριδανός 1964
4. Μπερλίνγκουερ Ε., Άννα Φωκά, «Ιστορικός συμβιβασμός», Θεμέλιο, Αθήνα 1977,
5. Ιγκράο Π., Χρυσοστομίδης Α- Τσαμίχα Σ., «Μάζες και Εξουσία», Θεμέλιο, Αθήνα 1979,
6. Τσερόνι Ο., «κρίση του Μαρξισμού; Συζήτηση με τον Ρομπέρτο Ρομάνι» θεμέλιο, Αθήνα 1979,
7. Καρίλιο Σ., Γιάννης Λελουδας, «Ερωκομμουνισμός και κράτος», Θεμέλιο Αθήνα 1978,
8. Πουλαντζάς Ν. «Νίκος Πουλαντζάς κείμενα Μαρξισμός, δίκαιο, Κράτος», Νήσος- Π. Καπόλα Αθήνα 2009
9. Γκίντενς Α., Μερτίκας Γ. «Οι συνέπειες της νεοτερικότητας», Κριτική, Αθήνα 2001,
10. Κράουτς Κ., «Μεταδημοκρατία» Αθήνα 2006
11. Unger R.M., Τάσης Θ. «τι πρέπει να προτείνει η Αριστερά», Ευρασία, Αθήνα 2009,
12. Χέλντ Ν., «Μοντέλα Δημοκρατίας» Πολύτροπον, Αθήνα 2003
13. Γκίντενς Α., «Η Ευρώπη στην παγκόσμια εποχή», Πολύτροπον 2008
14. Γκίντενς Α., «Ο τρίτος δρόμος, η ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας», Πόλις, Αθήνα 1998.
15. Φραγκονικολόπουλος Χ., Προέδρου Φ., «Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Μία εισαγωγή στην κοσμοπολίτικη δημοκρατία», Σιδέρης Ι.

16. Μουφ Σ., «Επί του πολιτικού» Εκκρεμές Αθήνα 2010.
17. Μπρύνκερ Π., «η μελαγχολική δημοκρατία», Αστάρτη 1990.
18. Εύθραυστη σχέση αγοράς και δημοκρατίας,
http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_world_1_12/12/2010_425677
19. Σιγάλας Ε., « Από την αντιπροσωπευτική στη συμμετοχική δημοκρατία; Η Ε.Ε. σε σταυροδρόμι» <http://www.re-public.gr/?p=386>